

373.3.091.2(075)

В 92

Міністерство освіти України
Криворізький державний педагогічний університет

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ШКОЛИ**

Навчальний посібник

Випуск 4

Кривий Ріг: ПП Видавничий дім

1999

373.3.912(075)

В 92

Міністерство освіти України
Криворізький державний педагогічний університет

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ШКОЛИ**

Навчальний посібник

Випуск 4

БІБЛІОТЕКА
Криворізького
Державного педінституту

Кривий Ріг: ПП Видавничий дім

1999

26025/2 2/к

ББК 74.3 (4УКР.)

Рецензенти:

кандидат психологічних наук, доцент З. М. Мірошник,
кандидат філологічних наук, доцент Ф. З. Яловий,
директор Криворізької СШ № 108 Г. М. Легостаєв.

В 31

Викладання і виховання в початкових класах національної школи
Навчальний посібник / Упорядкування і загальна редакція О. О. Любара і
Д. Т. Федоренка. — Кривий Ріг, 1999
ISBN 966-7388-24-7

Адресовано учителям початкових класів, викладачам і студентам
педагогічних навчальних закладів.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ

ПРОБЛЕМИ

ДЖОН ЛОКК ПРО ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ.

(П. І. Шевченко).

Джон Локк (1632-1704) – видатний англійський філософ, педагог, просвітитель і державний діяч, був одним із представників сенсуалістичної теорії пізнання. Він жив у епоху англійської буржуазної революції XVII ст. і у своїх філософських та соціально-педагогічних творах намагався усвідомити ті соціально-економічні зміни, які відбувалися в суспільному житті, й теоретично обґрунтувати їх як об’єктивну закономірність.

Д.Локк різко критикував теорію природжених ідей і розробив концепцію досвідного походження людських знань. Це вчення є наріжним каменем як його теорії пізнання, так і всієї педагогічної системи. Він підкреслює, що ідеї не народжуються разом з дитиною, що від народження до набуття особистого досвіду розум дитини подібний до чистого аркуша. У внутрішній структурі людського досвіду Д.Локк виділяє два джерела знань, ідей.

Перше – матеріальні об’єкти відчуттів і обумовлені ними ідеї виникають під впливом предметів зовнішнього світу, через органи відчуттів. Вони є змістом так званого “зовнішнього досвіду”. Друге джерело знань визначає так званого “внутрішнього досвіду”. З “внутрішнім досвідом”, пов’язаний процес мислення, через діяльність розуму. В результаті відбувається комбінування простих ідей зовнішнього досвіду, їх узагальнення, абстрагування.

Емпірико-сенсуалістична концепція пізнання послужила теоретико-методологічною основою для розробки Д.Локком положення, про те, що мистецтво сенсорного сприйняття і є справою досвіду та звички, і що від виховання й обставин життя залежить весь розвиток людини (Пискунов А. И. История педагогики. Ч. 2. – М., 1988. – С. 34). З цього Д.Локк робить висновок, що природна рівність всіх людей, неминуче порушується в силу існуючої нерівності індивідуальних здібностей, різних ступенів відношення старанності і супровідних їм зовнішніх обставин. Виходячи з цього положення Д.Локк відводить значну роль вихованню.

В трактаті “Думки про виховання” Д.Локк виклав свої погляди на виховання джентльмена, вихідця з багатой сім’ї, ділової людини нового суспільства, яка вміє добре вести свої справи і вміє поводитися в товаристві. В трактаті Д.Локк розробив систему виховання представника нового класу – класу підприємців. На перше місце у вихованні джентльмена Д.Локк поставив фізичне виховання, на друге – моральне виховання, на третє – розумове виховання. Їх він розглядав у тісному взаємозв’язку.

У “Записці про робітничі школи” він розробив теорію виховання дітей робітничого класу. Не дивлячись на те, що Д.Локк розумове виховання поставив на третє місце, після фізичного і морального виховання, він виступив як реформатор і послідовно відстоював практичну направленість навчання, необхідного для ділових справ в реальному світі.

Д.Локк виступав за реальну освіту, яка включає вивчення природничо-наукових дисциплін, а також вивчення історії, права, етики, стенографії, бухгалтерії. Вивчалися і такі дисципліни практичного значення, як танці, фехтування, їзда верхи і інші. Він рекомендував необхідну спеціальну літературу для самостійного читання: «Мысль о том, что читать и изучать джентльмену» (1703), яка є ніби бібліографічним доповненням до «Думки про виховання». Для самостійного читання він визначив історію, географію, логіку, мораль, філософію, вивчення мистецтва правильного письма та мови і інші. Самостійне читання Д.Локк вважав «последним шагом в совершенствовании разума». (Там само. – С. 35).

Таким чином, можна сказати, що в розумінні завдань освіти Д.Локк виступав проти практицизму і утилітаризму. Його вихованець повинен бути не тільки добре підготовленим до практичних справ, але і свідомо нести свою громадянську відповідальність перед суспільством, знати чим він буде корисний своїй країні. Освіта виступає як засіб розвитку важливих громадянських, моральних якостей особистості, підготовки джентльмена до життя. Навчання джентльмена Д.Локк намагався надати практичного характеру. Кожен предмет, який вивчався, повинен давати теоретичні знання і навчати джентльмена як користуватися цими знаннями в практичній діяльності. В процесі індивідуального виховання він звертає особливу увагу на приклади, а не на правила: «Никакие слова не могут сделать столь ясными для их понимания добродетели и пороки, как поступки других людей, если вы при этом руководите их наблюдением и фиксируете их внимание на той или иной хорошей или дурной черте в поведении этих людей» (Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие. – М.: Педагогика, 1988. – С. 162).

Тому Д.Локк вимагає розвивати у джентльмена навик та звички. Стриманість, твердість, допитливість і інші якості джентльмена – все це навик. Вироблення і розвиток всіх необхідних навиків і є головною метою виховання. А навик виникають і закріплюються в людини не стільки зауваженнями, скільки безпосередньо діяльністю. Тому необхідно примушувати дитину повторювати дію до тих пір, доки вона не стане звичкою. Ми бачимо, що виховання стає тренуванням, воно перетворюється в систему певних і безперервних вправ. Разом з тим Д.Локк вказує, що в цій справі необхідно уникати наисльницьких дій. Все повинно виконуватися на добровільній основі, за бажанням самих дітей. Тільки зацікавленість дітей може дати позитивні результати у виробленні звичок. Тому найголовніше у справі виховання – збудити у дитини прагнення, цікавість до якоїсь діяльності. Зацікавити дитину краще всього можна безпосереднім повчанням, або живим прикладом.

Д.Локк звертає увагу на те, що діти, як правило, не люблять бездіяльності, тому потрібно завжди так організувати дозвілля, щоб вони виконували якусь корисну роботу і розвивали свою цікавість. Він пише: «Поэтому вся наша забота должна быть направлена к тому, чтобы их деятельный дух был всегда занят чем-либо полезным для них; если вы хотите этого добиться, вы должны превращать

для них необходимые, по вашему мнению, занятия в развлечение, а не делать из них обязательную работу». (Там само. – С. 168).

Д.Локк виступає за те, щоб діти самі виготовляли собі іграшки, а дорослі допомагали, якщо в цьому є необхідність. «Это приучит их добиваться того, что им нужно, собственными силами и собственным трудом, а этим самым они будут приучаться к скромности в желаниях, к трудолюбию, размышлению, сметливости и расчетливости; эти качества им будут полезны когда они станут взрослыми, и поэтому должны приобретаться возможно раньше и усваиваться возможно глубже». (Там само. – С. 170).

Д.Локк вважає, що крім вивчення реальних предметів джентльмен повинен добре знати англійські закони. Знання законів своєї країни йому необхідне для практичної діяльності, навіть і тоді, коли він не буде працювати в цій галузі.

Безумовно вся система виховання Д.Локка в трактаті “Думки про виховання” була спрямована на розвиток інтересу, мислення, інтелектуальних здібностей, фізичного і морального виховання, вона враховувала майбутню практичну діяльність джентльмена в різних галузях науки і підприємницької діяльності. Він намагався виховати нову людину, людину нового часу, нової епохи, яка змогла б успішно керувати державними справами, займатися інтелектуальною працею, або банківською справою. Нове у вихованні було і те, що процес становлення і виховання людини розглядався ним як єдність фізичного і розумового розвитку.

Д.Локк в систему виховання джентльмена вводить і фізичну працю, але не для того, щоб він працював фізично і заробляв кошти на життя, як це у Я.А.Коменського. Джентльмен виходець із багатой сім’ї, і він в майбутньому не збирається працювати, займатися фізичною працею. Разом з тим Д.Локк вимагає, щоб джентльмен навчався ремеслу, ручній праці, і навіть не одному, а двом або трьом, одному – більш ґрунтовно. Д.Локк пише: «Поскольку склонность детей к деятельности всегда должна направляться на что-нибудь полезное для них, следует учитывать два рода выгод, которых можно ожидать от занятий:

1. Искусство, усвоенное путем упражнения, само по себе заслуживает того, чтобы его усвоить. Таковы не только знания языков и наук, но и также живопись, токарное дело, садоводство, закаливание и обработка железа и все другие полезные искусства, заслуживающие усвоения.

2. Упражнение, так таковое, независимо от каких бы то ни было других соображений необходимо или полезно для здоровья”. (Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. – М., 1971. – С. 209).

З цього теоретичного положення видно, що Д.Локк вводить фізичну працю, трудове виховання як засіб виховання джентльмена. Праця на свіжому повітрі корисна для здоров’я і сприяє фізичному розвитку. А з іншого боку, будь-яке ремесло – чудовий засіб заповнити вільний час дитини, засіб виховання відповідальності і ознайомлення з різними ремеслами, що може стати в пригоді у житті. Тим більше під час вибору ремесла необхідно враховувати вікові

особливості і нахил дитини. Примусові методи виховання дають негативні результати.

Далі Д.Локк рекомендує для сільського джентльмена вибрати садівництво або взагалі сільське господарство і робити з деревом, такі як: столярне, теслярське, токарне; оскільки воно для ділової людини є корисним і здоровим відпочинком. Він підкреслює, що після розумової праці дуже корисно для здоров'я займатися фізичною працею, що сприяє покращенню здоров'я, а також більш глибокому вивченню сільського господарства чи ремесла, що позитивно буде впливати на його господарську діяльність. Д.Локк наводить приклади із стародавньої історії, коли Гедеон і Цінцінат були взяті від сільськогосподарських робіт командувати військами, а персидський цар і полководець Кір займався садівництвом. Цим великим полководцям і державним діячам знання сільського господарства не заважало займатися державними справами. Заняття ремеслами і землеробством Д.Локк називає розвагами або відпочинком. Він підкреслює, що відпочинок полягає не в байдикуванні, а тільки в зміні занять, виду діяльності. Копання землі, саджання і щеплення дерев, інші види корисної діяльності могли бути не в меншій мірі розвагою ніж модний спорт, якби тільки люди навчилися в ньому знаходити задоволення, маючи звичку і знання ремесла і землеробства.

До вищезазначених ремесел можна, пише Д.Локк, додати ще виготовлення парфумів, лакування, гравіювання і деякі види робіт по залізу, міді, сріблу, а також виготовлення прикрас з дорогоцінних каменів та скла. Оскільки молода людина не може весь час займатись навчанням, розмовами, читанням вона завжди знайде час для заняття різними ремеслами.

Але, якщо деякі батьки відмовляються від вивчення дітьми різних ремесел, відмічає Д.Локк, то є ремесло, яке необхідне для кожного джентльмена, а особливо того, який буде займатися торгівлею. Мова йде про знання бухгалтерії. Він пише: «Редко приходится наблюдать, чтобы допустил свои дела до полного расстройства тот, кто ведет счет своим доходам и, таким образом, постоянно имеет перед своими глазами движение своих хозяйственных дел; и я не сомневаюсь, что многие впадают в долги, не замечая этого, или еще дальше расстраивают свои дела, однажды допустив это, только потому, что не заботятся о ведении этого учета или не умеют этого делать». (Там само. – С. 212). Таким чином, ми можемо зробити висновок, що Д.Локк вважав, що фізична землеробська і реміснича праця знімає втому людини від навчання, відновлює енергію, стимулює пізнавальні сили і покращує стан здоров'я.

Разом з тим, Д.Локк ігнорував соціальне значення праці. В його проекті "О рабочих школах" (1696), мова йде про те, що в школах призначених для дітей бідноти від 3 до 14 років, передбачалося виховання в праці і для праці. Д.Локк пропонував створити в кожному приході "робітничі школи", куди б направлялися діти робітників, які самі не в змозі виховувати дітей. В цих школах поєднувалося елементарне навчання з дошкільним вихованням і фізичною працею. Діти, за те що вони виховувалися в робітничих школах, повинні були навчатися ремеслам і виробляти різні вироби. За рахунок реалізації цих виробів утримуватися школи.

Головне завдання робітничих шкіл полягало в тому, щоб підготувати робітничі кадри для підприємців, виховати позитивне ставлення до праці, добропорядність.

Цей проект не був прийнятий, але відкриття в кожному приході шкіл для бідних дітей на той час було прогресивним явищем. Із викладеного вище, можна зробити такий висновок:

1. Заслуга Д.Локка полягає в тому, що він виступив з критикою теорії природжених ідей і науково обґрунтував досвідне походження людських знань, це вчення є основою теорії пізнання, що уявлення і поняття у людей виникають під впливом сприймання предметів зовнішнього світу, через органи відчуттів, вони і є джерелом пізнання світу. Д.Локк писав: «От воспитания и внешних обстоятельств зависит поэтому все развитие человека» (Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие. – М., 1988. – С. 139).

2. Вся система виховання джентльмена, представника нового класу підприємців була направлена на підготовку до практичної діяльності, необхідної для ділових справ в реальному житті. Д.Локк розробив новий зміст освіти, звернувши особливу увагу на індивідуальну форму навчання і розвиток мислення.

3. В систему виховання джентльмена Д.Локк вводить і фізичну працю, але не для виробництва матеріальних цінностей (джентльмен – виходець з багатії сім'ї і він не збирається працювати на підприємстві фізично), а для відпочинку і ознайомлення з різними ремеслами і землеробством.

4. В записці «Робітничі школи» Д.Локк пропонував в кожному приході для бідних дітей, батьки яких не можуть дати дітям освіти, відкрити робітничі школи. В цих школах діти віком від 3 до 14 років навчалися б різних ремесел і виготовляли різні вироби. Таким чином планувалася підготовка робітничого класу для нового суспільства.

СІЯЧ ОСВИТИ І ДУХОВНОСТІ.

ДО 180-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ П.О.КУЛІША.

(О. О. Л ю б а р).

Пантелеймон Олександрович Куліш (1819-1897) залишив значну культурну спадщину як визначний поет, драматург, історик, фольклорист, етнограф, мовознавець, викладач тощо. Не менш вагомою є його освітньо-педагогічна діяльність. Дослідники його творчості стверджують, що якби П.О.Куліш написав тільки «Грамотку», то їй цим доробком він увійшов би до числа визначних українських просвітителів. Його «Грамотка», створена у 1854 році, мала широке визнання у народі і отримала назву «кулішівки». Це про неї схвально відгукнувся Г.Г.Шевченко, називаючи її першим вільним променем світла, який може проникнути в здавлену кріпацьку голову.

Взятися за створення “Граматки” П.О.Куліша примусив надто складний шлях навчання дітей у тодішній школі. З цього приводу просвітитель пояснював: “Скільки не є у нас на Україні граматик і букварів, то всі вони не годяться нам для першої науки письменства, бо друковані не нашою мовою, а через те всяка дитина довго нудиться над книжкою, поки навчиться іноязичні слова розбирати, через те надовго діти з дому до науки одлучаються, од роботи одвикають, псуються без отцевського й материнського догляду”.¹

Крім цього український правопис був надзвичайно строкатим, не уніфікованим, що пояснювалося не погодженістю мовних правил в українських землях, що входили тоді до різних імперій. Тому то П.О.Куліш усуває строкатість правопису рідної мови, забезпечує уніфікацію мовних та писемних правил. Він спрощує український правопис і пристосовує його до найлегшої вимови слів, беручи за основу полтавсько-чигиринський діалект.

Подається у “Граматці” азбука, маленька азбука, прописна азбука, стрічна азбука, крива азбука тощо, даються поради щодо її засвоєння.

Потім розроблено шість уроків по засвоєнню складів, їх різновидів та розділ “Читання по верхах”.

Крім азбуки, складів та правопису в “Граматці” подаються розділи: “Прислів’я”, “Яка була доля нашого народу од найдавніших часів”, “Арифметика”, “Слово для письменних”.

Розділи “Прислів’я” та “Яка була доля нашого народу од найдавніших часів” мали призначення для читання. Зміст їх був насичений народною мудрістю та правдою життя. “Приказка, - стверджує Куліш, - живе з давніх давен між народом. А нам предківський заповіт, як треба світ розуміти, як між людьми обертатися. Тим то, хто хоче піддержати свою річ, щоб більше дано їй віри, що вона не дурниця, той спирається на прислів’я, яко на отцевське й предківське добре випробуване слово”.

Розділ “Яка була доля нашого рідного краю од найдавніших часів” містить коротку історію України, автором подається характеристика її політичного самоврядування, описується багатовікова боротьба козаків з турками, татарами, поляками та іншими загарбниками, маються географічні описи української землі.

У розділі “Арифметика” подаються відомості про саму науку, її практичне застосування, ілюстрації наявних цифр, закінчуючи мільйонним розрядом. Кожній математичній операції присвячено свій підрозділ. Подано також таблицю множення з детальними описаннями її користування та кілька задач для розв’язування.

У “Слові для письменних”, що виконує роль своєрідних, програмових вказівок, автор закликає педагогів розвивати національну свідомість маленьких громадян та мову.

“Граматка” була сприйнятою в народі і відіграла визначальну роль у поширенні освіти в Україні.

¹ Веркалець М. М. До 170-річчя з дня народження П.Куліша. Освітньо-педагогічна спадщина // Рад. школа, 1989. - № 8. - С. 87-88.

Просвітитель провідну роль у духовному розвитку людини надає рідній мові, яка є неоціненним скарбом духовного зростання юних. У вірші “До рідного народу” поет підкреслює виключну роль рідної мови:

Єдиний скарб у тебе - рідна мова,
Заклятий для сусідського хижацтва.
Вона твого життя міцна основа,
Певніша над усі скарби й багатства.¹

Народну мову, просте слово Куліш вважає безпосереднім виливом екзистенціальної “глибини” людського ества, безпосереднім “голосом” серця. Таке просте, щире слово Куліш протиставляє штучній мові літературних салонів як чомусь “чужому” (навіть “іноземному”). І хоча проста людина (близький до землі житель хутора, селянин) шанує “розумність” такого слова, яке походить із розуму (“з голови”), в серці своїм, як правило, зовсім несвідомо береже рідне слово як найбільший скарб свого ества.²

Духовне зростання молоді, на думку просвітителя, визначається батьками, родиною. Саме вони створюють рідномовне оточення, в якому дитина оволодіває не тільки мовою, а й засвоює різні життєві навички та етику народу - відбувається становлення почуття поваги до старших, любові до батьківського краю, його звичаїв. Ця думка П.О.Куліша знайшла втілення у творчості І.І.Огієнка, який написав славетну працю під назвою “Наука про рідномовні обов’язки”, змістом якої є завдання і діяльність батьків, родини, школи, громадськості, держави по прилученню дітей до рідної мови, а з нею і до культури свого народу.

П.О.Куліш невтомно працював на ниві народного просвітицтва, дбаючи про доступність освіти, її гуманні, духовні цінності. Його непокоїла відірваність тогочасної освіти від потреб народу, що вела до денационалізації, зпідління моралі. У “Листах з хутора” педагог розглядає проблему “батьків і дітей” яка загострюється в міру зростання освіченості молодих і їх відходження під впливом останньої від народного способу життя. У часи тоталітарного режиму ця думка педагога подавалася викривлено як така, що заперечує повноцінну освіту молоді і обмежує її “хуторянською”. П.О.Куліш же засуджує таку освіту, що веде до відчуження від родини, народної морали та одвічних патріархальних цінностей, вона є шкідливою. Наслідки такої освіти проявляються у яничарстві та духовному виродженні “освічених” українців, що було метою колоніального режиму. Тому нападки Куліша на “високу” освіту були його протестом проти антиукраїнської освітньої політики царизму, засобами якої український народ позбавлявся своєї інтелігенції, духовної еліти.

Засуджує педагог і дух наживи, який пронизує цивілізоване “освічене суспільство і призводить до падіння моралі”. Для представників такої цивілізації “усе только сбыт и потребление на уме”, а всі прагнення зводяться аби “иньсь мир закипів торгом”... На жаль сьогодні ми знову переживаєм подібні часи, коли

¹ Куліш П. О. Твори: В 2-х т. - К.: Наукова думка, 1994. - Т. 2. - С. 385-386.

² Бичко А. К. Класична доба української філософії. /У кн.: Філософія: Курс лекцій: навч. посібник /Бичко А. К. та інші. - К., 1994. - С. 266.

духовність не є пріоритетом освіти, а остання утримується за остатковим принціпом і переводиться на ринкові рейки.

Куліш відстоював народну школу, в якій би жили кращі освітні традиції народу. Основне призначення такої школи полягає у прилученні дітей до хліборобської культури, вироблення у них народного світосприйняття. Освіта і виховання в народній школі поєднує людину з природою, рідною землею і такою особистістю “твердо на своїй рідній землі стоїть”.

П.О.Куліш бачить народну школу такою, що зміцнює здоров’я юних, дбає про їх духовний розвиток, виховує творців життя. Освітнім ідеалом просвітителя є люди, світлі душею, міцні здоров’ям і “... здатні запсовану по всій землі жизнь оправити...”

Освіта в поглядах П.О.Куліша є засобом формування свідомості, народотворення. Він прагне про той час, коли значно підніметься освітній рівень українців, що допоможе їм усвідомити свій підневільний стан, об’єднатися і вибороти собі кращу долю. Національно свідомий народ здатний осмислити своє місце і роль серед інших народів, вибороти свою незалежність:

О козаки, народ мій завятий,
Первоцвіте між нами, лицарями,
Хто б ваші душі вмів собі з’єднати,
Той царив би над всіма царями!

П.О.Куліш розглядає українську освіту складовою частиною європейського освітнього процесу. Він констатує, що в різні часи української державності українська школа мала значні здобутки, якими захоплювалася освічена Європа (вивчення творів античних філософів у школах Київської Русі, загальна грамотність населення в тому числі дівчат і жінок в Козацькій республіці, діяльність братських шкіл з прообразом класно-урочної системи навчання тощо). У свою чергу українське шкільництво багато запозичувало цінних освітніх надбань сусідніх народів Європи. Тому, на думку просвітителя, вітчизняна школа повинна й надалі гармонійно поєднувати українську освіту із здобутками європейської культури. Це значно підніме рівень духовного життя українського суспільства, якому він передрікає велике майбутнє: адже якщо українці змогли зберегти свої гарні природні властивості не зважаючи на матеріальне приниження то, “що ж буде з цим народом, стверджує П.О.Куліш, коли дух європейської освіченості увійде в цю похмуру закутину?”

Просвітня діяльність П.О.Куліша, його педагогічні погляди сприяли подальшому розвитку вітчизняного шкільництва, служать і сьогодні духовному відродженню українського народу.

ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ.

(Ю. І. Чирва).

Сучасний етап розвитку молоді української держави вимагає від суспільства розв'язання цілої низки проблем економічного, політичного і соціального характеру. Але найактуальнішою, на наш погляд, залишається проблема розбудови в країні державних інститутів, що передбачає, в свою чергу, формування на всіх рівнях державницької ідеології. Ситуація ускладнюється тією обставиною, що Україна до 1991 р. практично не мала необхідного досвіду державотворення. Перші невдачі в галузі внутрішньої і зовнішньої політики, глибока економічна криза породили у частини українського суспільства почуття розгубленості і безвихідності. Але, як писав російський філософ М.Бердяєв, "можна бажати братерства і єднання людей російських, французів, англійців, німців і всіх народів землі, але неможливо бажати, що з обличчя землі зникли вирази національних духовних типів і культур. Великий самообман - бажати творити поза національним".¹

За зазначених умов важливе місце в справі формування державницької ідеології повине належати школі. Адже саме від покоління сьогоденних школярів залежить майбутнє України. Світова практика свідчить, що виховання у молоді повної громадянської позиції слід починати від перших років перебування дитини в школі. Доречно зауважити, що свого часу потенційні можливості школи для становлення в суспільстві комуністичної ідеології змогло максимально використати більшовицьке керівництво. Ще в 1920 р. В.Гадзінський писав: "Школа диктатури пролетаріату мусить бути "політичною", її завдання - творити робочого-пролетаря, горду, творчу, здібну до життя робочу людину".²

Сучасна початкова школа може і повинна бути тим середовищем, в якому розпочинається процес становлення майбутнього громадянина України. Вчителям початкових класів слід брати до уваги те, що молодші школярі не мають необхідних знань та життєвого досвіду для засвоєння складних соціологічних понять. Тому під час проведення виховних заходів і фрагментарно в ході уроків формування елементів державницької ідеології відбувається поступово, з урахуванням вікових можливостей дітей.

Вже в початковій школі учні повинні засвоїти, що живуть в незалежній українській державі, якій притаманні всі арибути державності - територія, кордони, власні закони, наявність глави держави, парламенту і уряду. Хоча вивчення школярами історії розпочинається в п'ятому класі, окремі історичні знання вони можуть отримати вже в початковій школі. Можна запропонувати вчителям проведення класної години на тему "Київська Русь". Основною метою

¹ Бердяєв Н. А. Судьба России. - М., 1990. - С. 85.

² Гадзінський В. Проблема пролетарської освіти на Україні. - К., 1927. - С. 16.

зазначеного виховного заходу буде надання учням початкової школи первісних уявлень про давню Русь як праукраїнську державу. Вчителю потрібно мати карту Київської Русі, портрети давньоруських князів - Володимира Святого, Ольги, Святослава, Ярослава Мудрого, зображення Святої Софії. Для проведення класної години слід залучати школярів 8-9 класів. Вони готують коротенькі повідомлення (до 10 хвилини) - "Хрещення Русі", "Походи князя Святослава", "Розквіт давньоруського мистецтва". Вчитель обов'язково повинен пояснювати молодшим школярам незрозумілі для них терміни і підвести своїх вихованців до розуміння того, що Русь започаткувала державотворчі процеси в українських землях.

Надзвичайно плідною в плані патріотичного виховання учнів початкової школи вбачається класна година на тему "Українське козацтво". М.Грушевський так писав про роль українських козаків в українській історії: "Перший раз по багатьох літах, відколи впала Українська держава, дух увійшов в український народ. Почув він свою силу, - що може чогось добитись і своє оборонити. Почув, що є він на світі, почули свою єдність різні землі українські і різні стани української людності".¹ Основною метою такого виховного заходу буде формування у школярів молодших класів розуміння того, що саме козацтво було тією соціальною силою, яка дала можливість українському народу відносити свою державність. Знову-таки доцільним буде залучення учнів 8-9 класів до проведення класної години. Необхідно активно використовувати ілюстративний матеріал - карту земель Війська Запорозького, портрети кошових отаманів та гетьманів, зображення козацьких клейнодів. Актуальність зазначеної тематики посилюється тим, що саме в ці дні громадськість України урочисто святкує 350-річчя різних подій періоду Визвольної боротьби українського народу на чолі з Богданом Хмельницьким. Докладна доповідь про перипетії війни проти Польщі учням початкової школи не потрібна, але загальне уявлення про хід боротьби їм можна дати. Практика свідчить, що ефективними для сприйняття молодшими школярами можуть бути повідомлення "Організація і устрій Запорозької Січі", "Боротьба українського козацтва проти агресії турецько-татарських загарбників". Ідеальним виглядає супроводження розповіді демонстрацією діафільмів або слайдів.

Значний слід в історичній долі українського народу залишила Велика Вітчизняна війна. Цікавою і пам'ятною для учнів початкових класів може бути підготовлена вчителем або адміністрацією школи зустріч з ветеранами війни. Звичайно, що завдяки радіо та телебаченню школярі вже мають певне уявлення про події 1941-1945 рр. Але розповідь безпосереднього учасника війни здатна більше вплинути на формування патріотичних почуттів учнів, ніж будь-який художній фільм чи ілюстративний матеріал. Як правило, після закінчення виступу ветерана у школярів виникають до нього питання. Вчитель в разі необхідності повинен уточнити суть питання та зробити відповідь більш зрозумілою та доступною для учнів початкової школи. Наприкінці зустрічі обов'язково слід зробити наголос на тому, що перемога Червоної армії у війні означала збереження

¹ Грушевський М. Як жив український народ. - К., 1992. - С. 56.

самого існува я радянської України. Ефективним виховальним засобом може бути участь в зустрічі людини, яка пережила жахи фашистської окупації.

Не менш цікавою для учнів може бути зустріч з ветеранами праці. Бажано, щоб вчитель знайшов можливість запросити до школи робітника, чия трудова діяльність пов'язана з нашим містом. Так, будівельник може розповісти школярам про те, як йшла розбудова того району, де розташована школа. Колишній гірник може розповісти, як видобувається залізна руда і яке значення для України має залізорудна промисловість Криворіжжя. Вчитель може запросити на зустріч робітника металургійного заводу і тоді необхідно привернути увагу дітей до тих індустриальних центрів української держави, де використовується метал Кривбасу.

Вже в перших класах школи слід ознайомити учнів з державними символами України. Педагогу треба пояснити, що до державних символів будь-якої держави належать прапор, герб і гімн. Продемонструвавши зображення державного прапора України, вчитель повинен зазначити, що використання синього і жовтого кольорів відоме в українських землях з часів існування давньоруської держави. Історики не можуть і досі цілком достовірно визначити, що саме означають синій та жовтий кольори. Школярам вчитель може навести одну з численних версій, згідно до якої синій колір означає блакить небу, а жовтий - пшеничне поле. В новітню добу історії синьо-жовтий прапор першою почала використовувати Українська Народна Республіка. За часів радянської влади синьо-жовті кольори ототожнювалися більшовицьким керівництвом з проявами українського націоналізму. І лише після набуття Україною незалежності наш прапор знову повернув собі свої історичні кольори. Торкаючись питання державного герба, вчитель повинен зазначити, що Україна, на жаль, ще і досі не має великого державного герба. Конституція нашої держави вказує, що він мусить складатися з урахуванням малого державного герба та герба Війська Запорозького.¹ Учнім слід продемонструвати зображення малого державного герба-тризуба. Необхідно підкреслити, що сучасна історична наука нараховує більше 80 різних тлумачень цього символу. Стилiзовані зображення тризуба зустрічалися дослідниками ще під час археологічних розкопок трипільської культури. Пізніше тризуб використовувався як гербовий знак княжої держави Володимира Святого. Тому повернення українського народу до тризуба є поверненням до витоків власної історії. Вчителю також потрібно ознайомити школярів з гербом Війська Запорозького. Він уявляє собою зображення козака з рушницею. Саме такий вигляд мала гербова печатка Запорозького Кошу. При ознайомленні учнів з державним гімном України слід надати їм можливість прослухати його безпосередньо в класному приміщенні. Потім треба висвітлити історію створення українського гімна. Обов'язково необхідно вказати, коли відбувається урочисте виконання гімна України. Школярі повинні знати, як треба себе поводити під час такого виконання.

¹ Конституція України. - К., 1996. - С. 4.

Учні початкової школи мусять отримати елементарні знання щодо політичного устрою української держави. Вони повинні знати, що главою України є президент, який обирається виборцями. Школярам вчитель пояснює, що всі в країні живуть за законами, які приймає український парламент - Верховна Рада України. Основним Законом є Конституція України, бо саме на її підставі приймаються інші закони.

Формуванню державницької ідеології можуть сприяти різноманітні форми позакласної роботи. Вже в початкових класах можна організувати для учнів оглядову автобусну екскурсію по місту. Пізніше логічним кроком біло б відвідання історико-краєзнавчого музею, де молодші школярі могли б ознайомитись з внеском Кривбасу в розвиток української держави.

Таким чином, в початковій школі існують всі можливості для формування у учнів елементів державницької ідеології.

ГУМАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ.

(О. В. Ковшар).

В наш час дуже актуальною стала проблема гуманістичного виховання. Під гуманістичним вихованням слід розуміти гуманні взаємовідносини в системі учень - учитель - школа - сім'я.

Тому з вересня 1995 року педагогічні колективи області працюють над проблемою гуманізації освіти. Провідна науково-методична проблема була обрана не випадково. Радикальні перетворення в суспільстві змінили організацію школи, визначили її пріоритети - спрямування навчально-виховного процесу на формування духовного світу особистості, утвердження загальнолюдських цінностей, розкриття потенціальних можливостей та здібностей учнів.

В області складається нова гуманістична концепція освіти, головна мета якої полягає у приведенні до руху духовної енергії учнів, створення умови для саморозвитку та самореалізації особистості. Освітні заклади прагнуть забезпечити сьогодні кожній дитині відчуття комфортності завдяки впровадженню особистісно орієнтовного навчання, виховання і розвитку.

Гуманізація школи - це перебудова всього устрою життя школи, змісту навчально-виховного процесу, системи взаємин, яка ставить у центрі особистість.

Перший етап "Гуманізація навчання - пріоритетний принцип розвитку сучасної школи", на якому розглядаються такі основні напрямки навчально-виховного процесу:

1. Гуманізація педагогічної праці і стосунків у педагогічному колективі:

- гуманізація стилю керівництва;
- підвищення престижу вчителя;
- гуманізація взаємин у педколективах;
- збагачення духовної культури учителя.

2. Вивчення учителями та учнями етичних основ гуманізму:

- проведення циклу спеціальних бесід про людяність, доброту;
- ознайомлення учнів з принципами і здобутками народної педагогіки;
- посилення акценту на роз'яснення історії та суті гуманізації в процесі вивчення основ наук.

3. Гуманізація процесу навчання школярів:

- подолання відчуження особистості від навчального матеріалу;
- індивідуалізація та диференціація навчального процесу.

4. Гуманізація стосунків учителів:

- створення атмосфери спільності;
- послідовна реалізація основних принципів в гуманізації (об'єктивність та справедливість та ін.);
- підвищення культури учителя (педагогічний такт та український етикет), оцінка вчинку а не особистості, врівноваженість;
- єдність поваги та вимогливості;
- послідовність вимог та урахування думок, врівноважений тон спілкування.

5. Гуманізація відносин "Учитель - батьки":

- забезпечення всебічної психолого-педагогічної освіти батьків;
- залучення батьків до навчально-виховного процесу;
- надання педагогічної допомоги батькам у вихованні дітей;
- удосконалення відносин школи з батьками на основі доброзичливості, поваги, співробітництва.

6. Гуманізація взаємин в дитячих колективах:

- глибоке вивчення та аналіз педагогами характеру взаємовідносин між дітьми;
- розвиток культури спілкування між школярами;
- виховання поваги між однолітками різних національностей.

7. Гуманізація способу життя школи (класу):

- створення сприятливих матеріально-побутових умов для навчання, праці, відпочинку;
- побудова навчального процесу з урахуванням психолого-фізичних можливостей дітей;
- залучення учнів до милосердної діяльності (допомоги).

Як відомо, гуманізація навчання втілюється через гуманітаризацію. Гуманітаризація відповідає на питання - "що", "як", а гуманізація - "хто".

І тільки від кожної конкретної особистості залежатиме яким чином "що" і "як" буде втілено в життя.

Педагогіка гуманізації це: складний, багатоплановий, багато-профільний процес, в якому важливим є все:

- стрімкий потік інформації у різних науках інтеграції наук;
- синтез гуманітарної та природничо-технічної культури, що дозволяє запобігти відчуження майбутніх творців науки й техніки від гуманістичних цінностей;

- вивчення гуманістичного потенціалу природничих наук, перегляд змісту їх викладання через призму загально-людських цінностей;
- процес гуманізації служить формуванню особистості, здатної мислити й діяти творчо та відповідально, готової підпорядкувати будь-яку дію чи помисел вищій меті - людяності.

Інтегровані курси, уроки, спрямовані на творчий пошук, всебічний розвиток особистості кожного школяра зокрема.

Основою інтегрованого уроку є певним чином зінтегрований зміст. Інтеграція шкільного змісту може бути повною або частковою. Дехто схильний вважати, що інтеграція - зовсім не нове явище у вітчизняній початковій школі. Педагогічною істиною є створення К.Д.Ушинським засобами інтеграції письма і читання аналітико-синтетичного методу навчання малюків грамоті.

У 60-х роках у Павлишках Кіровоградської області В.О.Сухомлинський (1918-1970) с.Олександрівки проводив "Уроки мислення на природі". Можливо, розглядати такі інтегративні курси як "Основи економічних знань", народознавства, "Рідний край", валеології, художньої праці, історії, мистецтва, конструювання, інтегрована програма з української літератури, мови, риторики, ОЖД та окремі інтегровані теми, уроки.

Аналіз чинних програм свідчать про широкі можливості для інтеграції навчального матеріалу.

Навчання грамоти - ознайомлення з навколишнім світом, музика, малювання, природознавство, праці, фізичне виховання, конструювання та інше.

Як видно, можливості для інтеграції дуже великі.

Кількість уроків інтегрованого змісту залежить від уміння вчителя провести інтегрований урок так, щоб не було перевантаження дітей враженнями, щоб він служив одній меті.

До проведення інтегрованих уроків треба готуватись не лише вчителю, а й учням.

Розглянемо невеличкий фрагмент інтегрованого уроку з українського читання і музики на тему: Леся Українка "Мамо, йде вже зима", Мясков І.А. "Зимонька", "Зимові ігри". На заняття запрошується вчитель музики. На уроці поєднуються різні види діяльності: учні читають, слухають музику, складають оповідання, грають. Усе це захоплює, загострює увагу, розкриває уміння працювати зі словом і текстом. До уроку діти підготують малюнки про зиму і добирають рядки з творів українських поетів та письменників до своїх малюнків.

Робота над темою уроку.

1. Бесіда вчителя.

З дитинства Леся мала великі здібності, була процьовитою, старанною. У 5 років вміла читати і писати. А в 9 років писала досить непогані вірші. В 13 - почала їх друкувати. На жаль, Леся хворіла на туберкульоз кісток, тому вона не ходила до школи, не сиділа за партою. Та дівчинка була дуже здібною до науки, вчилася самотужки. Мати добирає їй псевдонім "Українка" і публікує її вірші у

журналі “Зорі”. Відтоді і пішло - чудові поезії підписувались цим гордим, ніжним і красивим ім’ям - Леся Українка.

2. Самостійне ознайомлення з віршем Лесі Українки “Мамо, йде вже зима”.

- які почуття виникли у вас під час читання вірша?

3. Словникова робота.

4. Робота над змістом.

- Що здивувало вас у вірші? Зачитайте.

5. Бесіда з вчителем музики.

- яку музику можна придумати до цих рядків?

Не боїться морозу вона,

Не покине країни рідної,

Не боїться зими навісної

Жде, що знову прилине весна.

- ця музика весела чи сумна? Вальс чи марш?

- слухання музики П.І.Чайковського “Грудень”, Мяскова І.А. “Зимонька”.

6. Підпис ілюстрацій словами вірша.

7. Інсценізація уривку вірша Лесі Українки “Мамо, йде вже зима”.

Досвід проведення інтегрованих уроків ще невеликий. Якщо вони змістовні, цілеспрямовані, то вносять у звичайний хід шкільного життя новизну, певною мірою знімають суворі кордони предметного викладання і допомагають дітям емоційно і системно сприйняти деякі поняття, явища.

Процес гуманізації освіти продовжується постійно.

Література:

Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах. - К., 1997.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ, ЯК РАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАСІБ РОЗКРИТТЯ МОЖЛИВОСТЕЙ КОЖНОГО УЧНЯ.

(В. А. Яковлева).

Нова концепція шкільної освіти в Україні одним з першочергових завдань визначає диференціацію навчально-виховного процесу в загальноосвітніх закладах, яка повинна стати засобом найбільш повного і раціонального розкриття можливостей кожного учня.

В початковій ланці освіти загалом переважає внутрішньокласна диференціація, яка зводиться до таких способів і прийомів:

- диференціація за ступенем складності завдань;

- диференціація за ступенем самостійності учнів;

поступна диференціація навчальної діяльності школярів під час вивчення нового матеріалу і його закріплення.

Для ефективного здійснення диференційованого навчання школярів початкових класів основоположними можуть бути головні ідеї розвиваючого навчання:

- розвиток учня повинен виходити із досягнутого рівня, який є досить різним у школярів однієї вікової групи;
- індивідуалізація необхідна, як вихідний момент для розвитку, протягом всього періоду навчання;
- для розвитку розумових здібностей необхідні розвиваючі завдання, зміст яких повинен бути оптимальної складності і які повинні формувати раціональні вміння розумової праці;
- розвиваючим - навчання буде тоді, коли суб'єкт розвитку включатиметься в активну діяльність і спілкування;
- ефективність навчання залежить від рівня активності учнів.

Вирішення цих проблем започаткував Л.С.Виготський. Вчений збагатив дидактику поняттям про актуальний розвиток та зону ближнього розвитку. Остання визначається тими видами діяльності, які дитина не може виконати самостійно, але з допомогою дорослого виконує. За ствердженням Л.С.Виготського, розвиваючим є тільки таке навчання, яке опирається на зону ближнього розвитку дитини, "правильно організоване навчання веде за собою дитячий розумовий розвиток".¹

Розвиваюча функція навчання, на думку Г.С.Костюка, реалізується успішно тільки за певних умов. Зокрема, потрібно приділяти належну увагу не тільки змісту, що має бути засвоєний, а й способам роботи учнів, формам їхньої пізнавальної діяльності, мотивам учіння. Саме через раціональну організацію діяльності учня, забезпечуючи розв'язання ним певної системи задач, можна прискорити і спрямувати в бажаному напрямку його розумовий розвиток і розвиток особистості в цілому.²

М.В.Богданович твердить, що для того, щоб учень на уроці постійно був зайнятий виконанням посильного завдання, слід "глибоко вивчивши індивідуально-психологічні відмінності наших вихованців, відповідним чином поєднувати фронтальні, індивідуально-групові та індивідуальні форми роботи. Велику допомогу тут надають диференційовані завдання, ... які спрямовані на поєднання загального руху всього класу по шляху опанування знань з підтягуванням слабших і беззупинним розвитком сильніших учнів".³

У початковій школі головним критерієм диференційованого навчання мають стати психологічна готовність дитини до шкільного навчання і темп навчання.

¹ Виготський Л. С. Проблемы общей психологии // Под ред. В.В.Давыдова. - М.: Педагогика, 1982. - С. 206.

² Костюк Г. С. Учебно-воспитательный процесс и психологическое развитие личности. - К.: Рад. школа, 1989. - С. 10.

³ Богданович М. В. Диференціація навчання учнів у загальноосвітній школі: Методичні рекомендації. - К.: Освіта, 1992. - С. 3.

Теорія і практика дають незаперечні свідчення того, що рамки єдиного стандарту часу навчання в початковій школі не сприяють однаково му розвитку всіх учнів.

Треба враховувати той факт, що серед першокласників біля 15 % учнів з індивідуальними відмінностями у психічній діяльності - учнів із затримкою психічного розвитку. Таким дітям властивий уповільнений темп роботи. Для них все в навчанні нове: дитина повинна навчатися знаходити у книжці потрібну сторінку, тримати правильно олівець, ручку, писати саме на тому рядку, де вказує вчитель, лічити, правильно писати букви, читати ці букви, поєднувати їх у склади. У класі вся ця робота відбувається у певному темпі, який диктується програмою і навчальним планом. Проте в учнів темп роботи неоднаковий: діти, які дуже швидко схоплюють матеріал, що вивчається, швидко набувають шкільних навичок і добре користуються ними, а є й такі, у яких це відбувається повільно. Такі діти неспроможні працювати так швидко, як інші учні. У зв'язку з цим уже з перших уроків починають з'являтися певні прогалини у знаннях, а з удосконаленням матеріалу ці прогалини збільшуються. Якщо вчитель не зверне належної уваги на таку дитину, не допоможе їй здолати труднощі, з якими вона зіткнулася з перших же годин перебування у школі, дитина втрачає віру в свої сили, це негативно впливає на її успішність, а звідси, учень може бути зарахованим у розряд розумово відсталих.

Разом з тим, всі випускники початкової школи мусять добре засвоїти навчальну програму. На думку Р.С.Тягур, це стане можливим тоді, коли засвоєння навчального матеріалу відбуватиметься в напруженому, але повністю доступному, особистості кожного школяра, темпі.¹

Зовнішня диференціація у початковій школі робить лише перші кроки - окремі педагогічні колективи приступили до її впровадження згідно експериментальної методики, розробленої групою авторів на чолі з Ю.З.Гільбухом. Ця методика передбачає проводити навчання молодших школярів у класах трьох типів:

- звичайні класи або класи вікової норми (КВН);
- класи прискороного навчання (КПН);
- класи підвищеної індивідуальної уваги (КПУ).²

Вивчення усіх предметів у них проводиться за єдиними, нині діючими навчальними програмами. Звичайні класи (КВН) створюються для дітей, розумовий розвиток яких відповідає їх паспортному віку. Такі учні, як свідчить практика початкового навчання, складають біля 65 % від загального контингенту першокласників. Навчання триває три роки для семирічок і чотири роки для шестирічок.

¹ Тягур Р. С. Система роботи метод. об'єднань з підготовки вчителів до диференційованого навчання учнів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. //КДПІ ім. М.Драгоманова. - К., 1993. - С. 23.

² Гільбух Ю. З., Коробко С. Л., Кондратенко Л. А. Психолого-педагогические основы дифференциального обучения в начальном звене общеобразовательной школы. - К., 1989. - С. 8.

Класи прискороного навчання (КПН) - це класи для дітей з підвищеним рівнем розумового розвитку. Із практики відомо, що такі діти складають 15-20 % учнів даного віку. Термін навчання шестирічок в цих класах пропонується скоротити до трьох років, а семирічок - до двох.

Третій тип - це класи КПУ (класи вирівнювання). На основі спостережень за навчальною діяльністю слабовстигаючих учнів, вчені прийшли до висновку, що через недостатню психологічну підготовленість до навчання у звичайних умовах ця група дітей не засвоює навчальний матеріал і виявляється перед загрозою другорічництва.

Щоб змінити ситуацію на краще, автори і передбачили цей вид класів. Завдяки меншій їх наповненості (до 18 учнів) на кожну дитину припадає більше індивідуальних контактів з вчителем, характер яких пристосований до індивідуальних особливостей кожного учня.

Створенням класів ПУ вчені наголошують, що психологічна готовність до шкільного навчання-поняття відносне. Дитина, не готова до навчання в умовах звичайного класу, може бути достатньо готовою по відношенню до більш індивідуалізованих комфортних умов.¹

“З цієї точки зору не існує дітей психологічно не готових до школи, а є діти з більшою або меншою готовністю. При цьому в якості міри готовності виступає здатність першокласника співпрацювати з вчителем в умовах двохстороннього, високо індивідуалізованого контакту”.²

Дуже важливо, що при впровадженні покласної диференціації навчання у початковій школі передбачена можливість для кожного учня, в залежності від успіхів у навчанні, бути переведеним з класу одного типу в клас іншого типу.

Оскільки головним у змісті сучасної освіти є її гуманізація і диференціація, які передбачають множинність та варіативність індивідуальних і колективних підходів до суспільно погоджених цілей загальної освіти, “створюють сприятливі умови для індивідуалізації навчання, професійної орієнтації учнів та осмисленого вибору ними життєвого шляху”³, то можна зробити висновок, що Ю.З.Гільбух, С.Л.Коробко, Л.О.Кондратенко запропонували один із важливих варіантів диференційованого навчання у початковій школі.

Успішно реалізувати ідеї цього виду навчання на практиці учитель зможе при наявності професійних вмінь і навичок. На думку Р.С.Тягур, до таких можна віднести:

- вміння проводити набір дітей у класи різних типів;
- оптимально відбирати методи навчання для кожного з диференційованих класів;
- визначати обсяг знань та вмінь для кожного уроку відповідно до типу класу;

¹ Гільбух Ю.З., Коробко С.Л., Кондратенко Л.А. Психолого-педагогічні основи диференціального навчання в початковій школі. К.: Освіта, 1989. - С. 17.

² Там само. - С. 18.

³ Там само. - С. 20.

- вносити зміни у навчально-виховний процес в залежності від досягнутого учнями рівня засвоєння знань;
- проводити виховну роботу;
- вміння визначати рівень розвитку психічних якостей особистості школярів.¹

Тому, для підвищення фахової майстерності педагогів у цьому напрямку, методична робота в школі повинна бути формою систематичної, постійної і безперервної діяльності з підвищення кваліфікації педагогічних вузів.

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ПРО ГОСПОДАРСЬКО-ТРУДОВУ ПІДГОТОВКУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ.

(М. П. Трофанова, А. Волошина).

У Державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття) проблема “виховання цивілізованого господаря” віднесена до пріоритетних напрямів реформування загальноосвітньої школи. Тому в умовах ринкових відносин істотно змінюються принципи організації, зміст і характер господарської діяльності людини, яка її реалізує.

Сьогодні, коли за Конституцією України кожен громадянин “вільно обирає працю або на яку вільно погоджується, в тому числі й на підприємницьку діяльність”, проблема громадянського становлення особистості є соціально-педагогічною. На необхідність її вирішення наголошували вчені-педагоги минулого.

Так, К.Д.Ушинський підкреслював провідну роль “науки господарювання” й необхідність підпорядкування освіти її формуванню. На його думку, виховання має невтомно дбати, щоб, з одного боку, відкрити вихованцеві можливість знайти собі корисну працю в світі, а з другого - прищепити йому невтомну жагоду праці. Виходячи з принципу народності виховання, вчений вважав, що праця, господарська діяльність є основою і джерелом морального, розумового і фізичного вдосконалення людини.

На потребу виховання молодого покоління в дусі працьовитості наголошував О.В.Духнович у праці “Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских”. Людина, вихована поза працею, за висловом О.Духновича, є тягарем для суспільства. Тому вчений радив підходити до праці як до важливого засобу фізичного й інтелектуального розвитку. Особливе місце у господарській діяльності він відводив землеробству, яке має бути для людини “природною вправою”.

Актуальними в діяльності учителів національної школи України є праці С.Г.Шацького “Мої педагогічні шляхи”, “Батьоре життя”, “Дитяча праця і нові

¹ Тягун Р. С. Система роботи метод. об'єднань з підготовки вчителів до диференційованого навчання учнів: Дис ... канд. пед. наук: 13.00.01. //КДПІ ім. М.Драгоманова. - К., 1993. - С. 32.

шляхи”, які підкреслюють велике значення школи, сім’ї, суспільства у трудовому становленні особистості. Основними принципами освіти, навчання і виховання дітей та молоді С.Шацький вважав: виховання в процесі суспільно корисної праці; спілкування дітей з дорослими у трудовій діяльності; трудове виховання і навчання; зв’язок школи з життям; розвиток ініціативи, активність й самодіяльність учнів та самовіддана, творча і новаторська діяльність педагогів.

Для духовного відродження в Україні, для поліпшення підготовки до трудової діяльності молоді, її громадянського становлення на глибоко національних засадах актуальними на сьогодні є думки С.Русової: “Найдорощий скарб у кожного народу - його молодь, й що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою ставиться воно до виховання дітей”. У своїх наукових працях “Єдина діяльна (трудова) школа”, “Моральне виховання”, “Ручна праця”, “Підготовка садівниць” педагог зазначала, що в душі дитини заховано багато невимовленого змісту, який шукає собі найкращого виразу у різних видах діяльності, зокрема в ручній праці. Одночасно вона застерігала, що “ручна праця - великий принцип, але не можна її пристосувати до однієї мети - як найбільше виробити усіляких речей”.

С.Русова пропонувала провести реформу пасивної, виключно інтелектуальної школи на “діяльну, волеву та інтелектуальну”. Важлива умова діяльної школи, на її думку, - це наближення дітей до природи для безпосередньої праці серед неї.

Значну увагу формуванню господаря-трудівника приділяв у своїй практичній діяльності А.С.Макаренко. Розробляючи теоретичні і практичні основи трудового виховання, він вказував, що любов до праці, вміння працювати не даються людині від природи, не передаються по спадковості, а виховуються в дитячі та юнацькі роки. У “Книзі для батьків” розкрито особливу роль виховання у дітей з раннього віку любові і поваги до людей-трудівників, дбайливого ставлення до суспільної власності. Педагог вважав, що головна мета вихователя - навчити дітей творчій праці, яка можлива лише тоді, коли людина ставиться до роботи з любов’ю, свідомо бачить в ній радість, розуміє її користь і необхідність, коли праця стає для неї головною формою прояву особистості і таланту.

Вчений-педагог В.О.Сухомлинський ґрунтовно розробив питання трудового виховання, формування особистості в процесі господарської діяльності у Павлівській середній школі. Він вважав, що праця, мотиви якої не пов’язані з усвідомленням її суспільної та особистої значущості духовного сенсу, знищує в людині людське, спустошує, спонукає до холодного розрахунку, провокує до підлих намірів і вчинків. У поняття “господарська (трудова) культура” вчений вкладає розуміння того, що це не тільки досконалість практичних умінь і навичок, майстерність, але й роль, місце трудової діяльності в духовному житті людини, громадська цілеспрямованість, коли людина не може жити без праці в ім’я спільного блага, коли праця наповнює її життя високим натхненням. Це розуміння того, що лінощі і недбайливість зачиняють двері до того, що доступне працьовитому й старанному.

Сухомлинський В.О. підкреслював необхідність розвитку творчості дітей: “Ми прагнемо максимально посилити творчий елемент у праці найменших школярів. Для 7-8-річних вихованців створено кілька робочих кімнат, в яких вони займаються конструюванням, моделюванням, ліпленням, вишивають. Кожне трудове завдання розраховане на виявлення ініціативи, творчості”¹.

Слід підкреслити, що вся система трудової діяльності у Павлівській СШ ґрунтувалась на важливих принципах і вимогах. Це:

- єдність трудової, господарської культури і загального розвитку – морального, розумового, естетичного, фізичного;
- розкриття, вияв, розвиток індивідуальності у праці;
- висока моральна сутність праці, її суспільно корисна спрямованість;
- різноманітність видів праці;
- постійність, безперервність праці;
- посиленість дитячої праці;
- творчий характер праці, поєднання зусиль розуму і рук;
- єдність праці і багатогранного духовного життя;
- розуміння і відчуття залежності життєвих благ і культурних цінностей від її особистої участі в загальній праці.

По суті, В.Сухомлинський вбачав мету й наслідок своєї педагогічної діяльності у формуванні творчої особистості школяра. Він визначав цю творчість як “бачення людиною свого внутрішнього світу, передусім свого розуму, свого напруження інтелектуальних сил, свого розуміння і творення краси внаслідок своєї праці, своїх зусиль”.

Вчений веде мову про те, що творчість - це не лише відкриття і створення нового у зовнішньому світі, а виявлення нового у собі (власних можливостей) і з’ясування нового у своєму ціннісному ставленні до дійсності.

Господарське виховання молоді складає одну з найактуальних проблем української народної педагогіки.

Особлива увага в ній акцентується на вихованні “дбайливого господарника”, так як слово “господар” характеризує найкращі особисті та громадські цінності людини. Академік Стельмахович М.Г. радив будувати господарсько-трудове виховання із споконвічної загальнонародної оцінки праці як першооснови життя й моральної гідності людини. Процес формування господаря має починатись з активного залучення дітей і молоді з раннього віку, “з того часу, як дитина вже сама бере ложку в руки”, бо “праця людину годує, а лінь марнує”.

За визначенням М.Стельмаховича у програму господарсько-трудового виховання повинні входити: формування у дітей ощадливості і бережливості у ставленні до природи, до продуктів праці, зокрема через проповідання культури землі і хліба, особливого значення хліборобської професії; відродження народних ремесел і промислів на Україні; плекання професійних династій, місцевих і регіональних трудових традицій; актуалізація честі праці, професійної

¹ Сухомлинський В. О. Т. 1. - К.: Рад. школа, 1977. - С. 278.

майстерності, українських національних звичаїв шанування трудівника; участь у розгортанні приватної ініціативи й підприємливості. Воно передбачає також підготовку школярів до самообслуговування, ведення домашнього та громадського господарства, ощадного використання природних і надрових багатств, дотримання екологічних норм.

Окремі аспекти господарської підготовки учнів у процесі трудового виховання, що стосуються його змісту, форм та методів знайшли відображення в сучасних дослідженнях: В.Андрущенко, А.Вихруща, А.Нісімчук, В.Струманського, Б.Ступарика, Д.Тхоржевського та ін.

Підсумовуючи динаміку розвитку досліджуваного нами питання про виховання в учнівській молоді господарської культури і поведінки, можемо зробити висновок, що істотного її поліпшення ми можемо домогтися за умови ефективного використання педагогічної спадщини вітчизняних вчених, зарубіжного досвіду, оновлення змісту трудової діяльності засобами українського народознавства, реалізації принципів цілеспрямованості та системності, налагодження педагогічної спадщини вчителів з батьками у вирішенні означеної проблеми.

ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТІВ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

ЗАСОБАМИ КАЗОК В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО.

(З. М. Мірошнін).

Особливого значення В.О.Сухомлинський надавав тому, щоб у яскравих, хвилюючих словах, живих образах перед школярем розкривалася важлива моральна ідея і пробуджувала глибокі морально-етичні почуття.

“Почуття, - відзначає Василь Олександрович, - духовна енергія того, що ми називаємо життям переконань, які виявляються в яскравих, морально насичених вчинках”.

Для бесід В.О.Сухомлинський радить добирати факти, події, ситуації, взаємовідносини, зіткнення, протистояння, які дивують, вражають величчю, красою моральної доблесті й водночас пробуджують почуття нетерпимості та непримиренності до скверни, мерзенностей.

У книзі “Серце віддаю дітям” В.Сухомлинський визначає одне з найважливіших завдань початкової школи: навчити дітей користуватися знаннями, тому і застерігає: “Небезпека перетворення знань у мертвий вантаж саме в молодших класах, коли за своїм характером розумова праця найбільше пов’язана з набуттям нових умінь і навичок. Якщо ці вміння і навички тільки засвоюються і не застосовуються на практиці, навчання поступово виходить за сферу духовного життя дитини, наче відділяється від її інтересів і захоплень.

Знання повинні бути на кінчиках пальців дітей, на цьому й наголошував В.О.Сухомлинський.

Прагнучи практично і змістовно розв'язати поставлені завдання, В.О.Сухомлинський створив близько двох тисяч оповідань і казок відповідно до віку, світоуявлень та інтересів дітей - для дошкільнят, для 1-2, 3-4, 5-7, 8-10 класів. Цей п'ятитомний рукописний посібник Василь Олександрович назвав "Хрестоматія з етики для читання учнями Павлівської середньої школи", яка і тепер зберігається у меморіально-педагогічному музеї В.О.Сухомлинського при Павлівській середній школі.

Художні твори-мініатюри Василя Олександровича сприяють зародженню у дитячих душах високих моральних, гуманістичних почуттів - любові до своїх батьків, поваги до людей похилого віку, милосердя до немічних і нещасних. Використання цих творів в урочній та позакласній навчально-виховній роботі сприятиме також розвитку яскравого художньо-образного мислення і мовлення дітей, естетичному сприйняттю ними предметів і явищ навколишнього світу, облагороджуватиме духовно.

Мрія В.О.Сухомлинського друкуватися не здійснилася, бо з усіх видавництв, куди він надсилав свої рукописи, приходили негативні відповіді. Коли готувалися до друку його вибрані твори (Київ, 1976-1977 рр.), планувалося видати восьмитомник, де один з томів увібрав би художні мініатюри. Проте вийшло друком лише 5 томів, і місця для казок знову не знайшлося.

За станом на листопад 1992 року вийшли з друку збірки художніх творів В.О.Сухомлинського, адресовані наймолодшим читачам, - "Казки школи під голубим небом", "Куди поспішали мурашки", "Гаряча квітка". Ці твори побачили світ завдяки дружині Ї.О.Сухомлинського Ганні Іванівні Сухомлинській, яка упорядкувала їх.

Збірка "Гаряча квітка" складається з 2 розділів. До першого розділу увійшли невеличкі оповідання (88 назв) про те, як діти відкривають для себе навколишній світ, про їхні взаємовідносини, про доброту, чуйність. Другий розділ вміщує навчальні казки (19 назв) про природу.

Збірка "Казки школи під голубим небом" (упорядкована Г.І.Сухомлинською) містить набагато більше казок. У формуючій частині нашого експерименту ми користувалися вибіркою М.Я.Антонця, зробленою саме із збірки "Казки школи під голубим небом".

У збірці "Казки школи під голубим небом" художні мініатюри тематично систематизовані, в окремі розділи зібрано казки про звірів, птахів, про людські взаємини, про явища природи, про любов до рідної землі й повагу до односельців.

Збірка "Куди поспішали мурашки", упорядкована Ганною Іванівною Сухомлинською і видана у Києві видавництвом "Веселка" 1981 р., містить 12 казок.

Більше 40 казок зустрічасмо у праці "Серце віддаю дітям", яка упорядкована як окрема книжка і видана у м.Київ видавництвом "Радянська

школа" у 1972 р.; також ця праця зустрічається у 5-томнику вибраних творів, а саме у 3 томі.

Творчість Сухомлинського надихана найбільш прогресивними традиціями народної педагогіки, народною мудрістю, що століттями формувалася в повсякденному житті, передавалися із покоління в покоління у легендах, оповіданнях, казках, прислів'ях, піснях.

Художні твори В.О.Сухомлинського дорогі нам своїм насиченим змістом, багатством, широким розкриттям питань. Вони - дійсно педагогічна енциклопедія. Художня спадщина В.О.Сухомлинського допомагає розвинути пізнавальну діяльність вихованців, їх мислення, впливає на емоційно-чуттєву сферу дітей.

Педагог присвятив педагогічній етиці одну з найкращих своїх книг "Як виховати справжню людину" (Київ.: Рад. школа, 1974). Вона складається з повчань, настанов і заповідей, звернених до вчителів і учнів. Казки, легенди, притчі, оповідання викладені тут як художньо ілюстрована основа для розкриття сутності й проблем моральності.

"Казка, гра, фантазія, - стверджував В.О.Сухомлинський, - це животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і бажань". На своєму педагогічному досвіді він переконався: "... естетичні, моральні, інтелектуальні почуття, що народжуються в душі дитини під впливом казкових образів, активізують потік думок, який пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитями живі острівки мислення".

Чудова художня спадщина В.О.Сухомлинського запалює в душі дитини вогонь творчості. Дитині мало бути споживачем - вона прагне бути творцем. Під впливом почуттів дитина вчиться мислити. Казка - шлях до оволодіння дитиною абстрактним мисленням.

Створення фантастичних образів - благодатний ґрунт, на якому розвиваються пишні паростки думки. В.О.Сухомлинський часто ходив з дітьми милуватися природою, відкриваючи щось нове. На цій основі діти склали художні мініатюри.

Складання казок дітьми - вірний шлях до розвитку мови, творчого мислення, збагачення словникового запасу. Мораль схована у конкретних типових художніх образах, а алегоричні образи набувають під пером індивідуальних рис. К.Григор'єв, Б.Хандрос упорядкували казки, створені дітьми, в збірку "Павлышские сказки" (видавництво "Детская литература").

Аналіз збірок казок показав цінність та велич казок В.О.Сухомлинського, довів їх значимість у формуванні почуттів. Вони дають змогу маленькому читачеві замислитись, пошукати відповідь на питання: Що таке добро і зло? Що таке правда і кривда? Казки вчать дітей робити висновки про події та явища навколишнього світу, про людей і взаємини між ними. Вони розвивають словниковий запас, мислення і духовний світ дитини; дають змогу побачити світ природи по-іншому, особливо, відчутти пахощі степу, музику лісу тощо; розвивають дитячу уяву, фантазію, почуття.

По цій проблемі радимо прочитати:

1. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям //Вибрані твори. - У 5-ти т. - Т. 3. - К.: Рад. школа, 1974.
2. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину //Вибрані твори. - У 5-ти т. - Т. 4. - К.: Рад. школа, 1974.
3. Сухомлинський В. О. Куди поспішали мурашки. - К.: Веселка, 1981.
4. Сухомлинський В. О. Гаряча квітка. - К.: Веселка, 1978.
5. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра //Вибрані твори. - У 5-ти т. - Т. 1. - К.: Рад. школа, 1974.
6. Сухомлинський В. О. Джерела невмирущої криниці //УМЛШ, 1989. - № 7.
7. Сухомлинська О. Свіжий вітер казки //Поч. школа, 1990. - № 9. - С. 10-15.

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА РІВНЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ.

(Л. М. Петренко).

Сучасне економічне і соціально-політичне становище в Україні накладає свій відбиток на розвиток усієї системи освіти.

І гасло: "Все краще - дітям" сьогодні, на жаль, майже ніким не згадується. А про більшість дітей не можна навіть сказати, що вони ростуть, усвідомлюючи себе в цьому світі бажаними і необхідними.

Уже в середніх класах утворюються неформальні групи з учнів, які розподіляються за ознакою соціального статусу батьків. Ті, що мають "крутих" батьків, здебільшого зневажливо ставляться до школярів з родин робочих і службовців, насміхаються над ними, у всьому принижують. І хоча у звичайних середніх школах їх не дуже багато, свою ганебну справу вони роблять, підштовхуючи своїх однокласників до певних дій, щоб вийти із скрутного становища. І тому ті, що не мають можливості заробляти гроші чесним шляхом, досить часто починають займатися різними темними махінаціями. Нині така діяльність не викликає осудження з боку одноліток. Це вважається досить гідним "бізнесом".

Виникнення і розповсюдження в останні роки організованої злочинності серед неповнолітніх у значній мірі є реакцією на підвищену соціальну несправедливість, намагання компенсувати свою уцербність. Безперечно, проблеми шкільного життя, соціальні проблеми в освіті залежать від місця і положення в суспільстві.

За твердженням американських дослідників, тритина всіх дітей дошкільного віку задалегідь приречена потерпіти невдачу в навчанні з причини зубожіння (злидарства), занедбаності, хвороб, відсутності захисту і виховного впливу з боку дорослих. На підтвердження наводиться досить сумна статистика: більш 80 відсотків усіх американців, хто відбуває будь-які терміни ув'язнення, не змогли свого часу закінчити середню школу. Цікаво було б дізнатися таких даних по нашій державі.

Сьогодні багато дітей шкільного віку, перш за все з малозабезпечених та неблагополучних сімей, яких зараз, на жаль в Україні більшість, не мають не тільки можливостей, але і бажання отримувати освіту: вони не бачуть, як це допоможе домогтися успіху в житті.

Наш час характеризується падінням духовності, зміщенням акцентів в бік задоволення в першу чергу матеріальних потреб людини. Але ж всім зрозуміло, що в цій ситуації відродженню України можуть сприяти своєю творчою діяльністю люди, які прагнуть до добра, до правди і краси, які ставлять традиційні для України духовно-моральні цінності вище матеріального благополуччя.

Само таке завдання окреслено Програмою "Освіта ХХІ століття" і Програмою національного виховання молоді. Виконання цих завдань при існуючих умовах потребує нових підходів до управління системою освіти в цілому і навчальними закладами зокрема.

Сьогодні ми все ще розглядаємо науку управління як окрему частину педагогіки в галузі школознавства. Насправді ж у сучасних умовах потрібно вчитись керувати не тільки навчальними закладами, й освітніми системами на районному, міському, обласному і державному рівнях.

Управлінська система в Україні має бути не відчуженою від особистості та безпосереднього навчально-виховного процесу, а демократичною і високопрофесійною, як вважає доктор педагогічних наук професор В.К.Майборода. На його думку необхідно правильне співвідношення суспільно-державної демократії та професійного управління. Це досягається з одного боку, за рахунок підвищення компетентності і діловитості, оперативності і розпорядливості управлінського органу і професійних службовців, а з іншого - публічності і підконтрольності їхньої діяльності, відповідальності і суворого дотримання законності, підвищення загальної й ділової культури. За визначенням В.К.Майбороди, державне управління сьогодні - не тільки наукова галузь, а й мистецтво.

Як відомо, внутрішкільний контроль - це система перевірок відповідності навчально-виховного процесу та його результативності. Для оцінки ефективності внутрішкільного контролю необхідно врахувати параметри контролю. До них належать:

- контроль за станом викладання навчальних предметів;
- контроль за результативністю навчально-виховного процесу;

- контроль за станом навчально-матеріального зхабезпечення навчально-виховного процесу.

Але контроль, який вимушує захищатися, обмежує можливості підконтрольної особи, як в творчому, так і в професійному зростанні. Незважаючи на те, що змінився час, обставини, умови, в яких працюють навчальні заклади, як і в минулому, з"являються інспектори на уроках, роблять про них висновки за своїми інспекторськими уявленнями. Через декілька років безконтрольності знов настали часи жорстокого контролю. І якщо раніше при контролі навчального процесу перевіряли відповідність уроку державним програмам, то сьогодні перевіряють відповідність стандартам, які ніким і ніде не затвердженні. Про діяльність всього педагогічного колективу роблять висновки по контрольних зрізах знань. При складенні завдань та і при проведенні цих зрізів ніхто не враховує фізичного, психічного стану учнів, не розглядає розвиток школи в динаміці. Суворому контролю знов піддається успішність. До райвно запрошується зведення за чверть, підсумки за півроку, звіти за рік. До них необхідно додати відомості про середній бал за підсумками контрольних зрізів знань.

Як влучно висловився великий К.Станіславський: "В мистецтві є театр, а є контора". І якщо навчальний процес і управління ним - мистецтво, то наприкінці кожної чверті і навчального року школа перетворюється у звичайнісіньку контору.

Такі умови посилення контролю викликають відповідну негативну реакцію і в адміністрації школи, яка теж починає вважати контролюючу функцію найважливішою. За дотепним зауваженням С.Соловейчика перевертається не сам контроль, а ідеологія контролю: "Якщо вчителя не контролювати, він перестане навчати. Якщо ж не контролювати школу, то вона неминуче розвалиться - і так уже майже розвалюється від того, що на деякий час послаблено контроль".

Тому необхідно виробити систему внутрішкільного контролю кожним директором школи.

"Система, яка ґрунтувалась би на принципах, цілях, які об"єднували б, а не роз"єднували адміністрацію і педагогічний колектив. При цьому принципи породжують вимоги, а вимоги у свою чергу втілюються у припустимі конкретні форми. Кожний з названих моментів повинен відпрацьовуватися з урахуванням конкретних умов конкретної школи, не кулуарно, а колегіально, а залученням в процес моделювання системи внутрішкільного контролю педагогічного колективу.

Цілі, принципи, вимоги, форми і технології... складають концепцію внутрішкільного контролю...

Ще на початку розбудови демократичної держави, побудови нового суспільства В.С.Пікельна загострила увагу управлінців освіти:

"Так як демократизація управління - це залучення до нього педагогів, у перспективі - широких мас педагогів, до моделі необхідно включити систему контролю за станом... роботи в школі не тільки керівників..., але і досвідчених

вчителів, викладачів, майстрів виробничого навчання. Це, з одного боку, звільнить час керівників для проведення глибокого аналізу... роботи з метою підвищення її ефективності, з іншого - посилить відповідальність кожного, хто залучається до здійснення контролю”.

Висловлена думка свідчить про те, що зміна обставин, зміна ситуації в державі вимагають інших підходів до управління навчальними закладами взагалі, і контролю в усій системі освіти зокрема.

З утвердженням демократичних принципів у суспільстві, з переходом до ринкової економіки, яка вимагає не тільки простих виконавців, а і залучення робітників усіх сфер діяльності, керівництва, сучасне управлінське мислення переорієнтувалося на людину. І це багато в чому примушує міняти технологію управління.

Таким чином: “Орієнтація в мисленні на людину, на повагу і довіру до неї вимагає змін поглядів на контроль, на його структуру. Спостерігається перехід від вертикального, ієрархічного, загального контролю до контролю, якщо можна так висловитися, “горизонтально”. “Горизонтальність” ця пов’язана з передачею функції контролю за якістю самим виконавцям. До поняття “контроль” нове управлінське мислення вкладає не просто акт механічної перевірки відповідності норми стандарту, а мотивованість людини працювати якісно, осмислювати мету діяльності, що приводить до її цілеспрямованості, створенню всіх необхідних умов для якісної роботи”.

В Криворізькій середній загальноосвітній школі № 56 початок 1994-1996 року характеризувався незадовільним морально-психологічним кліматом в колективі, низькими показниками навчальної і виховної роботи. Основні загальні причини такого стану були на поверхні: низький рівень управління на всіх ступенях - від керівництва учнем до керівництва учителем в усіх видах діяльності. Перш за все був майже зовсім відсутній контроль. Не було глибокого аналізу навчально-виховного процесу, а внаслідок цього стали можливими помилки в розробці організаційних заходів і прийнятті вірних управлінських рішень. Становлення справ у школі вимагало від її керівництва конкретних дій, спрямованих на поліпшення ситуації, так як були відомі загальні причини, здійснили спробу їх усунути.

Але бажаних результатів не отримали, а одночасне посилення внутрішкільного контролю, і перш за все контролю за роботою вчителів, викликало загальне незадоволення, що погіршило ситуацію. Таким чином, виникла необхідність змінити стратегію і тактику управління, відмовляючись від традиційних форм і методів, які спрацьовували при адміністративній системі керування школою під час тоталітарного режиму.

Виходили з положення: якщо в учителя немає потреби до сприйняття і засвоєння кращого в процесі, якщо він байдужий до нового, до кращого досвіду своїх колег, нема чого очікувати успіху. Зрозуміло, що це свого роду і установка на будь-яку репродуктивну творчу діяльність дитини. Необхідно було перш за все створювати єдину команду.

В інспектуванні беруть участь творчі групи, методичні об'єднання, окремі вчителі. Отримана інформація була узагальнена і питання: "Кількісний і якісний аналіз результатів навчальної діяльності педагогічного колективу школи і шляхи їх поліпшення" розглянуто на засіданні педагогічної ради. На ній йшла високо професійна розмова. Стратегія подальших дій повинна була спрямовуватися на забезпечення якості навчальної роботи у повному розумінні цього слова. До цього часу головним критерієм аналізу був досить поверхневий показник - кількісний, - але і він досить доступно охарактеризував становище в школі. В подальшому необхідно було вивчити і розкрити ті якості, які складають повноцінні знання учнів. За законами педагогіки їх характеризують:

- повнота знань;
- глибина знань;
- оперативність;
- гнучкість;
- конкретність і узагальненість;
- усвідомленість;
- системність і систематичність;
- міцність і вміння використовувати їх на різних рівнях.

Всі ці узагальнено відображені ознаки відтворюють якість знань як кінцевий результат їх засвоєння. А це, у свою чергу, кінцевий результат педагогічної праці. На цій педагогічній нараді колектив став перед проблемою якості знань і якості навчання, яка сама по собі була не нова. Але в нових умовах вона вимагає глибокого дослідження. І тільки внутрішкільний контроль, збір і аналіз інформації не могли пояснити причини низьких результатів.

До цього часу основним інструментом впливу на якість вважалось відвідування і аналіз уроків вчителів керівниками школи, тематичні, фронтальні перевірки. Багато було розмов про "якість" на засіданнях методичних об'єднань і педрадах. На цьому все і закінчувалось, але становище справ не змінювалось. На проблему якості навчання було звернено увагу в Законі України "Про освіту". Так, в статті 16 визначається: "Навчально-виховні заходи, незалежно від їх статусу і належності, забезпечують якість освіти в обсязі державних вимог".

Підвищення якості всього навчально-виховного процесу визначає державний стандарт загальної середньої освіти, основоположним документом якого є Базовий навчальний план середніх закладів освіти, затверджений рішенням Колегії Міністерства освіти України.

З цією ж метою впроваджено ліцензування, атестацію і акредитацію навчальних закладів. Так, природним шляхом керівництво школи, педагогічний колектив, підійшов до необхідності перейти від внутрішкільного контролю до експертизи якості знань.

Предметом дослідження, тобто експертизи, мала стати якість навчально-виховного процесу, якість результату, якість системи освіти в традиційній і загальноосвітній школі, динаміка розвитку цих якостей, фактори їх обумовлюючі.

Такі висновки зроблені не одразу. Аналіз стану справ, і особливо успішності учнів і їх якості знань у звичайній школі звертає увагу на низькі показники, на домінуючість "трійки", яка перетворила учнів у якусь безліку "сіру масу". І навіть на перший погляд, без глибоких психолого-педагогічних досліджень, неважко побачити, що основна кількість учнів у кожному класі має значний потенціал для успішного навчання і розвитку. Таке протиріччя також підказує необхідність дослідницької роботи у даному напрямку на всіх рівнях від керівництва навчальним закладом до вчителя, до його учасників, і дуже важливо включити до цього процесу самих учнів та їх батьків.

Головними задачами та напрямками досліджень постають такі:

- виявлення і оцінка стану та рівня якості навчання;
- аналіз факторів (умов), які впливають і умовлюють якість навчання;
- прогнозування і формування керівних рекомендацій по розвитку якості навчання;
- формування механізму корекції керівних рішень;
- дослідження проблем навчання.

Для їх вирішення і втілення в життя необхідна цілеспрямована діяльність всього педагогічного колективу у даному напрямку, побудова певної системи роботи, озброєння необхідними знаннями та вміннями перш за все учителів.

Об'єктом дослідження в Криворізькій середній загальноосвітній школі № 56 обрана якість навчання. Щоб вирішити це питання, необхідно чітко окреслити, що береться до уваги, коли мова йде про якість навчання, за якими показниками її належить визначити.

Той же словник російської мови дає визначення якості:

"Суттєва ознака, властивість, які відрізняються один предмет або одну особу від іншої". Також дається філософське поняття цієї ознаки: "Суттєва визначеність предмету, явища або процесу, в силу якої він є даним, а не іншим предметом, явищем, або процесом".

Зайве нагадувати, що відчутні результати на шляху практичної перебудови навчально-виховного процесу досягаються за умови впровадження комплексу заходів.

У своїй праці "Активізація пізнавальної діяльності учнів у навчальному процесі" академік Г.І.Щукіна пропонує кількісні показники, які використовуються при діагностуванні і аналізі навчального процесу в сучасній школі. До них належать: час, прудкість, швидкість рішення, зміна методів, прийомів; кількість опитаних за урок: кількість учнів, які дали повні чи неповні правильні, чи неправильні відповіді; кількість заданих учнями запитань; кількість бажаючих прийняти участь в обговоренні поставлених питань перед класом, кількість бажаючих внести доповнення, відкорегувати відповіді товарищів; підрахунок відволікань учнів як показник негативного відношення до діяльності, до даної теми уроку тощо.

Але це кількісні показники, які не можуть сьогодні задовольнити потреби організаторів педагогічного процесу. Тому дуже важливо виділити показники іншого плану.

Аналіз науково-методичної літератури і досвіду СШ № 56 Кривого Рогу показав, що проблема якості навчання освітлюється різними дослідниками розрізнено, окремими питаннями.

Так, Г.П.Підласий у праці "Як підготувати ефективний урок" пише: "...Обов'язково встановлювати критерії сформованості запланованих якостей, строки діагностування і контролювання накреслених зрушень".

Визначний педагог сучасності В.О.Сухомлинський проаналізував весь комплекс знань, умінь, навичок, який, на його думку "...складає те, що прийнято називати середньою освітою" і разом з педагогічним колективом став здійснювати передбачення на практиці "Система вмінь, яка виявляється в графіку":

- далі розкриває відомий педагог свій досвід;
- стала по суті вимогами, які вчителі пред'являють самі до себе та один до одного. Для керівника школи ця система стала програмою управління педагогічним процесом".

Л.Ф.Колесник, В.Н.Турченко, Л.Р.Борисова припускають: "...інтенсифікацію, отримання кращих якісних результатів, освоєння більшого навчального матеріалу, при скороченні затрат праці навчаючих і учнів, а також матеріальних затрат на одиницю вимірювання навчально-виховного результату.

Це досягається за рахунок безперервного підвищення якості всіх сторін освітньої діяльності: укрупнення дидактичних одиниць, нових технологій навчання комп'ютеризації, а також більш повного використання виробничого педагогічного потенціалу учнів і педагогів".

Досить детально в педагогічній літературі вивчене питання осмислення і розробки системи роботи як керівників закладу освіти, так і вчителів з розв'язання конкретних педагогічних завдань щодо підвищення ефективності і якості навчально-виховного процесу.

Але переорієнтація школи на задовільнення запитів кожного, що є по суті входженням унікального освітнього потенціалу в процес реформ, висуває нові задачі перед навчальними закладами.

На цей час школі властива така керівна функція, як визначення концепції навчального закладу, тобто визначення моделі випускника, а отже, пошук "свого" учня і адекватного встановленій задачі змісту освіти і засобів її передачі.

З цього положення витікає, що школа повинна комплексно аналізувати свою власну діяльність і потреб "власного" споживача (учня, батьків, суспільства). Аналіз має проводитися через соціологічні дослідження, експертизу якості різних напрямків діяльності школи, і в першу чергу, процесу навчання.

Розроблена колективом програма розвитку школи дозволила не тільки визначити основні її пріоритети, створити свою модель випускника, але й об'єднати педагогічний колектив, вивчити його орієнтацію, а отже можливості

ефективних змін. Висповки: “Школа може тільки те, що може і бажає її колектив, ніякі інші перетворення не підуть” підтвердилися в практичній діяльності уже через два роки.

Зацікавленість, мотивованість діяльності педагогічного колективу у напрямку поліпшення якості всього навчально-виховного процесу повинна постійно підтримуватися. І відповідальність за це покладається на керівника закладу освіти, так як: “Кожний керівник - архітектор нової школи і повинен, вибираючи пріоритетні цілі, заміряти стартові параметри. А далі вже будеться система контролю і вибирається його періодичність”. Перехід від контролю до експертизи якості знань, якості викладання навчальних дисциплін, розвитку і вихованості учнів, а також інших напрямків діяльності навчальних закладів дозволить підняти всю систему освіти на новий, вищий рівень.

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ.

(Ж. С. Лук “яненко).

Сучасних педагогів все частіше турбує питання “Як навчати” дітей? Стрімкий розвиток суспільства, науки і техніки вимагають творчого підходу до розв’язання тих чи інших завдань. Держава зацікавлена у творчій активності громадян. Із творчим відношенням до своїх обов’язків тісно пов’язані продуктивність та якість праці. Вищим рівнем творчої активності людини є творча активність, яка полягає у постійному пошуку нових рішень, виробленні нових технологій, у прагненні підвищити якість праці. Це в свою чергу неможливо без достатнього рівня знань, без глибокого проникнення у суть проблеми, тобто без критичного творчого мислення, творчих здібностей.

Прогрес суспільства тісно пов’язаний з творчим потенціалом громадян цього суспільства. Метод пошуку сприятливих рішень шляхом випробування різних методик безнадійно застарів. Тому потрібні інтелектуали з високим рівнем розвитку творчих здібностей.

Наукові дослідження з’ясували, що високоінтелектуальну особистість не можна замінити ні найсучаснішим комп’ютером, ні групою дилетантів з посередніми творчими можливостями. Комп’ютер - творіння бездуховне, у разі відхилення від програми може привести до непередбачуваних наслідків. А інтелектуально-творчі здібності певної групи людей ніколи не замінюють яскравих творчих здібностей індивідуума.

Отже, розвиток творчих здібностей особистості, залучення її до творчої діяльності - основне завдання, яке стоїть перед сучасною школою.

Щоб розвинути творчу особистість, потрібно якомога раніше виявляти творчі задатки, створити належні умови для розвитку творчих здібностей особистості.

Це зумовлює актуальність вибраної теми, що виникає із потреб суспільства.

Однією із важливих умов розвитку творчих здібностей особистості є запровадження уроків творчості у загальноосвітніх та спеціалізованих школах, у закладах нового типу.

Важливе запровадження вищезгаданих уроків вже у початковій школі. Це сприяє ранньому виявленню інтелектуально-обдарованих дітей. Дискусійним є питання чи всім без винятку можна прищепити однаковий рівень освіти та творчих здібностей. Ми схильні стверджувати, що це практично неможливо. Але розвивати особистість, виявляти творчі можливості кожної дитини може і повинен кожен педагог.

Розвіток творчих здібностей учнів передбачає впровадження в навчальну практику гуманістичного принципу організації освіти, коли в центрі навчального процесу знаходиться особистість учня з її моральними інтересами, потребами і можливостями.

Основою правильного виховання творчих здібностей учнів є вивчення природи в усіх її проявах. Як відомо, у природі все закономірне і водночас - непередбачуване. Аналізуючи продукти творчої діяльності, можна виділити в творчості два компоненти: закономірне і випадкове. Випадкове є результатом глибокого вивчення закономірного.

Отже, на уроках творчості слід формувати креативність - здатність до творчості, здатність дивуватися, знаходити розв'язок нестандартних ситуацій, націленість на знаходження незвичайних рішень. Творчість - це діяльність, в результаті якої створюються нові духовно-матеріальні цінності.

Уроки творчості - складна методична навчально-розвиваюча конструкція, що будується на таких навчально-виховних задачах:

1. Формування сучасного аналітичного мислення, творчої уяви та нестандартного рішення проблем.
2. Розвиток вміння користуватися надбанням науки, техніки та культури.
3. Формування соціально-активної особистості.
4. Вивчення різних сфер життя суспільства, досягнення в області психології.
5. Навчання дітей створювати нове: своє та неповторне.

Шляхи розвитку творчих здібностей молодших школярів тісно пов'язані з уроками творчості.

На уроках творчості пропонуємо використовувати різноманітні методи та прийоми роботи.

З-поміж інших окремо виділяємо пошуковий метод, евристичну бесіду, гру, як діючий засіб формування синтетичного, логічного мислення та творчості; творчі вправи на розвиток творчої фантазії, вміння створювати логічні конструкції, пам'яті тощо.

Надзвичайно важлива екскурсія, доцільне спостереження навколишнього середовища, з'ясування властивостей природних явищ, виявлення спільного та відмінного в побаченому.

Доцільно використовувати вправи на застосування вміння класифікувати, здійснювати аналіз та синтез елементів в одне ціле.

Важливо впроваджувати вправи на розвиток та шліфування емпіричного, теоретичного та альтернативного мислення тощо.

Для розвитку творчих здібностей велике значення має система творчих вправ, яку забезпечують уроки творчості в складі навчального процесу.

Таким чином формування творчих здібностей молодших школярів можливе за умов впровадження уроків творчості, урізноманітнення Державної освітньої системи розвиваючими методами та прийомами, спрямованими на виявлення обдарованих дітей, учнів, що прагнуть докопатися до суті, заглибитись у суть проблеми і вирішити її.

ОСНОВИ ПІЗНАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ.

(Т. Й. Рейзенкінд).

Сучасність вимагає від педагогів, вчителів і передової інтелігенції нових пошуків в утворенні умов впливу на становлення менталітету особистості України.

Будемо виходити з того, що виховання людини йде через мову. В той же час зауважимо, що національні особливості менталітету мають відображення в текстах культури видатних митців. Але молодь не завжди тяжіє до пізнання емоційно-образного змісту творів, які являють безцінний скарб національної української мистецької спадщини.

В контексті викладеного вище, слід виявити ті компоненти дійсності, які складають зміст поняття "менталітет". Існує думка, що в основі цього поняття полягає сукупність певних стереотипних образів миру, які знаходять відображення у формах мислення та свідомості особистості. Текст як індивідуальна знакова система є явище поліфонічне, яке окрім змісту має свій підтекст. Саме виходячи з цього підтексту, і формується менталітет особистості. Значне місце у формуванні національного менталітету займає технологія розуміння тексту, яка сприяє не тільки збільшенню знань, але ж і смислів, накопиченню досвіду, розвитку рефлексії, виявленню національної спадщини, а також пізнанню самого себе: хто я є в тій національній спільноті де дихаю, мрію, працюю.

Отже зробимо спробу виявити оновлені ознаки менталітету на матеріалі деяких прикладів з "Енеїди" Івана Котляревського. На даному етапі дослідження варто виходити із ситуації та психологічного контексту поеми, хоча при цьому є натяк на можливе порівняння між емоційно-образним змістом твору з жанром музичної бурлески (бурлеска походить від італійського слова "b u r l a" жарт, а також достатньо близька до каприччо та гуморески. Цей жанр отрима-

поширення з 17 ст. у творчості Й.С.Баха, Р.Шумана, Р.Штрауса, Б.Бартока, Ю.Шуровського).

Встановлено, що українські жанри гумореска, бурлеска інтегруються з деякими стереотипами світової західної культури, але в той же час вони мають свої інтонаційні та числові музичні коливання і ритми, що складає сенс оригінальних, індивідуальних ознак.

Отже далі мова піде саме про особливості українського менталітету, які мають відображення в поетичній мові І.Котляревського. Поема "Енеїда" І.Котляревського демонструє викінчену, струнку цілість, гармонійну єдність змісту та форми. Оригінальності, гнучкості і багатства композиційних засобів у творенні гумористичних образів автор поеми досягає завдяки використанню принципу дзеркального відображення. В даному випадку використовується така метафора-паралель: реальне життя зображується в образі діючих осіб пекла.

Метафора - це один з поверхів поліфонічної структури партитури поеми. Другий поверх пов'язаний з ладом-цитацією грецьких інтонацій. Прийом - цитації характеризує потребу духовну - пам'ятати завжди про існуючий центр тяжіння, який концентрує кодекс моралі українського менталітету. Цей кодекс виражений у поемі так глибоко й точно поданий у такому сконденсованому й систематизованому вигляді, що у літературній спадщині минулого важко знайти такі оригінальні прийоми поетичного мислення митця-українця.

Велике значення також в менталітеті митця відіграє рух від інструментів нижчої тональності - бандура, за нею послідовно вступають все голосніше - сопілка, дудка, скрипка. Кожному з інструментів, його мелодії відведений рядок, звукова їх інструментовка якого відбиває дану мелодію. В той же час наступний накладається на попередній, коли той уже подає голос. Все це особливості мислення українського менталітету, які зустрічаються в народній музиці.

Ієрархія музичних інструментів образно формує графому прямої лінії, з аналогічними художніми прийомами ми зустрічаємося і в творчості Лесі Українки. Останнє також говорить об оригінальності українського менталітету, зображеного в образно-звуковій формі. В поемі "Енеїда" домінує бурлескно-іронічна природа, яка розрахована не на лінійне сприйняття. Саме такий синтез складає умови для утворення іронічних національних образів.

Виходячи з викладеного, можливо сформулювати тезу, що мій світ для всіх є маска. Іронія, в якій митець ховає своє реальне обличчя, утворює при цьому повний образ. Звідси народжуються показники невичерпано-винахідливі, підступно-тонкі, комічні обігрування, несподівані змішування дійсності й вигадки, високі й низькі, серйозні та нісенітничі, нарешті, зумовлені жанром трагедій, яка характеризується двоїстим характером зображуваного. Останнє дає можливість зауважити таке: повторення певного елемента повинно завжди бути, бо інакше неможливо взагалі спілкуватися в комунікативній діяльності.

Менталітет українця повинен бути пов'язаним з національними образами світу, почуттями. Останні не є копією дійсних подій, а переробкою цих образів завдяки індивідуальної фантазії особистості, в якій можливо виявити неординарні

оригінальні риси. В той же час ці ознаки інтегруються перш за все з стереотипами національного сприйняття, мислення свідомості, по-друге, із стереотипами світової художньої культури. Але ж все таки така концепція базується лише на загальних підходах, які вимагають свою конкретизацію.

Під художнім текстом у свою чергу варто розуміти індивідуальну знакову систему. Текст як індивідуальна знакова система є засобом естетичного сприйняття в його творчому утворенні.

Ознаки українського менталітету мають місце і в творчості видатного письменника Івана Франка. До таких ознак ми відносимо здібність розкривати в художній формі, утворювати, малювати через метафору поліфонічні структури внутрішнього та зовнішнього діалогу. Ці структури не стільки пов'язані з реальністю, скільки зображають внутрішній світ особистості. Оригінальний в даному випадку принцип використання метафор: до яких відноситься образ "загранічного політика", який утотожнює образ думок незвичних, незнайомих рядовому українцю, чи елітному читачю, образ "внутрішнього політика", приймача цих ідей, "репортера", символізуючого здібність налагоджувати контакти між різними верстами свідомості особистості завдяки наявності стереотипних колів.

Також письменник утворює образ "критика", який утотожнює образ рефлексії особистості, яка робить спробу пізнати самого себе, "професора" - представника логічної думки, "артиста" - представника образного мислення: "Природа не знає ясності. Вона знає кольорові відтінки, і більш нічого. Ясність - це пуста фраза зарівно в поезії, як і в малярстві. Ми хочемо бути щирі і говоримо: малюємо так, як бачимо. Не віримо в ніяку об'єктивну правду, в ніяку безоглядну ясність, а віримо тільки в свої нерви і в свою фантазію" - пише артист в оповіданні "Odi proganum vulcus" (ненавиджу низьку юрбу).

Таким чином, здійснена спроба на матеріалі аналізу фрагментів окремих творів виявити деякі оригінальні, індивідуальні ознаки українського менталітету.

Для остаточного затвердження ідеї потрібен аналіз великої кількості творів різних митців. Особливе значення в даному разі може мати числова символіка, як об'єктивний, наявний показник ознак менталітету на основі законів музичного мислення. Але, здається, що початок у названому вище аспекті вже зроблено.

РОЗДІЛ 2. ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС НАПИСАННЯ ПЕРЕКАЗІВ.

(В. П. Савицька).

Всебічний розвиток мовлення - призначення курсу рідної мови в початкових класах. У програмах з мови підкреслюється, що різноманітна робота над словом, словосполученням, реченням, зв'язним текстом полегшує усвідомлення дітьми граматичних явищ і тим самим підвищує їх розумового і мовного розвитку. Робота з розвитку зв'язного мовлення є однією із головних засобів збагачення словника дітей. Їх можна успішно проводити під час написання переказів.

Перекази - одна із складових частин всієї системи розвитку мовлення молодших школярів.

Переказуючи різні тексти, учні переймаються думками, почуттями і настроями, розширюють своє уявлення про навколишній світ, збагачують словник дітей.

До роботи над словом програма передбачає двосторонній підхід: учні знайомляться з деякими доступними для них лексичними та граматичними відомостями в межах кожної частини мови. Учні вчать, як правильно в текстах вживати точне, образне, правильне і доцільне слово.

Писати перекази різного типу за поданим планом та складеним самостійно, дотримуючись абзаців у тексті, повинні діти на кінець 4 класу.

Доцільно проводити підготовчі письмові та усні вправи. Наприклад:

- відповіді на запитання на запропоновану тему;
- усний переказ прочитаного;
- словесне малювання, характеристика героїв твору, подій, обстановки;
- формування головної думки прочитаного.

Лексичні вправи включають роботу над синонімами, антонімами, багатозначними словами, які використовуються в прямому і переносному значенні. З багатозначністю слів учні початкових класів зустрічаються часто в прочитаних творах, усному мовленні та й самі використовують їх у власному мовленні. У роботу над прочитаним молодші школярі мають пояснювати, як вони розуміють той чи інший багатозначний вислів у контексті.

Наводимо на конкретних прикладах зразки роботи над словом під час написання переказів.

Чумацькі шляхи.

Коли приходила рання весна, по селах починали лаштуватися в далеку дорогу чумаки. Проводжали чумаків урочисто, всім селом. Співали пісень, виголошували промови. Найшановніший у громаді чоловік благословляв їх перед пелегою, небезпечною дорогою.

Чумаки обирали отамана. Збиралися тут найсміливіші, найдужчі.

Не тільки в Криму чи в Карпатах зустрічали наших чумаків. Часом заходили вони на Дон. Там навантажували вози рибою і везли її в свої краї.

Бували й у різних європейських містах на ярмарках. Там скуповували необхідний для України крам.

(За М.Слабошницьким).

I. Бесіда з класом.

1. Коли відбуваються події, про які розповідається в тексті?
2. Чому чумаки вирушали в далеку дорогу?
3. Хто такий отаман?
4. Де бували чумаки?
5. З чим вони поверталися додому?
6. Із скількох абзаців складається текст? Чи можна почати розповідь з другого абзаца? Чому ні?

II. Лексичні вправи.

1. Поясніть, як ви розумієте значення слів: *лаштуватися, благосювляв, громада, отаман, виголошувати, крам*?

2. Знайдіть слова, які можуть вживатися з кількома значеннями. Поясніть значення цих слів, введіть їх у словосполучення.

3. Чи однакове значення слова приходила у словосполученнях: *приходила весна, приходила бабуся*.

4. Доберіть до слів *тісня, дорога, крам* слова - назви ознак.

5. До слів *лаштуватися, заходити, ярмарок, нелегко* доберіть слова, близькі за значенням.

6. Знайдіть у тексті слова, які були б протилежними за значенням до даних слів: *близька, легка, продавали*.

7. Які слова надають мові виразності, ясності, повноти зображуваного?

III. 1. Поясніть написання слів *Крим, Карпати, Дон*.

2. Зверніть увагу на написання слів *нелегка, небезпечна, необхідний*. Яка особливість написання *НЕ* з даними словами?

IV. Завдання: Перекажіть текст, дотримуючись послідовності у викладі частин.

Чиї квіти найкращі ?

Одного разу засперечалися пори року про те, чиї квіти найгарніші.

Топнула чобітком Весна - задзюрчали струмки, зазеленіла травиця, все ожило. Земля вкрилася першими весняними квітами: підсніжниками, пролісками, нарцисами.

- Мої квіти найкращі, - мовила Весна.

- Ні, - заперечило Літо.

Змахнуло сонячним ромашошком - завітчала ліс та поле. Скрізь все зацвіло різнокольорово: волошки, ромашки, маки, гвоздички, дзвіночки. Гарно навкруги!

Аж холодом війнула Осінь.

- Мої квіти не гірші, - сказала вона. Одягнула все в жовтогарячий колір. Закрасувалися останні осінні квіти.

А що ж Зима? Засипала пухнастим снігом, одягла на все біленькі шубки. Її квіти живуть за склом оранжереї: цикламени, бегонія, орхідеї. Чиї ж квіти найгарніші?

I. Бесіда з класом:

1. Про що виникла суперечка між дійовими особами?
2. Як кожна пора року вихваляла себе?
3. Чи праві вони були? Яка ваша думка з цього питання?
4. Про які квіти кожна пора року ще не пригадала? Допоможіть їм.
5. Передайте усно діалогічне мовлення кожної пори року.
6. Дайте відповідь на риторичне запитання “Чиї квіти найкращі?” Висловіть свої міркування.

II. Лексичні вправи:

1. З кількома значеннями можуть вживатися дані слова: *земля, поле, шубки*? Введіть їх у словосполучення.
  2. Поясніть, в прямому чи в переносному значенні вжиті образні вислови: “засперичалися пори року”, “тупнула чобітком Весна”, “змахнула сонячним капелюшком”, “холодом війнула Осінь”, “одягла на все шібки”, “живуть за склом”.
  3. Поміркуйте, до яких слів у тексті були б дані слова синонімами: стукнула, задзвеніли, степ, мовила.
  4. Випишіть із тексту слова, близькі за значенням між собою.
  5. Доберіть до слів *Весна, Літо, Осінь, Зима* слова, назви дій до поданих слів. У якому значенні вони вжиті?
  6. Яку різницю ви бачите між двома висловами? Які слова вам у цьому допомогли? - “*вкрилася першими весняними квітами*”, “*закрасувалися останні осінні квіти*”.
  7. Які назви кольорів можна назвати, розкриваючи зміст вислову “*все зацвіло різнокольорово*”. Який це *жовтогарячий* колір?
  8. Назвіть прислів’я, приказки, загадки, які б розширили своєю образністю зміст даного тексту. Виберіть самі доречні вислови.
- Завдання: Усно перекажіть текст. Додайте до цього своє закінчення.

Криничка.

У лузі криничка. Вона тут давно-давно. Хто її викопав - невідомо. Над криничкою верба схилилася. На гілці глиняний кухлик висить.

Не минають люди кринички. Ось і Тетянка, Тарсик та Миколка йшли з лісу, гриби та ягоди несли. Притомилися, та й звернули до кринички. Верба подала їм кухлика, а криничка пригостила водицею. Чистою, прохолодною, на лугових травах настояною. Як напилися, де й утома ділася.

Усіх щедро напуває криничка.

I. Бесіда з класом.

1. Де знаходиться криничка? Хто її викопав?
2. Опишіть, як було біля кринички?
3. Чим пригостила криничка? Яка в неї водиця? Чи пробували ви водицю із справжнього джерела?

II. Лексичні вправи.

1. Доберіть з уяви слова, назви ознак, які б допомогли розширити опис кринички.

2. Випишіть слова, назви дій, що вжиті в переносному значенні. Доберіть до них слова, близькі за значенням.

3. Якими ви уявляєте собі глиняний кухлик? Додайте кілька слів, назв ознак.

4. Слова минають, звернули, подає введіть у словосполучення. Поясніть їх можливі значення.

5. Прослідкуйте, яке значення має слово чистою у поданих висловах: *чиста вода, чистий папір, чиста душа*. Однозначне чи багатозначне це слово?

6. Як ще називають криничку? Доберіть слова, близькі за значенням. Які прислів'я і приказки можна дібрати до даного тексту.

III. Завдання: Напишіть творчий переказ.

Навчаючи дітей писати перекази, ми вчимо їх насамперед спостерігати, порівнювати і узагальнювати факти, події, давати їм власну оцінку, розкривати певні закономірності, грамотно й логічно, образно й зрозуміло.

РОБОТА НАД ПОПЕРЕДЖЕННЯМ МОВЛЕННЕВИХ ПОМИЛОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.

(Н. І. Білокопна).

Навчання мови в початкових класах, згідно програми середньої загальноосвітньої школи, спрямоване на розвиток мовленнєвих умінь і навичок школярів. Для цього учні повинні засвоїти теоретичні знання про текст та вміти самостійно зв'язно висловлюватись в усній та письмовій формі.

Для реалізації практичного мовленнєвого спрямування потрібно навчити молодших школярів:

- продумувати зміст, визначати тему та основну думку;
- логічно впорядковувати структуру тексту: зачин, основна частина, кінцівка;
- добирати точні та виразні слова, правильно будувати речення;
- контролювати правильність сказаного, удосконалювати своє мовлення.

Спостереження на уроках мови у різних школах міста, аналіз творчих учнівських робіт дозволяє зробити висновок, що більшість вчителів без відповідної системи, а подекуди й просто формально вчать своїх вихованців

редагувати (вдосконаливати) свої власні висловлювання. Практика свідчить, що все зводиться тільки до виконання роботи над помилками, які виправив учитель. Учні при цьому тільки зорозво сприймають виправлене та оцінку.

Досвід творчо працюючих вчителів показує, що було б краще, якщо навчити учнів аналізувати готові зразки, пропонувати їм для редагування вправи, складені на основі дитячої мови, бо саме такий матеріал близький та зрозумілий молодшим школярам, а це сприяє утворенню імунітету проти неточності, невиразності, бідності мови. Крім того, якщо вчителі будуть використовувати систему закодованих зауважень, як це роблять мовці середніх класів, або запропонують свої знаки коректури ( ), то це дасть змогу сформувати вміння доречно вживати слова чи речення, стежити за послідовністю викладу матеріалу, буде для учнів хорошим стимулом до усвідомленого виправлення своїх помилок.

Отже, наводимо зразки вправ на редагування, які допоможуть вчителю попередити мовленнєві помилки учнів. Ця група вправ має на меті сформувати вміння удосконаливати власні висловлювання, вчить уважно ставитися до кожного слова.

Вправа 1. Змініть порядок речень так, щоб утворився текст.

Два півники.

Переможений закохався у курник і принишк там. Раптом налетіла шуліка, схопила горлана і забрала собі на обід. Два молоденьких півника побилися, і один переміг іншого. Переможець в ту ж мить злетів на тин, замахав крилами і закричав: ку-ку-рі-ку!

Вправа 2. Логічно впорядкуйте речення, щоб вийшов текст. Доберіть до нього заголовок.

Щодня ходила лисичка курочок красти. Лисичка вирвалася. Побачили її собаки. А хвостик у собак зостався. Кинулися до лисички і схопили її за хвіст.

Вправа 3. Прочитайте текст. Відредагуйте його так, щоб розкрити тему розповіді.

Витівниця.

Моя киця Мурка – велика витівниця. Вона вся чорна. Тільки вухка і ніс білі, як сніг. Та ще на лівій передній лапці ніби біла шкарпетка одягнена. Шерсть у Мурки гладенька і блищить на сонці. А коли Мурку розчісуєш у темноті, від неї так і летять іскри.

Вправа 4. Відредагуйте, усунувши невиправдані повтори.

Совеня.

У лісі ми знайшли гніздо. Там було совеня. Совеня не вмiло лiтати. Ми взяли совеня iз гнiзда. Совенятко голосно запищало. Раптом на нас налетiла сова. Очi їй блищали.

Ми повернули совеня у гнiздо.

Вправа 5. Знайдiть слова, що вжитi у невластивому їм значеннi.

1. На горiдi я збирала яблука.
2. В музеї було цiкаво, там тьотя розповiдала про наше мiсто.

Вправа 6. Знайдiть зайвi слова-прикметники. Вiдредагуйте речення.

1. Повiває маленький вiтерець, тихо гойдаються дерева.
2. Моє цуценятко дуже любить солодкий цукор.
3. На фермi ми бачили маленьких телят, ягнят.

Вправа 8. Переконструйте текст-мiркування у текст-опис. Доберiть заголовок.

Кiт – корисна свiйська тварина. Він ловить мишей.

Вправа 9. В поданих реченнях є логiчні помилки. Знайдiть їх i усуньте.

1. Дзвенять струмки, свiтить тепле сонечко, тане снiг, зеленiють садки, вулицi, лiси та iншi рослини.
2. Навкруги лiс, яскравi квіти, зелена трава та велика галявина.
3. В нашому лiсi росте багато дерев та ялинок.
4. Дiти побiгли вперед, а назустрiч їм – курiнь.

Виконання таких вправ допоможе молодшим школярам не тiльки засвоїти граматичнi знання i мовленнєвi навички, але й сформує у них розумiння рiзних типiв текстiв у залежностi вiд мети висловлювання. Вправи на редагування орієнтують дiтей на самостiйний вибiр найбільш влучних слiв i граматичних форм, розвиває умiння бачити невідповiднiсть мовних засобiв метi i умовам спiлкування.

ТВОРЧI РОБОТИ В ПОЧАТКОВIЙ ШКОЛI.

(М. Я. Будник).

Шкiльний твір – це особливий вид iнтелектуальної дiяльностi дiтей. Змiст його залежить вiд iнтелектуальної творчої i репродуктивної уяви школяра, вмiння кожного образно й логiчно мислити, спостерiгати життя i природу, використовувати знання з лiтератури та мистецтва, доступнi зображальнi засоби. На викладi й обсягi творчої роботи учня позначаються його вiк, життєвий досвiд, розумовi здiбностi, ерудицiя, словниковий запас тощо.

Творчі роботи школярі пишуть переважно в художньому, публіцистичному і науковому стилях та жанрах, пригаманних кожному із цих стилів.

Учні повинні збагнути, що написати самостійно оригінальний твір нелегко. Автора мають захонити певна ідея, задум. Опісля починається творчість. Багато радості приносять йому вдало знайдене слово, виражальний засіб. Удосконалювати ж написане можна без кінця. Автор повинен критично поглянути збоку на свої твори, уявити, як сприйме його той, хто буде читати його.

Словесна творчість учнів, на думку В.О.Сухомлиньського, – могутній стимул самовираження. Вона облагороджує дитину, збагачує її духовний світ.

У своїх працях В.О.Сухомлиньський не раз наголошував на винятковій відповідальності учителя за виховання у дітей любові до рідної мови, природи рідного краю, шани до духовних надбань, зокрема народної пісні. Він твердив, що без допомоги учителя, його високих естетичних смаків діти можуть не помітити краси навколишнього світу. Цієї спостережливості їх треба вчити. І тому педагог неодноразово радив своїм колегам іти з дітьми до лісу, у поле, на берег річки і прилучати їх до принад рідної природи, розкривати красу і образність слова, цитуючи поетичні вислови українських митців, рядки рідних пісень. Школою радості називав він такі заняття.

Василь Олександрович вважав, що перш ніж вимагати від школярів самостійних, оригінальних творів, учителю слід самому навчитися вправно писати творчі роботи, наприклад, про весняну грозу, січневу завірюху тощо. Він повинен допомагати дітям власним прикладом, творчість заохочується творчістю, муками слова.

Видатний педагог написав понад тисячу творів-мініатюр, які були зразками для дітей, і серед них такі, як “Бджоли влітають з вулика”, “Захід сонця перед дощем”, “Конвалії”, “Вечірня тиша в степу”, “Посади своє дерево”, “Букет польових квітів” та ін. Він докладно розробив методику складання творів-мініатюр, які тепер часто проводять учителі. Багато уваги приділяв праці учнів над добром слова. Разом з дітьми він виготовив великий ілюстрований альбом “Скарбник рідної мови”, де записувалися влучні поетичні слова, словосполучення, вирази. Усе це сприяло вихованню у школярів чуття слова, поетичного бачення світу. Готуючи учнів до написання творів, він радив їм не бути багатослівними, писати стисло, образно, оригінально. Творчі роботи вихованців видатного педагога стали оригінальними зразками для майбутніх школярів. У них захоплює дитяча спостережливість, лаконізм вислову...

Вважаю, що потрібно обґрунтувати систему знань, умінь і навичок у розвитку зв’язного мовлення дітей за класами, що є певними етапами, сходинками у володінні словом. До такої системи відношу такі уміння: спостерігати явище навколишнього світу; думати, зіставляти, порівнювати, знаходити незрозуміле, дивуватися, висловлювати думку про те, що учень бачить, спостерігає, про що міркує, швидко, виразно, свідомо читати; швидко, вільно, правильно писати; виділяти логічно закінчені частини у прочитаному, встановлювати взаємозв’язок і взаємозалежність між ними; знаходити книжку з

питання, яке цікавить, а в книжці відповідний матеріал; робити попередній логічний аналіз тексту в процесі читання його; слухати оповідача та ін.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К., 1991.
2. Головащук С. І. Словник-довідник з правопису та слововживання. – К., 1989.
3. Коваль А. П. Слово про слово. – К., 1986.
4. Ющук І. П. Учїться висловлюватися. – К., 1990.

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.

(Г. А. Костенко).

Мовлення людини – показник її інтелекту та культури. Чим мовлення точніше, образніше виражає думку, тим значніше людина як особистість і тим цінніша вона для суспільства.

Культура мовлення є невід’ємною частиною загальнолюдської культури. І одне з найважливіших завдань сучасної школи – нарівні з розвитком мислення та пізнавальних здібностей учнів, формування їх мовних навичок, високого рівня культури мовлення. Та, на жаль, дослідження засвідчують катастрофічно низький рівень мовних умінь у сучасній початковій школі.¹

Проблема низької мовної культури в Україні ускладнюється тим, що до цього часу в програмах загальноосвітніх шкіл відсутні такі дисципліни, як “Культура та техніка мовлення”, “Риторика” тощо, які викладаються у масових школах деяких країн СНД уже близько десяти років.

Тому науковці та вчителі шкіл знаходяться у пошуках вирішення такої нагальної проблеми за рахунок можливостей сучасної системи освіти нашої держави. А запропоновані матеріали є результатом таких пошуків.

Культура мовлення, за твердженням мовознавців, складається із сукупності таких комунікативних ознак: правильність, точність, логічність, багатство, чистота, виразність та доречність.² І тільки у тому разі, коли початковим циклом навчання буде закладене основи всіх зазначених ознак, можна стверджувати про сформованість в учнів високого рівня культури мовлення.

Прикладом такої роботи може бути, перш за все, складання списків слів-термінів з усіх дисциплін. Знання термінів, їх значення, правопис вчитель може перевіряти при усному опитуванні учнів з кожного предмета, включати терміни в письмові роботи, в словникові диктанти-п’ятихвилинки тощо.

Стосовно до початкової школи сюди можуть увійти такі слова:

¹ Проведено на базі СШ № 91 м.Кривого Рогу та СШ № 2 м.Зеленодольська протягом 1997-98 н. р.

² Головин Б. П. Основы культуры речи: учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1988. – С. 11.

Бабич П. Д. Основы культуры мовлення: навчальний посібник. – Львів: Світ, 1990. – С. 66.

Мова та читання.

Абзац, адреса, абетка, алфавіт, байка, бібліотека, газета, голосний, займенник, закінчення, наголос, наголошений (звук), відмінок, прислів'я, підмет, приказка, присудок, предмет, прийменник, речення, іменник, прикметник, дієслово, префікс, оповідання, казка, словник, приголосний, відмінювання, вірш, суфікс, корінь.

Математика.

Арифметика, вираз, обчислення, віднімання, ділення, квадрат, клас, математика, маса, хвилина, множник, невідоме, нумерація, додавання, добуток, прямокутник, різниця, відстань, секунда, доданок, складання, сума, таблиця, трикутник, множення, частка.

Природознавство.

Гербарій, гігієна, глобус, горизонт, календар, карта, компас, космос, масштаб, материк, мікроскоп, місцевість, орган, організм, орієнтир, травлення, планшет, постава, півкуля, ґрунт, природа, пустеля, відстань, стебло, температура, тундра, екскурсія, простір, рівнина.

Великі можливості в формуванні мовної культури мають уроки математики. Оскільки математичне мовлення відрізняється, перш за все, точністю та логічністю. Цілком зрозуміло, що ці уроки мають найбільші можливості у формуванні зазначених комунікативних ознак.

Логічність мовлення удосконалюється при формуванні обчислювальних навичок. Виконання арифметичної дії супроводжується поясненням кожної операції, яка входить в ту чи іншу дію. На першому етапі ознайомлення з алгоритмом дії супроводжується поясненням кожної операції, яка входить у ту чи іншу дію. Пояснення даються ґрунтовно, розгорнуто і чітко, на наступних – скорочуються, а на останньому етапі пояснення дається стисло, лаконічно, що характерно для математичної мови. Але в будь-якому з 3-х випадків учитель має вимагати від учня збереження логічності думки та мовлення в ланцюжку міркувань за алгоритмом.

Важливим критерієм формування математичної мови є точність мовлення. Бо, якщо використати слово неточно, неадекватно предмету, або явищу дійсності, це викличе плутанину у виборі арифметичної дії. Слід звертати увагу дитини на те, що зміна словосполучень, слів і навіть службових частин мови може суттєво змінити математичний зміст висловлювання. Наприклад, заміна прийменника "на" прийменником "у" міняє арифметичну операцію.

Типовими помилками на уроках математики є змішування поняття "число" і "цифра", "лічба" та "обчислення". Часто учням пропонуються питання: "Скільки цифр у числі 5035?" Така постановка питання неправомірна. У цьому випадку слід запитати: "Скількома цифрами записано число 5035?" або "Скільки цифр у записі числа 5035?".

Давши вираз $10 + 5$, учитель пропонує: “Порахуйте, скільки вийде”. Одержавши правильну відповідь, стверджує: “Ви правильно полічили”. Цілком зрозуміло, що тут йдеться не про лічбу, а про обчислення, оскільки саме воно пов’язане з виконанням арифметичних дій. Також змішуються поняття “число” і “кількість”. Наприклад, над таким завданням: “У гаражі стояло 7 машин. 4 виїхало. Скільки машин залишилося у гаражі?”, - учні розмірковують: “Щоб розв’язати задачу, потрібно від кількості машин, які були у гаражі, відняти кількість машин, які виїхали”. Хоча у цьому випадку правильно було б вжити слово “число” і виконувати дії над числами, а не над кількостями.

Великі недоречності викликають завдання, пов’язані з масою тіл і одиницями їх вимірювання. Так, замість питань: “Скільки кілограмів борошна в мішку?” – ставляться такі: “Яка вага борошна в мішку?” або “Скільки важить цукор у мішку?”.

Вчитель повинен навчати дитину вживанню зазначених слів у їх дійсному значенні. Адже навчання правильному вживанню термінів сприяє свідомому підходу дитини до вибору точних мовних засобів і у всіх інших сферах людського життя та спілкування.

При розв’язанні задач досить часто зустрічаються невідомі учням слова або терміни. Вчитель обов’язково повинен їх пояснити, застосовуючи предметне ілюстрування, малюнки, або інші засоби тлумачення слів, що сприятиме розвитку та удосконаленню багатства мовлення вихованців.

Математична мова “принципово безпідтекстна”, і тому найбільш високі вимоги постають перед такою ознакою мовлення, як доречність. Учнів слід привчати користуватися доречними, однаковими мовними одиницями у зв’язку з розв’язуванням математичних завдань. Наприклад, з введенням у чинну програму і підручник термінів “математичний вираз” і “числове значення виразу” доцільно відмовитись від використання слова “приклад”. Замість “розв’язати приклад” доречніше буде вжити “знайти значення виразу”.

Кращому розумінню умови задачі сприяє виразне читання її тексту. На початкових етапах навчання її читає вчитель. Він повинен паузами, інтонацією виділяти числові дані, слова, які визначають вибір дії, питання задачі. Емоційне забарвлення голосу вчителя допомагає дітям уявити життєву ситуацію, що її описано в задачі. Ці вимоги стосуються і самостійного читання задачі учнями. В учнів поступово слід виховати таку навичку: при першому читанні задачі слід з’ясувати описану в ній ситуацію, та обов’язково виділити питання; при другому читанні намагатися виділити в умові те, що відповідає запитанню. Таким чином, можна стверджувати правомірність та доцільність роботи над виразністю мовлення учнів на уроках математики.

Широке поле діяльності вчителів надають ці уроки і при формуванні правильності мовлення. У мовній практиці сучасної школи існує безліч термінів та числівників, у яких порушення акцентологічних та граматичних норм стало майже традиційним. Більшість учнів неправильно ставлять наголос у словах одинадцять, чотирнадцять. Це пояснюється тим, що вчителями не повною мірою

розкривається сам процес утворення таких чисел. Неправильно ставиться наголос у назвах одиниць вимірювання: “міліметр”, “сантіметр”, “дециметр”, “кілометр” замість “міліе́метр”, “сантіе́метр”, “децие́метр”, “кіломе́тр”. Майже 95 % вихованців говорять “7 кілограм”, “25 грам” замість “7 кілограмів”, “25 грамів” тощо.

Наведені дані свідчать про великий потенціал уроків математики у формуванні мовленнєвої культури.

Широкі можливості формування культури мовлення мають також уроки природознавства. Під час їх проведення в учнів активію працює мислення. Вони оперують такими видами розумової діяльності, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, узагальнення, класифікація тощо. А, як відомо, розвиток мислення відбувається в безперервному зв’язку з розвитком мовлення. Тому уміння учнів порівнювати, узагальнювати, систематизувати предмети та явища знаходять своє словесне оформлення, що сприяє розвитку логічності, чіткості, точності, образності як усного так і писемного мовлення.

Розвитку багатства мовлення школярів сприяє опис ознак предмета, за яким діти спостерігають у природі, під час екскурсій, демонстрації дослідів. При цьому встановлюється зв’язок між словом та образом, слова наповнюються відповідним змістом.

Особливе значення тут надається й індивідуальному опитуванню учнів. В процесі якого вчитель пропонує контрольне питання всьому класу. Учні усвідомлюють, обдумують його. Після цього один з них відповідає, а інші контролюють відповідь, вносять свої доповнення, виправляють помилки. Слід зазначити, що питання повинні бути конкретними, чіткими, стислими і разом з тим повинні привчати дітей порівнювати, пояснювати та розкривати практичне значення матеріалу, що вивчається. Правильно поставлене питання потребує, щоб учень відповідав не одною фразою, а давав розгорнуту відповідь, розповідав послідовно, логічно, без використання у мовленні зайвих слів, а тим більше слів-паразитів, дотримувався наукового стилю, уникав лексичних засобів художнього, розмовного стилю тощо. Все це, безумовно, сприяє розвитку чистоти мовлення. Крім того, відповідь дитини повинна бути в достатній мірі виразною.

Чималу роль у розвитку “звучаючого” мовлення відіграють уроки музики. Музичні вправи, з одного боку, сприяють усуненню дефектів мовлення, а з іншого – розвивають його музичність (ритм, інтонацію, модуляцію, гнучкість, чистоту та силу голосу).

Велике значення мають уроки музики у формуванні виразності мовлення. Без правильного дихання та володіння голосом, без чіткої дикції та артикуляції не може бути гарної виразності. У наш час видатними методистами музичного виховання розроблена система мовних вправ, що тренує мовленнєвий апарат учнів.¹ Перед розучуванням пісні вводяться ритмічно-слухові вправи з рухами та зі словами (на мовному звукові), вокально-артикуляційні вправи та розспівки, які сприяють розвитку звуку, слуху, почуття ритму, уміння керувати вдихом та видихом при співах та розмовному мовленні, засвоєнню навичок утворення

¹ Ізвєскова Г. В. Вокальне виховання молодших школярів //Поч. школа, 1993. - № 1. - С. 24-29.

чистого мовленнєвого та співоцького звуку, усуненню крикливості (форсування звуку), активності мовного апарату, інтонаційній виразності, вірній вимові всіх голосних та приголосних звуків, орфоепічно правильній вимові слів. Крім того, через засвоєння необхідних уявлень, понять та їх словесних визначень уроки музики значно розширюють словниковий запас учнів. Наприклад: “брати дихання”, розрізняти на слух високі та низькі звуки, рух мелодії, темп, сила звуку, регістр, плавний та уривчастий рух мелодії, чіткість та ясність вимови, чистота звуку, тривалість, такт, різноманітні динамічні відтінки (посилення та послаблення звучності); нарешті, такі поняття, як: тон, інтонація. Особливо цінним є те, що на уроках музики даються уявлення про тембр, як емоційне забарвлення виконання: урочисте, сумне, радісне, бадьоре тощо. Огримані знання та навички учні переносять на мовленнєву практику.

Важливу роль у процесі формування культури мовлення молодших школярів можуть виконати уроки трудового навчання та образотворчого мистецтва. У процесі спостережень, при обстеженні предметів та їх частин дітей вчать виділяти форму предметів, величину та розташування частин у предметів, колір. Зображення різних за формою предметів вимагає їх співставлення відмінностей. Разом з тим діти навчаються порівнювати предмети та явища, виділяти в них загальне, об’єднувати предмети за схожістю. Процес формування у школярів розумових операцій супроводжується активним розвитком їх мовлення.

На заняттях з малювання, ліплення, аплікації та конструювання засвоєння назв, форм, кольорів і їх відтінків, просторових позначень сприяє збагаченню словника. Висловлювання в процесі спостережень предметів і явищ, при дослідженні предметів, побудов, а також при розгляденні ілюстрацій, репродукцій картин художників позитивно впливають на формування багатства мовлення.

На уроках з шиття, вишивання та плетіння учні також значно розширюють свій словник, оскільки визнають нові назви інструментів, матеріалів, трудових процесів. Педагог активно залучає дітей до пояснення завдання, послідовності його виконання, що сприяє розвитку логічності та точності мовлення учнів.

У процесі аналізу робіт у кінці заняття учні розповідають про свої малюнки, ліплення, висловлюють судження про роботу інших дітей. Залучення образних порівнянь, віршованих текстів для естетичної характеристики предметів сприяє розвитку в дітей образного, виразного мовлення.

Правильність мовлення вчитель формує шляхом дотримання правил правопису та вимови нових слів і технічних термінів.

Крім того, всі зазначені заняття значно впливають на розвиток кисті руки дитини. А той факт, що більше 1/3 площі в процентральній звиліні головного мозку займає проекція кисті руки і те, що мовленнєві зони розташовані в безпосередній близькості до неї, безперечно, свідчить про найтісніший взаємозв’язок розвитку мовлення з рухами кисті руки.

Наведені дані доводять безумовну ефективність впливу зазначених уроків на формування всіх комунікативних можливостей мовлення.

Ефективнішими також у розвитку культури мовлення молодших школярів є уроки фізичного виховання. Так, на заняттях з фізвиховання широко використовується індивідуальний засіб організації праці. Цей засіб застосовується при засвоєнні нового програмного матеріалу, коли на прикладі одного учня дається показ та пояснення. Вибрана вчителем дитина виконує вправу та пояснює хід її виконання. При цьому відбувається удосконалення мовних навичок, оскільки учень під керівництвом учителя прагне до того, щоб пояснення було якомога точнішим, орфоепічно правильним, стислим, виразним.

Формування у школярів багатства мовлення, його інформаційної насиченості здійснюється на етапі стройової підготовки. Важливо навчити дітей на вказаному етапі не тільки правильно сприймати та виконувати команди, але й самим подавати подібні команди, використовуючи при цьому коректну лексику та необхідну інтонацію.

Дуже корисне як для фізичного розвитку дітей, так і для розвитку їх мовної культури використання на уроках фізичного виховання музично-ритмічних вправ. Ці вправи повинні стати обов'язковим елементом кожного заняття, оскільки рух у поєднанні з ритмічним словом під просту скоромовку, приказку, віршик або пісеньку виконується точніше та граціозніше. Разом з тим, дитина супроводжуючи рух словами, прагне не тільки правильно виконати вправу, але й передати власною інтонацією характер та динаміку віршованого тексту. Отже, разом з розвитком музично-ритмічних умінь відбувається удосконалення та розвиток виразності і багатства мовлення.

Наведемо приклад таких вправ:

Зайчику, поклонись
Сіренький, поклонись,
Ось так, ось так поклонись.
Зайчику, повернись,
Сіренький, повернись,
Ось так, ось так повернись.
Зайчику, топни ніжною,
Сіренький, топни ніжною,
Ось так, ось так топни ніжною!

На перші три рядки
діти кланяються
один одному,
на наступні -
роблять повороти
в боки
і закінчують
приплескуванням
та притоптуванням.

Запропоновані матеріали дозволяють зробити висновок про широкі потенційні можливості формування культури мовлення, закладені в усіх навчальних предметах початкового циклу. Вони можуть стати для вчителя-практиканта з одного боку початковою методичною базою розвитку всіх комунікативних ознак культури мовлення, а з іншого – відправним пунктом для активного творчого пошуку в указаних напрямках.

МАТЕМАТИКА
ЕЛЕМЕНТЫ ГЕОМЕТРИИ

геометрія
строїть

построєння
вимірювання
точність построєний,
вимірювань

чертити

фігура
лінія
пряма
отрізок
вимірювання довжини відрізка

окружність
круг
квадрат
пятикутник
многокутник
смежна
угол
- прямой
моделирование прямого
угла
черчение отрезков

вершина
вершина угла

МАТЕМАТИКА
ЕЛЕМЕНТИ ГЕОМЕТРИЇ

геометрія [ге^нометр^н іја], -ї, ор. -єю, ж.
будувати [будувати], -ую, -уєш,
- [у]є^нш]

побудова [побудова], -и, ж.
вимірювання [вим^нір^нуван^н:а], -я, с.
точність побудови, вимірювання
[точн^н іє^н т^н побудови /

вим^нір^нуван^н:а]
креслити [кресли^нти], -лю, -лиш,
нак. кресли і кресль, [крес^н л^н]

фігура [ф^н ігура], -и, ж.
лінія [л^н ін^н іја], -ї, ор. -єю, ж.
пряма [пр^н ама]

відрізок [в^н ідр^н ізок], -зка, ч.
вимірювання довжини відрізка
[вим^нір^нуван^н:а доужин^н
в^н ідр^н ізка]

коло [коло], -а, мн. кола, кіл, с.
круг [круг], -а, мн. -ій, -ів, ч.
квадрат [квадрат], -а, ч.
п^нятикутник [п^нятикутник], -а, ч.
многокутник [многокутник], -а, ч.
смежна [сум^н іжна]
кут [кут], -а, ч.

- прямой [пр^н амій]
моделивання прямого кута
[моде^нл^нуван^н:а пр^н амого кута]
креслення відрізків
[кресле^нн^н:а в^н ідр^н ізк^н іу]
вершина [вир^ншина], -и, ж.
вершина кута [вир^ншина кута].

Така побудова словника дає змогу використовувати його вчителями початкових класів під час підготовки до уроків, а молодшим школярам – при закріпленні та повторенні матеріалу. Враховуючи наступність навчання, словник можна рекомендувати не лише для початкової школи, а й у подальшій роботі зі школярами середнього і старшого віку з метою актуалізації опорних знань з відповідних предметів, проведення тестування, термінологічних диктантів, для реалізації міжпредметних зв'язків дисциплін шкільного курсу.

ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ.

(О. О. Горська).

Досконале володіння навичками виразного читання та виразного мовлення є обов'язковим компонентом системи підготовки вчителя початкових класів. Оптимальним засобом їх формування у студентів педагогічних вузів є впровадження тренінгових занять.

Систему роботи по формуванню навичок виразного читання студентів найкраще будувати за загальноприйнятою схемою що включає у себе декілька етапів.

Перший – присвячується розвитку навичок фонаційного дихання, що включає ознайомлення студентів з технікою діафрагмально-реберного дихання, оволодіння прийомами самоконтролю та виконання вправ, за допомогою яких здійснюється розвиток активного дихання студентів, відпрацьовуються навички організованого видоуху, уміння правильного його розподілу, техніки добору повітря у процесі мовлення.

Виконання вправ другого етапу сприяють розвитку основних властивостей голосу – його сили, гнучкості, польотності, розвитку діапазону та вдосконаленню роботи голосових резонаторів.

Вдосконалення навичок дикції відбувається на третьому етапі і здійснюється за допомогою вправ артикуляційної гімнастики, шляхом відпрацювання правильної вимови голосних та приголосних звуків, роботою зі скоромовками.

На четвертому етапі, під час виконання вправ на визначення місця наголосу в складних словоформах та сумнівних випадках, вправляння у правильній вимові цих слів студенти відпрацьовують орфоепічні норми вимови.

На п'ятому етапі проводиться робота над розвитком інтонаційної виразності мовлення, що включає у себе оволодіння уміннями використовувати у мовленні логічний та емоційний наголоси, логічну та психологічну паузи, відпрацювання мелодики та темпо-ритму мовлення, вдосконалення емоційної виразності.

Виконання етюдів по вдосконаленню навичок визначення підтексту твору та донесення його до слухачів, створення "стрічки внутрішніх бачень", вміння правильно передавати власне ставлення та визначення виду спілкування із слухачами здійснюється на наступному етапі роботи.

Дані уміння паралельно відпрацьовуються також в процесі імітування педагогічних ситуацій, проведенні рольових ігор, мікрорекламання, під час яких студенти вправляються в умінні логічно і правильно висловлювати думки, умінні використовувати засоби виразності та емоційного забарвлення мовлення. Такі

вправлення є перевіркою того, наскільки студенти оволоділи вміннями у виразному мовленні, вміють ними користуватись у певній педагогічній ситуації.

Формування навичок виразного читання здійснюється за допомогою впровадження методів театральної педагогіки. Під час тренінга акторської техніки вдосконалюються уміння студентів знімати м'язові затиски, досягати органічності у виконанні дій та рухів, відчувати психофізичну свободу. Такі вправлення сприяють мобілізації уяви та фантазії студентів, розвитку їх внутрішнього бачення, відпрацювання уміння викликати стан творчого самопочуття за допомогою методу фізичних дій, діяти у ситуації "як би", розвитку режисерських умінь.

Окрему увагу слід приділяти формуванню вмінь "втілення в роль" під час використання ігрових ситуацій, інсценізацій чи драматизацій літературних творів, керування іграшками лялькового театру, вмінь передавати характерологічні особливості образу за допомогою доцільно дібраної інтонації.

ПІДГОТОВКА УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕОМЕТРИЧНОГО МАТЕРІАЛУ В V – VI КЛАСАХ.

(Н. В. Богатинська, Н. І. Лемешенко).

Більшість питань курсу математики I-III класів фундаментально вивчається в наступних класах. Вчитель математики повинен добре уявляти, з якими знаннями, вміннями і навичками приходять в V клас школярі, що закінчили початкову школу. Він повинен враховувати особливості підготовки молодших школярів і стосовно геометричного матеріалу.

Найважливішим напрямом удосконалення програм, форм і методів навчання є встановлення єдиної лінії математичної освіти, єдиної лінії формування математичних понять для всієї загальноосвітньої школи, починаючи з першого класу.

Дослідження психологів, дидактів, досвід роботи вчителів-новаторів переконливо свідчать про те, що в учнів I-III класів можуть бути вироблені міцні геометричні знання без дедуктивної формалізації при їх формуванні і що цей період може стати початком вивчення систематичного курсу геометрії. Цілеспрямоване і всебічне ознайомлення учнів із різноманітними геометричними об'єктами та їх відношеннями дає змогу на кінець III класу досягнути досить високого рівня розвитку геометричного мислення. Цей рівень характеризується тим, що учень починає розрізняти елементи фігур, встановлює відношення між ними, тобто на цьому рівні вже аналізуються фігури, що сприймаються. Це відбувається в процесі спостережень, вимірювань, побудов, моделювання. Властивості фігур виявляються експериментально, їх тільки описують, але не визначають. Виявлені учнями властивості служать для розпізнавання фігур. Уже на цьому етапі фігури виступають носіями своїх властивостей.

Рівень геометричних знань, умінь і навичок учнів початкових класів залежить від того, яке місце на уроці відводиться вивченню геометричного матеріалу.

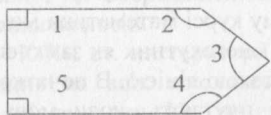
Більш високого рівня досягають ті вчителі, які розуміють самостійну значущість геометричних знань, намагаються здійснити зв'язок вивчення геометричного матеріалу з іншим матеріалом початкового курсу математики. Цю ідею впроваджують і автори діючих підручників математики I-III класів.

Їх аналіз переконливо свідчить про те, що більшості вправ геометричного характеру повинна відводитись значна частина уроку. Тому ознайомлення молодших школярів із многокутниками і їх елементами корисно пов'язувати з лічбою: "Скільки сторін має цей многокутник? А скільки вершин, кутів? Як називається цей многокутник? Який з двох даних многокутників має більше сторін? На скільки більше? Як називаються ці многокутники?"

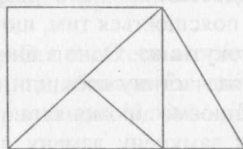
Деякі геометричні фігури доцільно використовувати як наочний матеріал для ілюстрування властивостей арифметичних дій. Наприклад, за допомогою поділеного на квадрати прямокутника можна проілюструвати переставну властивість множення натуральних чисел, обчислення площі прямокутника можна пов'язати з розподільчим законом множення відносно додавання.

Слід зазначити, що, хоча програмою математики I-III класів передбачено формування умінь користуватися найпростішими креслярськими інструментами для побудови відрізків, кутів, прямокутників із заданими розмірами, на практиці уміння і навички таких побудов залишаються ще недосконалими. Тому в III класі вчитель повинен особливу увагу звертати на якість виконання малюнків, оскільки правильно виконані малюнки сприяють свідомому оперуванню учнями просторовими уявленнями, що є необхідною складовою підготовки їх до вивчення систематичного курсу геометрії. З цієї метою необхідно навчати учнів вільно користуватися лінійкою, косинцем, циркулем, палеткою. Корисні такі завдання:

1. За допомогою косинця знайди прямі кути в п'ятикутнику (мал. 1).
2. Побудуй фігуру, зображену на мал. 2. Знайди 3 чотирикутники, 6 трикутників, 8 прямих кутів.

мал. 1

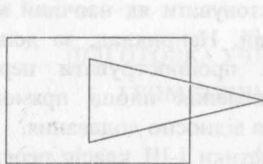
мал. 2

Важливою метою навчання елементам геометрії в початкових класах є формування і розвиток просторових уявлень учнів. Уявлення школярів про геометричні фігури, одержані внаслідок пасивного споглядання об'єкта, не є міцними. Необхідна систематична робота з моделями, вимірювання, побудови, розрізання і складання фігур. Ця лінія продовжується в V-VI класах, де також використовується геометрія аркуша паперу, а також моделювання фігур. Часто

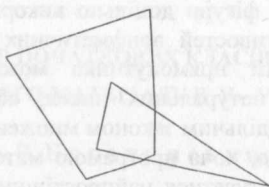
учні знаходять многокутники на малюнку, відрізняють один від одного, але при цьому не помічають, що вікно чи підлога мають форму прямокутника. Тому необхідно систематично пропонувати вправи на вивчення геометричної форми навколишніх предметів і їх частин.

Однією з провідних ідей шкільного курсу геометрії є ідея формування поняття геометричної фігури. Головне, що повинні усвідомити учні, закінчуючи початкову школу: кожну геометричну фігуру можна уявити складеною із точок. І одна точка, і відрізок і многокутник – геометричні фігури. Частина будь-якої геометричної фігури – геометрична фігура, об'єднання геометричних фігур є геометрична фігура. У зв'язку з вище сказаним, корисними є вправи такого характеру:

1. Якою фігурою є спільна частина трикутника і чотирикутника на мал. 3 (а, б)?

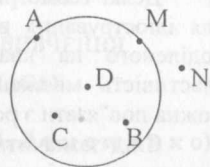

а)

б)

мал. 3

мал. 4

2. Які з позначених точок належать: а) колу; б) кругу? Запиши їх (мал. 4).

Досвід роботи вчителів математики 5-6 класів свідчить і про те, що учні початкових класів допускають істотні помилки під час обчислення площі і периметра прямокутника (квадрата). Часто учні замість знаходження площі прямокутника обчислюють його периметр і навпаки. Це говорить про те, що школярі ще недостатньо чітко розрізняють поняття “периметр” і “площа”. З одного боку це пояснюється тим, що в шкільному курсі математики ми даємо два означення многокутника. Одне з них розглядає многокутник як замкнену ламану лінію, а інше – як частину площини, обмежену такою лінією. В початковій школі ми не диференціюємо ці поняття. Тому учні плутають, коли мова йде про многокутник як замкнену ламану лінію. З іншого боку, розкриття змісту цих понять вимагає ознайомлення учнів з безпосереднім вимірюванням довжини (в см, дм, м) і площі (в кв. см; кв. дм; кв. м). Часто учні виражають площу в лінійних одиницях. Цьому в деякій мірі сприяє і той факт, що в побутовій мові на запитання: “Яка площа вашої квартири?” – відповідають, наприклад: “42 метри”.

Отже, послідовне, цілеспрямоване оволодіння учнями I-III класів геометричним матеріалом створює міцну основу для подальшого вивчення геометрії в V-VI класах.

ВІДЧУТТЯ ЄДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ З ПРИРОДОЮ – НАЙВАЖЛИВІША РИСА УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ.

(І. Г. Л ю б а р).

Характерною особливістю українського народу є його органічний зв'язок з Природою. З джерел народної мудрості, якими є казки, легенди, пісні, оповіді, оповідання, приказки, прислів'я, загадки тощо, відомо, що з дохристиянських часів наші предки ставилися до об'єктів природи як до живих організмів, оберігали їх, використовували їх для своїх потреб ошадно. Ці традиції українців так подає визначний вітчизняний просвітитель М.І.Костомаров: "Українці люблять природу. Тому й українська поезія невідривна від природи, вона оживляє її, робить учасницею радості й горя людські душі; трави, дерева, птиці, тварини, небесні світила, ранок і вечір, весна і сніг – усе дихає, мислить, почуває разом з людиною, усе озивається до неї чарівним голосом то участі, то поезії, то осуду".¹

Будучи хліборобом, в усі віки наш народ ставився до землі як до годувальниці, матері, вважав її найбільшою святинею.

Відомий дослідник української ментальності Г.О.Булашев стверджує, що "до землі український народ, як народ передовсім землеробський, почуває глибоку повагу, яка подекуди межує з обожненням. Землю величають звичайно святою і матір'ю, бо з неї створено першу людину, і вона годує всіх людей і тварин. Нею клянуться, причому цілують її або з'їдають жменьку землі – і ця клятва вважається найстрашнішою. Бити без потреби по землі палицею або чим іншим вважається таким же великим гріхом, як бити рідну матір".²

Давні традиції охорони природи мала Київська Русь. Заповідні місця для бобрів, соболів та інших тварин відомі на території Київської Русі вже у I тис. н. е., з XI-XII ст. почали охороняти окремі лісові масиви. Так, за часів Ярослава Мудрого (XI ст.) вже існувала державна охорона лісів, а винних у їх знищенні тяжко карали. Досить обмеженим був промисел звірів та птахів, зафіксований у "Руській Правді" – збірнику норм права доби Ярослава Мудрого. З XII ст. у Київській Русі оберігалися місця гніздування соколів-білозорів, обмежувалося полювання на лосів.

У X-XII ст. на території Володимир-Волинського князівства заборонялося полювання на всіх мисливських тварин, а вбивати їх дозволялося лише у крайньому випадку. Це, по суті, був перший заповідник – Біловежська Пуца (пізніше вона відійшла до Литви).³

В українській культурі, яка розвивалася протягом століть переважно серед селянства, відчуття єдності з навколишнім світом, глибока любов до багатой та щедрої української природи була найважливішою рисою українського

¹ Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник / Під ред. Бичко В. В., Табачковського В. Г., Торак Г. І. та ін. – К.: Либідь, 1993. – С. 256-266.

² Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1992. – С. 268.

³ Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку: Навч. посібник. – Львів: Світ, 1994. – С. 6-7.

менталітету. Підтвердженням цьому є широке поширення явища перевертання у міфологічних уявленнях наших предків аж до середини XIX ст. Міфи про вовкулаків, про взаємне перевертання людей, тварин і рослин свідчать про заглиблення людини в єдину стихію природи, в оточуючий її всесвіт.

Дбайливе ставлення до природи було притаманне і Козацькій республіці. Відомо, що українська козацька старшина, незважаючи на надзвичайне багатство нашої природи тих часів, видавала ряд наказів і документів про охорону придніпровських лісів і лук, заборону спалювання лісів, браконьєрства, хижацького винищення звірів, риби, птахів тощо.

На жаль, багатівіковий колоніальний режим в Україні по хижацьки ставився до природних багатств. Наша земля стала старовинною базою величезної імперії. Проте і в цих умовах знаходилися подвижники, які дбали про охорону і примноження рідної природи. У нашому регіоні в кінці XIX – початку XX ст. плідно трудився над збагаченням природи Л. Давидов, створивши унікальний дендропарк “Веселі Боковеньки” або як його називають вдячні нащадки “Давидовський парк”.

Проте в цілому колоніальний режим нещадно нищив рідну природу. Панувала ідея про невичерпність природних ресурсів, якою повсюдно визначалася діяльність господарників. Внаслідок цього ігнорувалися програми по розробці ресурсозберігаючих технологій, альтернативних джерел енергії, декімізації в господарюванні тощо. Це привело до різкого погіршення екологічного стану в Україні. Лише в басейн Дніпра щорічно скидається близько 10 млрд м³ неочищених стічних вод, у яких містяться надмірні кількості амонійного та нітритного азоту, нафтопродуктів, фенолів, солей важких металів та хлорорганічних пестицидів.

Величезної шкоди природі України завдало знищення Дніпра і перетворення його у шість каскадних водосховищ, які затопили понад 700 тис. га родючих заплавлених земель (вони могли б давати щорічно 3-4 млн. т овочів та фруктів, близько 1 млн. т зерна, корми для худоби тощо, а замість цього водойми перетворилися у накопичувачі промислового та побутового бруду).

Чорнобильська аварія докорінно погіршила екологічний стан в Україні, поставила під загрозу здоров’я та генофонд нації.

Хижацьке видобування корисних копалин призвело до руйнації 226 тис. га господарських земель, промисловими підприємствами у повітряний басейн України викидається понад 20 млн. т шкідливих речовин. Порушення екологічної рівноваги в природі продовжується.

Це в свою чергу породжує духовну деградацію народу. Поставлений дійсністю в жадливе безправ’я, пересічний громадянин виконує любу роботу, аби бути працевлаштованим. А раз так, він є сліпим знаряддям у плундруванні природи. Такі риси нашої ментальності як і відчуття себе частинкою природи, господарність, виваженість, бережливість, економічність, турботливість і дбайливість до природних об’єктів більшості наших громадян сьогодні не властиві.

Отже, поруч із вирішенням економічних і соціальних проблем треба дбати про виховання у молоді відчуття єдності особистості з природою, бережливого, дбайливого й уважного ставлення до довкілля, готовності до участі у природоохоронній діяльності, що є основою української ментальності.

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ УДО ПРИ ВИВЧЕННІ МАТЕМАТИКИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ.

(Л. Л. Бажисвська).

Сучасна програма з математики для початкової ланки освіти досить насичена і складна. Що можна зробити, аби математика, стала зрозумілою і доступною для кожного учня, як зацікавити дітей у вивченні цієї науки? Відомо, що учні охоче працюють, якщо робота приносить радість, почуття задоволення, віру в свої можливості. Цього не завжди легко досягти, поринаючи у море різноманітних задач і завдань, запропонованих у підручнику з математики.

Розв'язування задач у початковій школі має центральне значення для розвитку мислення учнів. Через задачі учні знайомляться з логікою і діалектикою. У методології УДО робиться акцент на стратегію розуміння, а не на частинні вправи. Тому кожне завдання складається, як правило, із трьох пунктів:

- а) розв'язати готову задачу;
- б) скласти і розв'язати обернену задачу;
- в) по можливості скласти за аналогією нову задачу і розв'язати її.

Таким чином, пряма і обернена задачі утворюють єдину розумову одиницю, логічне новоутворення, у формуванні якого приймають активну участь самі учні. Як бачимо, робота над задачею не повинна зводитися тільки до розв'язання задачі. Обов'язковим її елементом є складання обернених задач.

Як показує досвід, значно полегшує роботу над задачами чітка їх класифікація. Вже з 1 класу доцільно знайомити учнів з назвами видів задач. Вся різноманітність простих задач групується за циклами, по три задачі в кожному циклі:

1. Задачі на додавання і віднімання (3 цикли по 3 види задач в кожному).

I цикл - задачі на знаходження суми та невідомих доданків;

II цикл - задачі на знаходження різниці, зменшуваного і від'ємника;

III цикл - задачі на збільшення і зменшення числа на кілька одиниць та різницеве порівняння чисел;

1. Задачі на множення і ділення (3 цикли по 3 види).

IV цикл - множення і ділення за змістом та ділення на рівні частини;

V цикл - збільшення і зменшення числа в кілька разів та кратне порівняння чисел;

VI цикл – знаходження частини числа, числа за його частиною та задачі виду: “Яку частину складає одне число від другого?”.

Складені задачі на 2-3 дії отримуємо комбінацією вказаних вище циклів задач.

Взаємообернені задачі кожного циклу доцільно розглянути одночасно.

Використання цієї методики доцільно простежити на прикладі роботи над задачею на знаходження суми двох добутків (Богданович М.В. Математика 4 (3), задача № 64);

“Купили 4 яблука I сорту і 6 яблук II сорту. Чому дорівнює загальна маса яблук, якщо одне яблуко I сорту має масу 102 г, а одне яблуко II сорту має масу 80 г?”

Спочатку розв’язуємо дану задачу:

$$1. 102 \times 4 = 408 \text{ (г)}$$

$$2. 280 \times 6 = 480 \text{ (г)}$$

$$3. 408 + 480 = 888 \text{ (г)}$$

Після розв’язування задачі проводиться приблизно така бесіда:

- Скільки чисел додається в умові задачі? Які це числа? Випишіть їх. (102 г, 4 ябл., 80 г, 6 ябл.).

- В умові даються 4 числа. П’яте число – 888 г, знайдене при її розв’язуванні, це відповідь задачі. Запишемо й відповідь. (102 г; ябл., 80 г; ябл., 888 г).

Далі пояснюється процес складання оберненої задачі.

-Якщо ми в умові задачі замість будь-якого відомого числа поставимо число 888 г, то одержимо нову, обернену задачу. Наприклад, зробимо невідомим число 102 г, а число 888 г зробимо відомим і введемо в умову задачі. Схему оберненої задачі запишемо так:

$$102 \text{ г} \quad 4 \text{ ябл.} \quad 80 \text{ г} \quad 6 \text{ ябл.} \quad 888 \text{ г.}$$

-Яким буде питання оберненої задачі? (Чому дорівнює маса і яблука I сорту).

-Складіть обернену задачу. В умові поясніть, що означає кожне з чотирьох чисел.

(Купили 6 яблук II сорту по 80 г кожне і 4 яблука I сорту. Загальна маса всіх яблук 888 г. Чому дорівнює маса і яблука I сорту?).

Далі розв’язуємо цю задачу:

$$1. 80 \times 6 = 480 \text{ г}$$

$$2. 888 - 480 = 408 \text{ г}$$

$$3. 408 : 4 = 102 \text{ г}$$

Після розв’язання оберненої задачі корисно порівняти умови обох задач та їх розв’язання.

ПРЯМА задача.

$$102 \text{ г} \quad 4 \text{ ябл.}$$

$$80 \text{ г} \quad 6 \text{ ябл.}$$

ОБЕРНЕНА задача.

$$4 \text{ ябл.}$$

$$888 \text{ г}$$

$$80 \text{ г} \quad 6 \text{ ябл.}$$

Розв'язання:

1. $102 \times 4 = 408$ г
  2. $80 \times 6 = 480$ г
  3. $408 + 480 = 888$ г
- $102 \times 4 + 80 \times 6 = 888$

Розв'язання:

1. $80 \times 6 = 480$ г
  2. $888 - 480 = 408$ г
  3. $408 : 4 = 102$ г
- $(888 - 80 \times 6) : 4 = 102$

- Чим відрізняються ці задачі? Які числа були невідомі в прямій і оберненій задачах? (в прямій – 888 г, в оберненій – 102 г).

- Які числа входять в умови обох задач? (4 ябл., 80 г, 6 ябл.).

- Порівняємо розв'язання. Що спільного? (Кожна задача розв'язується трьома діями. Кількість дій однакова).

- Якими діями розв'язується кожна задача? (Пряма – дві дії множення і додавання; обернена – множення, віднімання, ділення).

- От же, у розв'язанні оберненої задачі з'явилися дві нові дії;

II дія – віднімання ($888 - 480 = 408$)

III дія – ділення ($408 : 4 = 102$)

- Як ми знаходили число 408 у розв'язанні прямої задачі? (ми знали масу яблук і їх кількість, тому $102 \times 4 = 408$ г).

- А як знаходили в оберненій задачі 408 г, тобто масу всіх яблук I сорту? (відома загальна маса, тому $888 - 480 = 408$ г).

- Які дії ознакові у розв'язанні? (знаходження маси всіх яблук II сорту).

$80 \times 6 = 480$ г.

- У II дії оберненої задачі ми знаходили масу всіх яблук I сорту ($888 - 480 = 408$). З якою дією прямої задачі пов'язана ця дія? (З III дією прямої задачі – знаходженням суми: $480 + 408 = 888$). ($888 - 480 = 408$ – знаходженням невідомого доданка за сумою і відомим доданком).

- Розглянемо III дію оберненої задачі. З якою дією прямої задачі вона пов'язана? (з дією прямої задачі: $102 \times 4 = 408$ – знаходимо добуток; $408 : 4 = 102$ – знаходимо невідомий множник).

Подібні бесіди можна проводити не повністю, а вибірково для встановлення окремих залежностей між прямою і оберненою задачами.

При складанні обернених задач учні нерідко намагаються включити в умову результати проміжних дій. Це неправильно: треба використовувати тільки відповідь прямої задачі.

Доцільно інколи співставляти взаємопов'язані дії у прямій і оберненій задачах:

ПРЯМА задача:

1. $102 \times 4 = 408$
2. $80 \times 6 = 480$
3. $408 + 480 = 888$

ОБЕРНЕНА задача:

1. $80 \times 6 = 480$
2. $888 - 480 = 408$
3. $408 : 4 = 102$

Аналогічно складаються і 3 інші обернені задачі:

102 г	4 ябл.	80 г	6 ябл.	888 г
102 г	4 ябл.	80 г	6 ябл.	888 г
102 г	4 ябл.	80 г	6 ябл.	888 г

Немає необхідності записувати умову оберненої задачі, досить записати лише відповідний рядок – схему із чисел. Числа без рамки входять в умову задачі, для числа в рамці формулюється відповідне питання задачі.

ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ РИСУНКА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.

(О. Ч. Ч и р в а).

Спрямованість сучасної освіти на викриття, корекцію, педагогічну підтримку індивідуальних пізнавальних рис особистості потребує переорієнтації як цілей, змісту, форм, методів, так і засобів навчально-виховного процесу. Вікові фізіологічні і психічні особливості учнів початкової школи зумовлюють увагу педагогів до вирішення проблеми переусвідомлення ролі і місця візуальних засобів в навчально-виховному процесі.

Дослідження проблеми ефективного використання візуальних засобів навчання має давні, розгалужені коріння. Сучасні дослідження також демонструють різні шляхи її вирішення. Так дослідження Занкова Л.В., Євдокимова В.І., Пінчук Д.Т., Кодлюк Я.П., Дьоміна О.А. та інших продовжують висвітлювати організаційно-педагогічні і дидактичні умови використання наочності для становлення пізнавальних здібностей і якостей особистості. Вони відбивають легкість сприйняття конкретного, реалістичного, наочного матеріалу і необхідність поступового переходу від нього до абстрактних форм. Виявляються певні залежності ефективної наочності з вербальними засобами навчання.

Поряд з зазначеними дослідженнями існують праці, які висловлюють сумнівні щодо необхідності використання наочності в навчанні (W.Wall, D.Sumner). Вони спираються на вербальні прийоми і вважають, що наочність лише спрощує предмети і явища що пізнаються.

Великий інтерес викликають дослідження, що розглядають вплив різних видів графічної діяльності на формування складних пізнавальних утворень особистості. Вони ґрунтуються на принципах графічного моделювання і мають мету формування внутрішніх ідеальних модельних уявлень. Але методика Ломова Б.Ф., Якіманської І.С., Салміної Н.Г., Глотовой Г.А., Богословської Т.В. та інші використовують умовно-логічні побудовання (діаграми, графіки, схеми, креслення), які відбивають суто раціональні методи і прийоми пізнання.

Зазначені підходи до використання графічних засобів у навчально-виховному процесі демонструють односторонність щодо вирішення проблеми становлення такого інтегрального утворення, як пізнавальна активність особистості. Якщо один з напрямків спрямований на зовнішню активізацію навчального процесу і має недостатній вплив на становлення активних пізнавальних якостей особистості, то другий хоча і формує пізнавальні здібності,

самотійність учня, але мало сприяє становленню емоційної сприйнятливості і проблемного бачення.

Комплексний підхід до вирішення проблеми формування пізнавальної активності особистості демонструють методики засновані на поєднанні пізнавальної і художньої діяльності. Вони розроблялись Г.І.Щукіною, Тушевою В.В., Пійрсалу Л.О., Богомоловою Л.О., Ілбовнік С.О., Моторіною В.Г. та іншими дослідниками. Важливим чинником такого підходу виступає загальний принцип сформульований Г.І.Щукіною: “наукове і художнє освоєння світу не зводиться одно до іншого і не впливає одне з іншого, вони доповнюють одне одного. Загальним для них виявляються суттєві властивості той та іншої діяльності, головними з яких виявляються цілеукладнення і перетворюючий характер, а також побудова той та іншої діяльності з взаємозумовленістю її компонентів (мета – мотиви – способи – результат)”. (3; 88).

Комплексне використання різних видів художньої діяльності в навчально-виховному процесі значно підвищує рівень пізнавальної активності учнів. Завдяки такому емпіричному підходу учні опановують різні за складністю методи наукового і художнього пізнання, навчаються ефективно використовувати їх в учбовій діяльності. Але становлення внутрішньої пізнавальної мотивації, усвідомлення способів самооцінки і самоконтролю потребує визначення і формування інтегральної (раціонально-чуттєвої) одиниці пізнавальної активності, засвоєння закономірностей різних видів знаково-символічної діяльності.

Проведено нами дослідження показало, що такою інтегральною одиницею формування пізнавальної активності виступає ідеальний суб’єктивний образ сприйняття, на засадах якого виникають образи уявлення та уяви, формується семіотична функція (узагальнена здатність особистості розподіляти плани сутності і відбиття).

Виявляється формування зазначених образів залежить від певних дидактичних умов використання візуальної інформації і застосування зображальної (графічної) діяльності в навчально-виховному процесі. Особливого значення набуває проблема використання візуальних, насамперед графічних засобів для формування інтегральних пізнавальних особистісних утворень.

Рисунок, як найбільш раціональний вид образотворчого мистецтва поєднує в собі раціональні та емоційні компоненти, а різні його напрямки спроможні відбивати наукові, художні, інтегральні способи пізнання і творчості. Таке розуміння рисунка робить його інтегральним засобом ефективного формування пізнавальної активності і дозволяє створити методики формування і контролю ідеальних образів внутрішнього плану розумових дій.

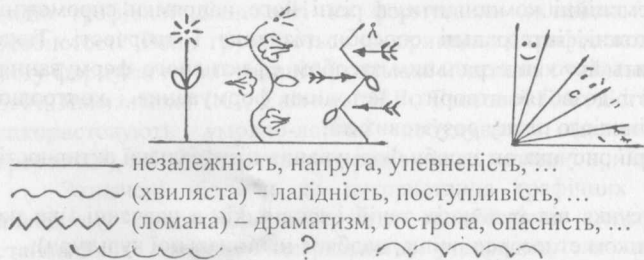
Розглянемо критерії рисунка як засобу формування пізнавальної активності молодшого школяра:

- незалежність рисунка від художніх течій і напрямків в навчанні (що не заперечує відбиття рисунком етносередовища, надбань національної культури);
- організація зображення на засадах формоукладання і емоційного формовідчуття, що забезпечить єдність логічних і чуттєвих компонентів;

- відповідність рисунка законам композиції, групування;
- відповідність рисунка закономірностям зорового сприйняття, його кольорова забарвленість у початковій школі;
- забезпечення необхідного співвідношення рисунка зі словом, іншими засобами відповідно до головної мети навчально-виховного процесу;
- цікавість і адекватність рисунка знанням, що надаються;
- відповідність рисунка розумовим діям, що формуються;
- відповідність рисунка головним цілям, методам, формам навчання;
- відповідність рисунка віковим, індивідуальним особливостям молодшого школяра;
- доступність і короткочасність використання рисунка в навчально-виховному процесі.

Зазначені критерії висвітлюють вимоги до використання рисунка як засобу навчання. Важливого значення набуває потреба створення рисунка на засадах раціонального формоутворення і емоційного формовідчуття. Вона базується на висновку Р.Арнхейма, що "рисунок не їжа для міркувань, а спосіб візуального мислення, який здійснюється через структурні характеристики, що вбудовані в образ" (1; 259). Ці структурні характеристики виступають психічними еквівалентами предметів і явищ дійсності, відбивають умови їх існування у середовищі і особистісне емоційне відношення до них суб'єкту. Прикладом можна вважати сприймання овалу, як кола, що зазнало певного тиску, тобто такі характеристики кола, як самодостатність, самовідокремленість стають більш напруженими і містять вже інший емоційний зміст. Відповідно змінюються і інші, більш суб'єктивні асоціативні відчуття форми овалу (колір, фактура, запах, ...). Такий підхід потребує створення певного візуального коду, тобто визначення на раціональних засадах інтегральних одиниць візуального сприйняття і надає можливість розглядати його як природно універсальну мову, головними функціями якої стають: пізнавальна, комунікаційна, евристична.

Слід визнати, що у повсякденному житті ми інтуїтивно користуємося візуальними символами. Розгляд головних з них доведе, що кожна людина в певній мірі усвідомлює їх. Графічно це виглядає так:

————— незалежність, напруга, упевненість, ...

~~~~~ (хвиляста) – лагідність, поступливість, ...

~~~~~ (ломана) – драматизм, гострота, опасність, ...

~~~~~ ? ~~~~~

Спробуйте самі відповісти на запитання: як пахне, звучить та чи інша лінія, яка вона на дотик?

вживання, співчуття, асоціації, алегорії, типізації, метафори, ... Використання виразно-образного рисунка в навчанні стає базою виховання естетичних почуттів (гармонії, смаку, міри, ...) і активних якостей особистості. Він виступає носієм колективних уявлень, які поєднують універсалії національної і загальної культури. На цій відповідності ґрунтуються пізнавальна, виховна, оцінна, соціалізуюча функції рисунка.

Наступні напрямки рисунка відбивають символічні характеристики. Вони мають протилежну, відповідно розглянутим напрямкам спрямованість і відбивають насамперед процеси самопізнання, самоусвідомлення, рефлексії, на яких ґрунтуються творча діяльність.

Рисунок символічно-конструктивного напрямку також розкриває суттєві характеристики і взаємозалежності предметів і явищ, але крізь призму суб'єктивних уявлень, ідеальних образів уяви. Якість зображальної діяльності цього напрямку (по суті продуктивно-творчої) залежить від повноти чуттєвого досвіду, адекватності зорового сприйняття, пам'яті, розвитку візуального мислення, сформованості загально-пізнавальних здібностей і якостей особистості, тобто від рівня оволодіння реалістичними напрямками рисунка. Це рисунок за уявленням та уявою, що ґрунтується на перетворювальній діяльності. Така форма візуального мислення базується на творчих методах моделювання, реконструкції, прогнозування, ... Прикладами рисунка цього напрямку можуть бути певні зразки декоративно-прикладного мистецтва (мозаїки, орнаменти, ...) та когнитивної комп'ютерної графіки, які поєднують в собі символи невіршених ідей, збуджують допитливість. Рациональні методи перетворювальної діяльності і спрямованість особистості на самопізнання забезпечують дієвість таких функцій рисунка, як евристична, компенсаційна, розважальна, гедоністична.

Рисунок символічно-виразного напрямку відбиває суб'єктивно-ціннісне ставлення особистості до універсалій загальної культури людства, розвитку власної культури, самоусвідомлення. Образи уявлення і уяви відбиваються в символах, які не піддаються раціональним поясненням, схожі з образами снів та марення. Цей напрямок також має власні методи перетворювальної діяльності: "активне асоціювання" (за З.Фрейдом), "символічної аналогії" (за Т.А.Апінян), "вживання", "чорних плям", "монотипії", ... Завдяки зазначеним особливостям реалізуються комунікативна і терапевтична функції рисунка.

Аналіз зазначених напрямків рисунка (рис. 1) виявляє певну логіку становлення пізнавальних здібностей особистості і дозволяє створити методiku формування пізнавальної активності молодшого школяра на базі використання рисунка як засобу пізнання і творчості. Запропонована нами програма базується на перетворювальному, особистісно-діяльнісному підході до навчання. В межах цього підходу учень первісно є носієм суб'єктивного пізнавального досвіду і активності, виявляє притаманні йому способи пізнання. Головною метою програми є визначення індивідуальних особливостей пізнавальної сфери молодшого школяра і педагогічна підтримка її активних якостей. Це можливо за

умов реалізації навчально-виховного процесу на принципах взаємодії, співпраці, співтворчості і рольової перспективи.

Головні напрямки рисунка

рис. 1

1 – зображально-конструктивний
3 – символічно-конструктивний

2 – виразно-образний
4 – виразно-символічний

Визначені нами залежності між способами пізнання і темпераментальними рисами особистості дозволять діагностувати суб'єктивний пізнавальний стиль школяра, проводити корекцію його становлення за рахунок диференційованого, індивідуального підходів до використання рисунка в навчально-виховному процесі.

Проведене нами дослідження доводить, що флегматики виявляють нахили і здібності до використання в процесі пізнання та творчості рисунка знаково-конструктивного напрямку. Сангвініки частіше використовують рисунок виразно-образного напрямку і реалізують власні здібності у відбивально-емоційній формі художньої діяльності. Меланхоліки демонструють великий потенціал щодо створення власних символічних образів уявлення і уяви, тяжіють до раціонально-перетворювальної діяльності. Холерики виявляють інтерес до виразно-символічного напрямку рисунка і виразно-перетворювальної діяльності. Це дає змогу цілеспрямовано використовувати різні напрямки рисунка для діагностики, корекції, формування особистісних пізнавальних утворень.

Дослідження показало, що структура пізнавальної діяльності поєднує три рівня (за активністю, усвідомленням прийомів пізнання): порівняння, узагальнення, перетворення. Формування пізнавальної активності може проводитися на основу вирішення учнем графічних задач, які моделюють головні рівні та стратегії пізнавального процесу. Так на рівні порівняння молодшому школяру важливо розвинути здатність створювати ідеальні інтегральні образи сприйняття, оволодіти таким видом знаково-символічної діяльності, як заміщення, опанувати способи пізнавальної діяльності, що базуються на прийомах "прямої, особистісної, символічної, фантастичної аналогії" (за Гордоном У.). Рівень узагальнення потребує: вміння створювати інтегральні образи уявлення, володіння способами кодування, декодування, схематизації візуальної інформації, пізнавальної діяльності, яка базується на прийомах комбінування, асоціації.

Рівень перетворення базується на можливостях створювати інтегральні образи уяви, вільно оперувати ними в процесі пізнання. Необхідним виявляється усвідомлення прийомів моделювання як на логічному, так і на почуттєвому (інтуїтивному) рівнях.

Включення в навчально-виховний процес рисунка як засобу пізнання, врахування особливостей його використання дозволить значно підвищити пізнавальну активність молодших школярів.

Література:

1. А р н х е й м Р. Новые очерки по психологии искусства. – М.: Прометей, 1994. – 352 с.
2. Н е м е н с к и й Б. М. Мудрость красоты. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
3. Щ у к и н а Г. И. Роль деятельности в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1986. – 144 с.

ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ АПЛІКАЦІЙ ЯК ВИДУ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА.

(Н. Б. Андропова).

В період становлення України, як самостійної держави, приділяється велика увага соціальним відношенням, які впливають на існуючі уявлення про світ і людину, та ставлять питання про зміни у шкільній освіті. Продовжуються творчі пошуки, звертання до духовності та традицій, ще більше уваги приділяється моральному розкриттю особистості школяра, розвитку здібностей та обдарованостей кожного.

На сучасному стані розвитку школи важливого значення набуває питання навчання та виховання, удосконалення спілкування, створення духовності, пробудження творчих можливостей дітей. Вирішенню цих питань сприяє перш за все високопрофесійне, творче проведення уроків, як основної форми навчання та виховання підростаючого покоління, зокрема, аплікацію, як виду декоративно-прикладного мистецтва, яка розвиває у дитини творче відношення до явищ дійсності. Ми маємо на меті забезпечити формування духовної культури особистості у тісному зв'язку з культурою українського народу. Але, на жаль, сьогодні побудова та зміст уроків обслуговуючої праці у школі не задовольняють новим вимогам.

Удосконаленню цих уроків допоможе використання в них різних видів мистецтва, тому що неможливо собі уявити вивчення, наприклад, в'язання без аплікації, або шиття верхнього одягу без художньої вишивки і т. і., які несуть у собі духовні цінності, розкривають різні грані взаємозв'язку мистецтва і життя.

Під впливом різних видів мистецтва у дітей формується цілісне естетичне сприймання, а це сприяє свідомому розумінню умовності, асоціативності, розвивається витончена спостережливність, багата палітра відчуттів. Дитина не може свідомо помітити потребу в красивих речах, виготовлених народними умільцями, майстрами.

Народна творчість увібрала в себе художній досвід поколінь, який діє на виховання смаку, пробуджує у школяра творчу енергію, збагачує її духовність. Дитина не народжується з хорошим або поганим смаком, всі ці якості виховуються в процесі ознайомлення її з тим чи іншим видом мистецтва.

Вироби, виготовлені руками дітей несуть радість, наснагу, користь. У кожного школяра росте інтерес до декоративно-прикладного мистецтва – виробів, які вони виготовляють своїми руками, стають прикрасою їхніх осель, виховують риси індивідуальності художнього смаку до трудового та естетичного виховання.

Програми предметів різних видів мистецтв, які існували довгий час, майже не звертали увагу на використання міжпредметних зв'язків. Для розкриття цього зв'язку необхідно згадати історію виникнення прикладного мистецтва.

У другій половині XIX століття з'явився ситець – матерія фабричного виробництва, яку виготовляли в основному для селян з дуже яскравим, переважно

квітковим візерунком. З цієї матерії селяни шили собі одяг, а з кусків, які залишалися, виготовляли речі домашнього побуту – ковдри, простирадла, рядна, настінні килимові вироби. Куски тканини підбиралися майстриннями по кольору, з'єднувалися в різні гармонічні, ритмічно-узгоджені композиції. Ці всі вироби ставали елементами народного декоративно-прикладного мистецтва. Практично традиції ситцьової мозаїки збереглися до сьогоднішнього часу, широко використовуються сучасними художниками-модельєрами, які застосовують давні традиції і створюють з клаптя нові оригінальні вироби. Тому, якщо питання розглядати в широкому аспекті, то ми побачимо що лише в деяких музеях та бабусинах скринях можна побачити вироби, які колись побутували. В них поєднувалися риси національного самобуття та вікові традиції. Народний одяг обов'язково включає в себе вишивку, в'язане та плетене мереживо, аплікацію. Його прикрашали перлами, золотим шиттям, перламутровими плашками, вставляли різнокольорову фольгу, порубаний перламутр. Взагалі, народний костюм – хвилююча тема сучасних художників-модельєрів. Неповторність стилю, старовинні лінії крою, способи декору костюму та висока майстерність виконання є творчими знахідками художниці і модельєра Олени Пелевіної. Спектр та широта її виробів – батик, гобелен, пано, костюм, виконані в народному стилі технікою аплікації.

Одним з традиційних матеріалів, які використовуються в декоративно-прикладному мистецтві є текстиль. Існує багато прийомів в техніці виконання аплікації:

- шматки матерії, які нашиваються на основу, з перекриванням одне одного;

- “колаж” – шматки матерії наклеюються на основу з драпу, шкі, сукна;

- “інкрустація” – з'єднання кусків впритул один до одного;

- текстильна мозаїка – полотно, з'єднані з кольорових клаптів;

- аплікація предметна, декоративна, сюжетна – кожна з них має бути рельєфною, об'ємною – виконуються шляхом наклеювання або пришивання різних по кольору та фактуру матеріалів: тканини, мережива, шкі, фетку, гудзиків, намистинок, бісеру, шнурів, ниток, стрічок...;

- “римейк” – нові технології, які мають англійську назву, передбачають переробку “із старого – в нове”;

- “печворк” – лоскутна робота на принципі “збережемо клаптик”.

Сьогодні дуже важко увітати собі нашу оселю, стіни якої б не прикрашали декоративні творіння – живопис, графіка, художня фотографія, гобелени, батики, аплікація, художня вишивка. Декоративно прикладне мистецтво увійшло у побут і доставляє нам естетичне задоволення.

Удосконаленню уроків обслуговуючої праці допоможе використання в них різних названих видів та прийомів декоративно-прикладного мистецтва тому що неможливо собі увітати вивчення, наприклад, аплікації без образотворчого мистецтва, яке несе в собі духовні цінності, розкриває різні грані взаємозв'язку мистецтва і життя.

Найбільш актуальним, на наш погляд, у навчанні і вихованні на уроках обслуговуючого циклу є формування у дітей цілісного образного сприймання з одночасним розвитком як провідних розумових процесів (синтез, аналіз, порівняння, диференціація, виділення головного), так і почуттєві сфери дитини (асоціації, почуття, емоції).

Подання художнього матеріалу на уроках обслуговуючого циклу без зв'язку з різними видами мистецтва призводить до стихійного накопичення образу в пам'яті дитини. Таке несвідоме накопичення образного матеріалу веде до прив'язування певного художнього виконання до конкретного виду мистецтва.

Більшість учителів, зіткнувшись з труднощами сприймання школяра, особливо у молодому шкільному віці (специфіка мови мистецтва, яка за своєю природою достатньо символічна і містить у собі значення, що припускає прихований, переносний зміст), залишають ці питання невирішеними, посилюючись на те, що дітям майже не посильна образна мова мистецтва.

Разом з цим, проблемні використання міжпредметних зв'язків на заняттях трудового циклу особливо увагу приділяли видатні педагоги минулих років, які вбачали в декоративно-прикладному мистецтві фундамент трудового і морального розвитку, були однастайні в необхідності вивчення в школі основ всіх мистецтв. Про це йшлося в "Основних принципах Єдиної Трудової Школи". Предмети: ліплення, малювання, співи та музика, прикладне мистецтво – аж ніяк не є будь-чим другорядним, якоюсь розкішшю. Усі вони повинні зайняти важливе місце у навчальному процесі, розвивати в учнів здатність сприймати творіння мистецтва, як форму художнього відображення життя, формувати художню грамотність, яка є однією з необхідних умов виховання всебічно освіченої особистості.

МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТА У ВІДТВОРЕННІ МУЗИЧНОГО ОБРАЗУ.

(В. В. Б е л і к о в а).

Справжнє надбання суспільства вимірюється рівнем загальної і трудової культури, рівнем їх знань, вільним творчим вираженням кожної особистості.

Проблема творчої активності людини порушує найпекучіші питання задоволення її різноманітних духовних потреб. Як же сучасне музичне мистецтво відповідає на ці потреби? Якою мірою впливає воно на становлення та розвиток універсальних здібностей людини?

Враховуючи сферу дії музичного мистецтва на його власну структуру, методи та засоби функціонування, можливо виявити конкретні форми, за допомогою яких здійснюється вплив музичних творів на формування активної, розвиненої індивідуальності.

Одним з найактивніших проявів функціонування музичного мистецтва, в процесі якого здійснюється вплив музичного твору на особистість, є музично-виконавська діяльність (сольна, ансамблева, колективна). Головною задачею музично-виконавської діяльності є передача виконавцем музичного образу, створення автором і втіленого ним в музичний твір.

Відомо, що музичний образ належить до духовних утворень композитора. Він живе в уявленні автора, з'являється "на світ" у вигляді нотних знаків, а виконавець повинен їх "прочитати по-своєму", вносячи свої корективи.

Робота над відтворенням та передачею музичного образу цікава і складна. Вона потребує добре розвинених уявлень виконавця, його слуховою досвіду. Відтворення музичного образу найкраще викласти на прикладі роботи над інструментальним циклом відомого українського композитора Михайла Борисовича Степаненка "Образи".

Фортепіанний цикл М.Б.Степаненка "Образи" належить до яскравих сторінок сучасної вітчизняної творчості. Десять мініатюр циклу мають загальну назву "Образи", та в процесі вивчення їх музичного тексту виникає бажання дати назву кожній п'єсі.

У виконавському відношенні кожна мініатюра має свої специфічні особливості. За своїм загальним характером цикл продовжує кращі традиції західноєвропейської, української, російської фортепіанної школи. Тому, даючи загальну характеристику циклу, можна сказати, що музична палітра його досить витончена і загострена. Вона наповнена то тонким гумором, то сумною мрійливістю, то сарказмом. Вміле використання акцентів надають мелодичній лінії яскравість та сміливість, відвертість та рішучість.

Одна з складних задач, яка стоїть перед виконавцем фортепіанного циклу, полягає у об'єднанні 10 мініатюр різного емоційного плану єдиним сюжетним задумом. Ми зупинимось на розгляді перших трьох мініатюр циклу.

Відкриває цикл п'єса, написана в тональності *C-dur*, в темпі *Allegro*. Під час роботи над нею сформувалася її назва "Шабаш нечистої сили в різдв'яну ніч". Для відтворення її музичного образу застосовані такі засоби музичної виразності:

- активніючий темп безперервно рухається вперед (постійне звучання вісімок у лівій руці в 1-й та 3-й частинах). У метроритмічній структурі мелодичної лінії чудово сполучаються тріолі, непередбачені акценти, що в певній мірі нагадує музику С.Прокоф'єва та Д.Шостаковича;

- темповому руху допомагає динамічна лінія, загальний розвиток якої можна назвати хвильовим. Одна звукова хвиля ніби накопчується на попередню. В таких звукових хвилях дуже часто звучать динамічні контрасти: різкі *sf*, після яких звучить несподіване *p*. Різкі звукові зміни можливо порівняти з проявами яскравих блискавок у темряві, що, саме по собі, нагадує боротьбу протилежних сил – Добра і Зла;

- за своєю будовою перша мініатюра має тричастинну форму. В середній частині (тт. 16-37) боротьба протилежних сил досягає певного висновку. Та у 3-й частині основна тема звучить на октаву вище і виникає думка – побороти Зло не

так-то і легко. А використання в останніх тактах п'єси витриманих звуків *mi* та *do* натякає на те, що може людина розгубитися, злякатися нових труднощів.

Якщо музика першої мініатюри наповнена бурхливим рухом, то музика другої п'єси, що звучить в тональності *es-moll* в темпі *Andante* асоціюється з хвилинами мовчання, задуму, із зупинкою. Дійсно, інколи людині треба зупинитись і добре помислити, спитати себе: як жити далі?

Утворення автором мелодичної фрази, в якій використовуються витримані на весь такт половинні ноти з подальшим розвитком її на другій долі наступного такту фігурацією з 16-х нот на *rit.* Та закінченням їх на третій долі такту четвертною нотою підказують слухачеві щось по-справжньому таємне і сумне. Під час вивчення цієї п'єси виникло бажання назвати п'єсу "Сумно".

"Карання душі" – так варто назвати третій номер циклу, який написаний в тональності *cis-moll* в темпі *Mest्रो*. В перекладі це означає похмуро, тужливо скорбно. Такий стан людини завжди пов'язаний з важкими життєвими подіями.

Розгортання музичного матеріалу натякає виконавцю на великі душевні страждання. Глибинний підтекст посидує все: і втрату рідного, і щирість кохання,

і непередбачений жах, і душевні сумніви, і безнадійність чекання, і незаслужений обман.

Якщо в попередніх п'єсах головним виразником музичної мови є мелодика, то в третій мініатюрі одним з основних засобів музичного вислову можна вважати гармонію. Починаючи з 6-го і до 16-го такту кожна мелодична нота насичується ускладненим акордовим звучанням на фоні розгортаючого тріольного рокоту в басовій лінії. З кожною новою фразою сили Зла піднімаються і досягають вищого злету. Та в момент кульмінації (тт.13-16) на арену боротьби виступають сили розсудливості, справедливості, доброзичливості, чистоти і довіри. Мажорні проміння допомагають людині витримати все. Повернення в останніх тактах (тт. 16-22) до головної мелодичної теми звучить вже без загрожування, а як безповоротно минуле.

The image shows two systems of musical notation for piano. The first system consists of two staves (treble and bass clef) with complex chordal textures and a prominent triplet bass line. Dynamic markings include *ff* and *f*. The instruction *senza Ped.* is written below the staves. The second system continues the piece, featuring a *dim* marking and dynamic changes to *mf*, *p*, and *pp*. It also includes the *senza Ped.* instruction.

Музичний образ твору реалізується через елементи музичної мови в їх взаємодії. Розглядаючи музичні мініатюри фортепіанного циклу М.Б.Степаненка "Образи", слід окремо виділити головні виконавські вимоги, які пов'язані з відтворенням музичного образу.

До основних піаністичних вимог слід віднести:

- виконання штриху *staccato*, яке вимагає від виконавця точності, чіткості і легкості звучання;
- особливе вслуховування у кожний звук мелодичної лінії, що розвивається у полярних регістрах;
- попереднє осмислення кожної музичної фрази, яка насичена різними динамічними контрастами;
- досягнення єдиного емоційного руху як в кожній окремо, так і в усьому циклі.

Впродовж свого розвитку українська інструментальна музика для дітей та юнацтва відгукувалась на важливі потреби навчального процесу. Виховні можливості фортепіанної літератури випливають з кола її образів та настроїв. Зображення композиторами знайомих дітям' явищ, полегшує сприйняття ними різноманітної музичної сфери, яскравість та образність якої збуджує їх фантазію, сприяє формуванню й розвитку їх музичної культури.

Піаністична зручність, конкретна визначенність виконавських завдань притаманна п'єсам українських авторів. Останнє робить їх педагогічно доцільними. Ускладнення фактури піаністичних прийомів обумовлені поступовим насиченням системи образного мислення.

Як і класичні твори минулого, фортепіанні твори сучасних композиторів органічно поєднують завдання музичної естетики та виконавського виховання. У кращих українських авторів художні завдання випереджують суто технічні, піаністичні вимоги. В галузі дитячої фортепіанної музики ця риса найбільш цінна. Всі виразові засоби, піаністичні прийоми підпорядковані образно художньому задуму. В музичних творах враховуються особливості дитячого сприйняття, технічні можливості молодих виконавців.

ГРОМАДСЬКО-ПАТРІОТИЧНІ ТЕМИ ПРИ ВИВЧЕННІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.

(І. Г. Копань).

Різними мовами Кривий Ріг звучить як гімн праці, бо це місто гірників, будівельників, металургів, вчених. Виявляється, коли будувати бесіду про рідне місто моє Кривий Ріг, припустимо німецькою мовою, в конструкцію речень увійдуть слова, якими в слов'янських мовах ми не завжди користуємось. Наприклад, речення німецькою мовою звучатимуть: *“Die Stadt Kriwij Rig ist eine schone Arbaeitstadt. Das ist eine schöne Arbeiterstadt. Das ist große, alte Kosakenstadt, die sich im Wasserbecken der schönen ukrainischen Flüsse Ingulez ud Saksagan befindet. Die Stadt erstreckt sich auf 129 Kilometer. Hier leben arbeitsame, offenerhizige Menschen. Sie kennen sich in der bildenden Kunst (Es gibt Kunstschulen, Ausstellungshallen). Sie kennen gut und singen schöne ukrainische Lieder, schwärmen für Theater, Kino, Zirkus, Lieratur. Nicht zufällig gibt es in der Stadt Dutzende Bibliotheken, mehr als 130 Schulen, die Bergbauakademie, zwei Universitäten und einige Hochschulen, Gymnasien, Lyzeums, Colleges und so weiter”*.

Кривий Ріг – велике, красиве і працююче місто. Це давнє козацьке місто, що розташоване в басейні чарівних українських річок Інгуць і Саксагань. Місто простягнулося на 129 кілометрів. Тут живуть працюючі, щирі люди, які розуміються на образотворчому мистецтві (с художні школи, виставочні зали), добре знають і співають українські пісні, люблять театр, кіно, цирк, літературу.

потребують певної узгодженості між нервами та м'язами, так як він ще фізіологічно не дозрів до цього.

В період між 6-8 роками відбувається невелика зміна, відома під назвою "підшіткове прискорення зросту". Протягом цього періоду здібності дитини використовувати різні рухи дещо погіршуються. Це пов'язано з відносно швидким збільшенням його зросту та повільним збільшенням ваги, при цьому нервова система не встигає за фізичним розвитком. З 8-ми років і до перехідного віку збільшення зросту дитини є, як розвиток тіла якби горизонтально йде трохи швидше. В цей період здатність координації рухів значно поліпшується.

Підготовленість, як досягається в перші 5 років життя складає близько 30 % загальної нервово-м'язової підготовленості дорослої людини, а у віці 12 років – 90 %. Тому важливо, щоб діти у віці 5-12 років отримували всебічну підготовку з заученням найбільшої кількості стандартних рухів. Чим більша кількість рухів буде відпрацьовуватись в цей період, тим легше навчатись спеціальної техніки рухів в подальшому.

Недостатня міцність скелета. При народженні скелет дитини складається головним чином з хрящів. Пізніше в певній послідовності розвиваються клітини кісткової тканини і тільки до перехідного віку весь скелет розвивається повністю. Хрящі мають велику гнучкість, тому пошкодження суглобів у дітей значно рідші, чим у дорослих. Але хрящі не пристосовані до великих навантажень, тому силові тренування з використанням більших зовнішніх навантажень для дітей недопустимі чим більші і триваліші навантаження, тим більше деформується скелет дитини.

Вплив гармонів зросту на організм. Ми знаємо, що гормони зросту мають велике значення для нормального розвитку кісткових тканин і що недостача гормонів зросту приводить до повноцінного розвитку дитини. Але гормони зросту мають велике значення і для розвитку більшості інших органів та їх функціонування. Відома теорія звідси, що фізична активність отримує вироблений гормонів зросту, які в свою чергу, сприяють розвитку всього організму в дитячі роки. Значення фізичної активності в дитячому віці не можна недооцінювати. Фізична активність необхідна не тільки для розвитку мускулатури і скелету, але й для задовільної роботи серця, легенів та інших органів.

Органи кровообігу. Серце і судини у здорової людини мають велику резервну силу, особливо у дітей. Діти можуть цілий день бігати, не показуючи при цьому яких-небудь ознак втоми. Розміри дитячого серця залежать від ступеня активності. Якщо серце дитини великих розмірів, це означає, що воно працює краще, тому що перекачує більше крові. Велика резервна сила серця та кровоносних судин виявляється також в тому, що діти мають короткий відновний період, тобто пульс у них швидко приходиться до норми після будь-якої напруги.

Діти підготовчих груп дитячого садка та молодшого шкільного віку в більшості випадків мають психічну витривалість, тому їх не треба піддавати великим навантаженням при тренуванні на витривалість, які проходять у формі

ігор, яких вони самі не мають нахилів до цього. Для розвитку витривалості слід проводити ігри з м'ячем, різноманітні види естафет, вправи з невеликим навантаженням, які супроводжуються короткими та довгими пробіжками. Кожен окремий вид справ не повинен втрачати своєї направленості.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УРОКІВ З ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ.

(Л. В. Живецька).

Практична реалізація гасел гуманізація, демократизація, індивідуалізація навчального процесу в сучасній школі зумовлює певні особливості організації роботи зі школярами на уроках та в позаурочний час. Так, звичні форми роботи з позакласного читання, найбільш перспективного з погляду стимулювання самостійної роботи учнів з книгою, подальшої самоосвіти школяра, поступово трансформуються або замінюються новими, нетрадиційними як за змістом, так і за формою проведення.

Уроки-ранки, уроки-звіти, усні журнали, диспути, "дебати", літературні вітальні, захисти читацьких щоденників у масовій шкільній практиці – свідчення того, що ідеї розвитку пізнавальної активності і самостійності кожного учня у процесі позакласного читання сприйняті вчительським загалом. Проте звертання вчителів початкових класів до нових форм роботи ще не є гарантією достатньо високого рівня сформованості у кожної дитини читацьких інтересів, конкретних вмінь самостійно працювати з книгою.

Про які ж особливості організації уроків з позакласного читання слід пам'ятати вчителю, щоб надійно досягти цієї мети?

По-перше, важливо обов'язково зберігати зв'язок класного та позакласного читання за базовими навчальними завданнями цих розділів шкільної програми:

- 1) навички читання (швидкість, правильність, виразність);
- 2) розвиток мовлення на основі прочитаного (мовленнєві навички та вміння);
- 3) вміння розуміти прочитане: зміст (виділення основних фактів та їх зв'язків); ідейна спрямованість твору (характеристика дійових осіб, оцінка їх вчинків, визначення ідеї твору);

Форма (виявлення нових слів, їх семантизація, виділення зображувальних засобів художніх творів, їх жанрових особливостей).

При цьому можуть бути використані види роботи як добре відомі учням з уроків класного читання, так і варіативні, що мають, наприклад, ігрову форму або дозволяють залучати до вирішення навчальних завдань не тільки окремих учнів, але й малі групи, пари з постійним чи змінним складом, забезпечують поступовий перехід від репродуктивних вправ до творчих. Наприклад, завдання на класифікацію прочитаного за принципом тема-автори-жанри-твори на уроці з позакласного читання може мати вигляд гри "жива виставка":

1) діти, які тримають в руках прочитані книжки, перегруповуються за вказівкою вчителя, скажімо, казки авторські та народні, написані українською чи переклад з інших мов: прозові і віршовані, казки про людей, тварин, чарівні тощо;

2) діти розповідають про прочитану казку від свого імені (читача), а може, як це зробила б сама книжка або її автор: весела вона чи сумна, які цікаві пригоди описує, з яким сміливим героєм знайомить, про що важливе заставляє замислитись, чим цікава мова твору, як гарні ілюстрації допомагають краще зрозуміти зміст казки, ставлення художника до подій та героїв.

По-друге, для повноцінної організації самостійної роботи учнів з книжкою дуже важливо не лише враховувати спільне в задачах, змісті, формах роботи з класного та позакласного читання, але й вносити чіткі корективи з урахуванням нового рівня у формуванні вмінь та навичок саме самостійного позакласного читання.

Так, при формуванні навичок читання тепер більше уваги приділяється читанню мовчки, як найбільш природньому, раціональному для самостійної роботи учня під час перегляду періодики, нової літератури, вибору потрібного матеріалу.

Змінюються і вимоги до швидкості в залежності від його виду (детальне, вивчаюче; оглядове, ознайомлювальне).

Читання вголос, правильне і виразне, використовується на уроках позакласного читання порівняно не так часто, оскільки в залежності від того, де, коли, для чого буде використано інформацію з нового тексту, має сенс планувати різні види читання, пов'язані з різними формами (читання вголос і мовчки) і різним темпом читання.

Вивчаюче (детальне) читання використовується, коли бажано одержати повну і точну інформацію з тексту і адекватно відтворити її з певною навчальною метою. Ознайомлювальне читання використовується, коли перед читачем ставиться завдання знайти в тексті головну, необхідну інформацію, визначити зміст кожної частини в самому загальному вигляді. Оглядове читання переслідує мету скласти загальне уявлення про зміст тексту.

Для організації свідомої самостійної роботи молодших школярів із книжкою в бібліотеці, книжковому магазині, вдома доцільно поступово вводити інтегральний алгоритм роботи з джерелом. Такий алгоритм значно полегшує пошук потрібної інформації в новій книжці (новому тексті), використовує прийоми роботи, характерні для оглядового та ознайомлювального читання.

Щодо вміння розуміти прочитане на уроках з позакласного читання доцільно все частіше практикувати не відповіді на питання вчителя, а самопостановку питань учнями-читачами за основними позиціями аналізу тексту під час "бесіди" або "суперечки" з автором, героями.

Розвиток мовлення на матеріалі з позакласного читання теж повинен бути чітко спрямований на формування саме комунікативних вмінь. Це стосується, в першу чергу, різних видів переказів: переказ особам, незнайомим зі змістом нового твору; переказ, побудований з певною мовленнєвою метою (повідомити,

пояснити, довести, висловити своє ставлення, думки, почуття з приводу прочитаного тексту); переказ з урахуванням ситуації і великого контексту (поінформованість слухача, його стан, наявність часу, інтересу тощо); переказ, в основі якого лежать дії трансформації, комбінування, перефразування прочитаного (співставлення вчинків героїв та їх мотивів, переказ від імені дійової особи і т. ін.).

Саме для позакласного читання характерні і такі види робіт, як складання анотації, різних видів рецензій, відгуків, підготовка рефератів.

По-третє, плануючи систему роботи з позакласного читання, слід забезпечувати постійне підвищення рівня самостійності молодших школярів при роботі з книгою, включати зону найближчого розвитку кожної дитини. Так, під час уроку-ранку дитина розповідає (читає, декламує, розігрує) те, що їй найбільше сподобалося в улюбленій книзі. Урок-звіт вже вимагає від учня вміння добрати за допомогою вчителя декілька творів за певною темою та перегрупувати прочитане за мікротемами (наприклад, осінь – як осінь приходить в ліс, в поле, на ручку; як змінюється восени життя птахів, звірів; чим зайняті в цю пору трудівники ланів тощо). Урок-усний журнал показує вміння учнів самостійно виділити мікротемисторінки журналу та добрати й скомпонувати за кожною сторінкою необхідний матеріал. Урок-дебати демонструє вже вміння молодших школярів знайти в самостійно прочитаних книгах аргументи “за” і “проти”, наприклад, утримання тварин в домашніх умовах, використати прочитане для формування власного погляду на життєву проблему, необхідної інформативної бази.

ПРИРЕЧЕНА НА БЕЗСМЕРТЯ,

або Сторінки історії славетної пісні, якій судилося
стати гімном незалежної України.

Вечір – свято.

(Д. Т. Федоренко).

ТЕМА: Історія створення народної пісні “Ще не вмерла Україна”.

МЕТА: 1. Розкрити історичні особливості виникнення пісні, якій судилося стати головною піснею України.

2. Показати невичерпні художні особливості твору, що виник на слова Павла Чубинського і музику Михайла Вербицького.

3. Довести, що головна пісня України увібрала в себе найкращі традиції і особливості українського піснетворення.

ЗАВДАННЯ:

1. Познайомити із основними віхами популяризації пісні “Ще не вмерла Україна”, визнання її широкими верствами населення як народного твору, навчити слухати і сприймати головну пісню України.

2. Розкрити виховні та пізнавальні особливості унікального твору, його історичне значення, сформувати почуття поваги і любові до пісні “Ще не вмерла Україна”.

3. Розучити (вивчити) пісню “Ще не вмерла Україна” з тими учасниками позакласного заходу, хто ще не знає її напам’ять.

Обладнання:

1. Записи варіантів пісні “Ще не вмерла Україна” у різному виконанні (Лауреат державної премії ім. Т.Г.Шевченка хорово академічна капела хлопчиків і юнаків “Дударик” Львівського Будинку учителя, Державний академічний народний хор ім. Г.Верьовки, Закарпатський ансамбль пісні і танцю, Кубанський козацький народний хор).

2. Тризуб – малий Герб та державні прапори України: портрет Т.Г.Шевченка, обрамлений вишиваними рушниками.

3. Виставка плакатів українських гімнів різних часів і регіонів, у тому числі і діаспори; кодоскоп, програвач, магнітофон, відеокамера.

4. Портрети Михайла Вербицького і Павла Чубинського великого формату (або слайди для проектування на екран).

5. Обладнання кіосків літературою, значками, сувенірами. Разові тематичні виставки літератури тощо.

Гості:

1. Вокальний фольклорний ансамбль “Лілея” (керівник старший викладач КрДПУ Тетяна Анатоліївна Гаркуша), народний ансамбль фольклорної пісні “Ми – тернівчани” (керівник ст. викладач КрДПУ Іван Дмитрович Андрущенко).

2. Дитячі фольклорні ансамблі народних ігор, забавлянок та пісень СШ № 108, 37, педгімназії, старшокласники, учителі, батьківський актив, члени рад сприяння школі, методисти і керівники районних відділів народної освіти Кривого Рога.

3. Кобзар Валерій Володимирович Харченко, токар одного з Криворізьких заводів.

Ведучі: старшокласники юнак і дівчина, одягнені в національне вбрання, учителька і учитель рідної мови та літератури, теж у вишиванках, учитель музики.

Хід (фрагменти) позакласного заходу (вечора-свята) “Приречена на безсмертя”.

Запрошення гостей. Звучать українські народні мелодії, або ті, що стали народними: Запорозький марш, “Ой з-за гори кам’яної!..”, “Гей ви, стрільці січовії”, “Гей там, на горі, Січ іде” та ін.

Фанфари “повідомляють”: “Слухайте всі!” З’являється фольклорно-етнографічний ансамбль “Лілея” (керівник Т.А.Гаркуша) і прямо у фое виконує “Молитву” (“Боже великий, єдиний нам Україну храни” – муз. М.Лисенка, слова О.Кониського). Потім ансамбль виконує старовинні українські народні пісні,

створюючи емоційний настрій і своєрідний “фон” майбутнього вечора-свята; дівчата ведуть хороводи, залучають гостей до активної співучасті.

Місце проведення свята – актовий зал школи відповідно прибраний урочисто: портрет Т.Г.Шевченка у обрамленні вишиваних рушників, на заднику сцени – Тризуб, національний синьо-жовтий прапор у вигляді полотнища через всю сцену.

Тако ж добре прибрані фойе і коридор, по якому йдуть гості. Їх зустрічають старшокласники.

Привітання гостей.

Ведуча старшокласниця: Вельмишановні гості і учасники нашого свята “Приречена на безсмертя!” ласкаво просимо до гостини, запрошуємо причаститися з невичерпної криниці народного прекрасним, зачерпнути наснаги від пісні, що не вмирає і не тускнішає навіть під плином часу!

Ведучий старшокласник: Пані і панове, панянки і паниці – юні лицарі козацтва! Вам щастить стати співучасниками відродження витоків справді народної культури: очиститися душею і спити з незамулених джерел елексиру вічної молодості.

Ведучі разом: Запрошуємо до зали, свято починається!

Лунає запис пісні “Ще не вмерла Україна” (Муз. М.Вербицького, слова П.Чубинського) у виконанні лауреата державної премії ім. Т.Г.Шевченка академічної капели хлопчиків і юнаків “Дударик” (керівник – заслужений діяч культури України Микола Лукич К а ц а л).

На сцені в кріслах ведучі.

Ведучий вчитель: Для багатьох шанувальників фольклору нерозгадана таємниця: ну що відбувається із слухачами концертів Черкаського хору, українського державного академічного народного хору ім. Г.Верьовки, інших вітчизняних чи зарубіжних хорових колективів, коли під час виконання ними українських народних пісень “Заповіт”, “Реве та стогне Дніпр широкий” (на слова Т.Г.Шевченка) та “Ще не вмерла Україна”, що то за сила немов по команді підводить відвідувачів концертів із крісел, примушує завмирати у якомусь святому вшануванні, і повертатися до крісел тільки по завершенню співочого чародійства. Ще мить – і шквал оплесків!

Цей феномен впливу пісень, що давно стали народними, бентежить і хвилює кожне українське серце, турбує мистецтвознавців, педагогів, фольклористів, філософів і просто слухачів.

Звучить могутній оркестровий вступ пісні у записі хору ім. Г.Верьовки, який поступово стихає, дозволяючи ведучій продовжити розповідь про долю пісні на фоні її виконання (певна паралель з мелодекламацією).

Ведуча вчителька: Особливо нерозгаданою є таємниця впливу на слухачів пісні “Ще не вмерла Україна” про яку багато літ поширювались вервечки вигадок, нісенітниць, політичних інспірацій, на яку навішувались ярлики націоналізму і яка офіційно повернулася в Україну влітку 1990 року у виконанні чоловічих українських хорів з Польщі “Журавлі”, з Торонто (Канада) “Бурлака”, лише

потому увійшла до репертуару самодіяльних хорових колективів Києва і Львова, Івано-Франківська та інших великих міст України.

Ведучий старшокласник: Так що ж хвиліое слухачів? Мажорні закличні інтонації музики? А може, слова?

Ведуча старшокласниця:

Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
Запануем і ми, браття, у своїй сторонці.

Ведуча вчителька: Напевно, у пісні відбувся природний справ тексту з музичним супроводом, що значно посилило її емоційний вплив на слухача, піднесши значимість твору до рівня Гімну незалежної і суверенної України.

Учасникам вечора-свята пропонується кількахвилинна композиція пісень у виконанні Кубанського народного козачого хору, яка завершується фрагментом безсмертної “Ще не вмерла Україна”.

Ведучий старшокласник: Як здавна кажуть в наших краях, на роду українців написано любити творчий спадок своїх пращурів, пісні, безмежні, як український степ, як Чумацький шлях, чарівні, як бузкова травнева ніч, і солов’яні, як матрина коліскова.

Ведуча старшокласниця: Хто знає, кому це відомо, бо як і у кожної людини власна особиста доля, так і будь-якій пісні уготована власна історія, ніби запрограмоване буремне, ніжне і чарівне, а то й гірко, немов чорний полин, по вінця наповнене трагізмом, літературно-мізичне життя. І тривалість його не однакова: одна пісня раз і навіки спалахує, а інша, мов метелик-одноденник, змахне крильцями, спломеніє і згасне.

А є й такі пісні, навколо яких десятиліттями не стихають пристрасті.

Ведуча старшокласниця: До такої пісні і належить “Ще не вмерла Україна”, яку багато літ одні обожнювали, вважали Гімном України, хоча дійсно такого статусу пісня здобула лише з проголошенням незалежності і суверенності України як держави; інші ганьбили її як націоналістичний вибрик; і дехто докладав неімовірних зусиль, щоб заборонити, знищити, віддати анафемі цей дивовижний вогник класики національної культури, як охарактеризувала пісню Валентина Григорівна П а л е х а, заслужена учителька України з СШ № 37 м. Кривого Рогу, як нині ставляться до пісні в усіх усюдах сонячної держави Україна і в будь-якому куточку світу, де б’ється бодай одне гаряче серце українця.

Ведучий вчитель: Систематизованих досліджень історії пісні “Ще не вмерла Україна” практично не існує. Виняток становлять публікації самої пісні і коментарів до неї в газетах і журналах..

На одному з двох екранів що на бокових лаштунках сцени, спалахує зображення композиції публікації газети “Літературна Україна” від 30 серпня 1990 року, газети “Освіта”, журналу “Рідна школа”, 1992. - № 9-10.

В газеті освітян України проведено обговорення проблеми тексту і музики майбутнього Гімну незалежної і суверенної України.

На другому екрані спалахує зображення композиції з публікацій в газеті “Освіта”, журналу “Наука і суспільство”, “Рідна школа” та ін. видань.

Ведуча вчителька: І цікавою у тому гроні публікацій різноманітність текстових варіантів пісні “Ще не вмерла Україна”. Складається враження, що автори цих розвідок користувалися різними редакціями (рукописними списками, виданнями різних літ), а то й деформованими творами. Але ж мова йде про одну пісню! Тому, щоб знайти першоджерело, покласти край кучерявості текстів і поставити усі крапки над і, продовжимо розгляд варіанту пісні, який одержано різом із поясненнями наукового співробітника інституту мовознавства ім. О.О.Потебні АН України М.І.Железняка.

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,

В ріднім краю панувати не дамо нікому,

Чорне море не всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,

Ще й на нашій Україні доленька доспіє.

Текст пісні у сучасному написанні з’являється на лівому екрані, а на правому – одна з перших публікацій, а при наявності відповідного слайду – фотокопія рукописного варіанту, що поширювався в минулому столітті.

Ведучий старшокласник: Народився Павло Платонович Чубинський біля Борисполя в 1839 року в родині небагатих дворян. І уже цього було досить, щоб на багато літ безглуздо і безпідставно звинувачувати вченого в буржуазному націоналізмі, тому змовчувати про творчий доробок, а про кращі твори верзти нісенітницю, примусово “забувати” безцінну фольклорно-етнографічну діяльність звияжця.

На екрані спалахує зображення П.П.Чубинського (до кінця вечора-свята), та стилізовані під давній шрифт цифри 1839 – 1884, що означають дати життя поета, чий сподвижницький подвиг оцінити практично не можливо.

Ведуча вчителька: Як свідчить відомий літературознавець Л.Білецький, пісню “Ще не вмерла Україна” П.Чубинський створив експромтом. (Трапилось це 1862 року, хоча дехто і нині твердить, ніби на рік пізніше).

Члени прогресивної групи “Громада” на квартирі П.Чубинського співали сербську хорову пісню, яка дуже сподобалась і схвилювала гостей та господаря. Тут же 23-річний патріот Павло Чубинський, випускник юридичного факультету Петербурського університету, написав текст пісні “Ще не вмерла Україна”, яку тут же розучили і заспівали друзі поета.

Ведучий учитель: Зверніть увагу: перший рядок пісні тематично, проблематично, поетичними розмірами і внутрішньою ритмомелодикою явно навіяний початком тодішнього польського національного Гімну “Єще Польська не згінела”. Правда, схоже?

Пісня враз впала в око царській охрانی, а ще через рік поет потрапляє на заслання до Архангельська, потім – до Сибіру.

Ведуча вчителька: Відкриваємо завісу ще над однією таємницею: довгий час текст пісні “Ще не вмерла Україна” народним поголосом (а то й українофільськими виданнями, літераторами) приписувався ... Буремному Кобзареві Тарасу Григоровичу Шевченку. Випадково і безпідставно?

Зовсім ні. У галицькому журналі “Мета” в грудні 1863 року вперше опубліковано текст “Ще не вмерла Україна” без вказівки автора, але разом із творами Т.Г.Шевченка “Мені однаково...”, “Н.Костомарову”, “Заповіт”, під якими стояв підпис “Шевченко”.

От аж де ховається першопричина великої хвилі нагромаджень і непорозумінь, що супроводжували пісню “Ще не вмерла Україна” багато літ.

Ведучий вчитель: Музику до вірша П.П.Чубинського “Ще не вмерла Україна” створив Михайло Вербицький – відомий український композитор і диригент, автор симфоній, солоспівів, хорових пісень, в яких продовжено традиції історичних пісень рідного народу, традиції козацьких, бурлацьких та рекрутських мелодійних, сповнених туги, горя і оптимізму пісень.

На другому екрані спалахує портрет М.Вербицького і дати життя та творчості 1815 – 1870, і теж залишається до кінця вечора-свята.

Нотний автограф музики М.Вербицького на вірш П.Чубинського (спершу для супроводу на гітарі, потім в аранжировці для хору) зберігається у відділі рукописів бібліотеки ім. В.Стефаніка АН України у Львові, на якому теж зафіксовано текст пісні, що підтверджує слова першоджерел.

Ведуча старшокласниця:

А завзяття, щира праця, свого ще докаже.

Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже.

За Карпати відіб’ється, згомонить степами,

України слава стане поміж ворогами.

Ведуча старшокласниця:

Душу, тіло ми положим

За свою свободу.

І покажем, що ми, браття,

Козацького роду!

Ведуча вчителька: Аранжировка означає ладнати, приводити до певного порядку, те, що й перекладення для якогось музичного інструменту, ансамблю чи хору. “Ще не вмерла Україна” народжувалась у супроводі на гітарі.

Прослухаїте, будь ласка, як звучить ця нев’януча мелодія в аранжировці (перекладенні) для бандури нашого земляка і бандуриста, кобзаря і водночас токаря на заводі Валерія Володимировича Харченка.

(Після виконання “Ще не вмерла Україна” на бандурі ведуча оголошує пісню “Гомін, гомін по діброві”, яку майстерно і натхненно виконав кобзар).

Ведучий вчитель: В антракті чи по закінченню нашого вечора-свята запрошуємо бажуючих підійти до виставки плакатів і познайомитися з ними. Там на вас чекають всі національні гімни (ОУН, Гімни американських українців Перший і Другий, “Нова Січ іде”, інші регіональні, що різного часу існували в

Україні). В кіосках ви зможете придбати значки з національною символікою, відповідну літературу. Там кожен бажаючий одержить текст пісні “Ще не вмерла Україна” з нотами, щоб кожен зміг прилучитися до пісні, яка приречена на безсмертя, не тільки сам, а й познайомити своїх близьких та рідних. Між іншим, цей текст знадобиться нам, коли станемо розучувати пісню прямо в цьому залі.

А тепер кілька хвилин насолоди – виступає ансамбль фольклорної пісні “Ми – тернівчани” (художній керівник ст. викладач КрДПУ І.Д.Андрущенко), який виконає три народних пісні, що записані на Криворіжжі і безпосередно в Веселих Тернах...

Ведуча вчителька: (після виступу ансамблю). Думається, саме текст, що зберігається в Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні АН України слід вважати першоджерелом, так би мовити, канонічним текстом, а решту слід розглянути лише як варіанти, що побутували і побутують в різних регіонах України. Тоді стануть зрозумілими і знайдуть пояснення появи окремих строф (наприклад: “Наливайко, Залізник і Тарас Трясило з доповини кличуть нас на святе діло. І згадаймо славу смерть лицерства-козацтва, щоб не втратить марно нам свого юнацтва”), окремих рядків про Богдана, славного нашого гетьмана, який “оддав Україну ворогам поганим”. Між іншим, не слід боятися цих слів, треба просто правильно пояснювати історичну правду про те, як російський царат не виконав умов Переяславської Ради, що зафіксовано у віршах Т.Г.Шевченка, у народних творах, у пісні “Ще не вмерла Україна”, якій судилося весь час відмиватися від чужого бруду, але лишитись смарагдинкою слави України.

На сцену виходить вчитель музики і співу і пропонує розучити і виконати пісню “Ще не вмерла Україна” всім разом, всіма присутніми на вечорі-святі. А тих, хто уже знає її – прохання підспівувати разом з усіма...

Добровольні помічники розносять плакати на високих штативах по рядах для того, щоб усі могли читати слова чудо-пісні, головної пісні України, яка стала Гімном держави.

Ведучий учитель: Гей, гей, браття милі,
Нумо, братися за діло!
Гей, гей, пора встати,
Пора волю здобувати.

Практично немає старшокласника, хто б не переконався, що обидва варіанти пісні на сьогодні є пам’ятками культури, всенародними надбанням, що через наявність багатьох історизмів вони не можуть бути Гімном сучасної України.

- Приїздить, - запрошує завідувачий Тернівським райвно Анатолій Олексійович Шматко, - до нас, наших шкіл на вечір “Коштовності безсмертної скарбниці”. Звучатимуть пісні у записі Українського державного академічного хору ім. Г.Верьовки, у виконанні гостинних господарів. Ви почуєте “Молитву” М.В.Лисенка, дізнаєтесь про історію більшості гімнів, що існували на Україні, побачите виставки колекцій вишиванок, учнівських робіт на народні теми, продукцію колись популярних у наших краях народних промислів.

Закриття вечора-свята “Приречена на безсмертя”.

Проводи гостей. Звучать пісні-пам’ятки.

Підведення підсумків позакласного тематичного заходу “Приречена на безсмертя”: аналіз досягнень, вдалих місць, недоліків і прорахунків; побажання гостей і учасників вечора-свята, відзначення кращих організаторів і виконавців, батьківського активу класу, спонсорів вечора-свята “Приречена на безсмертя”.

“Без книги не можна жити, не можна просуватися вперед”.

(На полицю професійної майстерності вчителя).

Декларація про державний суверенітет України. – К.: Україна, 1991. – 8 с.

Акт проголошення незалежності України //Рад. Україна, 1991. – 31 серпня.

Закон про освіту //Рад. Школа, 1991. - № 9; //Поч. Школа, 1999. - № 8.

Національна система виховання (коцепція). – К.: Либідь, 1991. – 28 с.

Б р я з г у н о в Ю. Чи живе душа народу //Рад. Освіта, 1990. – 28 вересня.

Л е п ш а І. Мир вам, браття: З проводу українських пісень-гімнів //Наука і суспільство, 1990. - № 47.

М а л и ш к о Г. А були й такі рядки //ЛУ, 1990. – 30 серпня.

М а р у с и к Т. І гімни успадковують //Рад. Освіта, 1990. – 7 грудня.

Н е с т е р е н к о Н. Летіть, “Лебеді дитинства”! //Рад. Освіта, 1990. – 7 грудня.

П о г р е б н я к Ф. Історія забороненої пісні-гімну //ЛУ, 1990. – 30 серпня.

Р я щ е н к о Д. Українські гімни //Дошк. Виховання, 1991. - № 7.

Ф е д о р е н к о Д. Реабілітована і відроджена: Пісенна біографія України //Червоний гірник, 1991. – 11 квітня; його ж: Пісня гімн: Пізнавально-виховний захід (вечір-свято), присвячений славетній пісні, що стала національним Гімном незалежної і суверенної України //Рідна школа, 1992. - № 9-10.

РОЗРОБКА ЕТНОГРАФІЧНО-ФОЛЬКЛОРНОГО СВЯТА

“І ПРАДІДИ В СТРУНАХ БАНДУРИ ЖИВУТЬ”.

(А. Г. Шаповал).

ТЕМА: “І прадіди в струнах бандури живуть”.

МЕТА: Познайомити учнів з українським народним інструментом – бандурою (кобзою).

Закріпити знання, здобуті на попередніх уроках, про жанри українських народних пісень, національні танці, ігри, обряди та звичаї. Виховувати любов до української народної пісні, свого народу, національного фольклору, прищеплювати шанобливе ставлення до історії рідного краю, національних героїв.

Розвивати музичні здібності дітей; формувати навички сольного та ансамблевого виконання народних пісень, розвивати творчу фантазію дітей.

Обладнання: Репродукції полотен живопису, портрети історичних діячів, кобзарів; предмети національного побуту, музичні інструменти.

Оформлення класу. Приміщення, де проходить свято можна прикрасити квітами, рушниками, керамікою, старовинними ужитковими речами.

Учні одягнені в українські костюми або мають в одязі деякі національні атрибути.

На дошці написана тема уроку. Під темою – епіграфи:

“Покажіть мені народ, у якого було б більше пісень”. (М.В.Гоголь).

“Де співають, там охоче лишайся: лихі люди не мають пісень”. (Фрідріх Шіллер).

Хід уроку-свята.

І частина. Вступ.

Ведуча: Із знання свого родоводу, історії рідного краю, починається людина. Мамина пісня, батькова хата, дідуся казка, бабусина скриня – все це родовідна пам’ять, наші символи, історія, може іноді і сумна, але в основі своїй велична та всеутверджуюча. Сьогодні ми ближче торкнемося цієї історії, перебираючи срібні струни бандури, бо в ній корінь роду українського. І де б ми не були, скрізь відчуваємо поклик рідної України, символами якої є також бандура, кобзарі, великий кобзар – Т.Г.Шевченко. Адже ми хвилюємося аж до сліз, коли почуємо знайому мелодію пісні рідного краю, пісні дитинства. (Звучить у виконанні пісня-колискова “Ой ходить сон коло вікон”. На фоні музики виходять читці й читають вірші Василя Василяшка).

1 учень: Глухий до музики?

Є гірше.

2 учень: Як змалку ти глухий

до вірша.

3 учень: Як слів-мелодій
Наймиліших
Не слухав
Або не дослухав.

1 учень: У римі погляд не втопив,

2 учень: Коли ведмідь
Не лиш на вухо

3 учень: Але й на душу
Наступив.

II частина.

Ведуча: Сьогодні, діти, ми з вами помандруємо у минуле нашого краю. Краю козацького духу, кобзарського краю! Не важко собі уявити, як півтора століття тому ходив дорогами нашого краю кобзар Іван Стрічка – найлегендарніший березівський кобзар. Ходив він від Березівки до Ярошівки, до Слобідки, в Бацмани, до Ромна на Іллінський ярмарок.

У XIX ст. в Україні ще було ясно кобзарів. Кобзи дзвеніли в містах і селах, на вулицях і ярмаркових майданах.

(Входять учні – учасники сюжетно-ролевої гри-імпровазації “На ярмарку”. Кожна група дітей демонструє свій товар, виконуючи хороводи, вокально-речитативні імпровазації).

Хоровод продавців гончарних виробів.

Хоровод продавців виробів з лози.

Потім виконується інсценізація української нар. пісні “Ходить гарбуз по городу”.

Діти одягнені у відповідні костюми.

Вся гра “На ярмарку” йде у супроводі трієстих музик будь-якого складу або шумового оркестру. Заздалегідь потрібно написати ритмічні (2-4 голосні партитури, щоб якнайбільше учнів взяли участь у супроводі). Для супроводу підбирається пісенний матеріал згідно програми.

Вибігає коза. За нею іде дід (герої казки “Коза-дереза”). Учасники фольклорного ансамблю співають пісню “Я коза яря”.

Ведуча: Ярмарки не обходились без музик. Там продавались різноманітні музичні інструменти. Поспішали на знамените “романське торжище” і кобзарі, щоб заробити якусь копійку. Погляньте, діти, хто там йде?

(Заходить кобзар. Його роль виконує керівник фольклорного ансамблю).

Кобзар: Добрий день громаді! Ішов я на ярмарок, та й заблудився. Чи не скажете, люди добрі, де це я?

Учні: У школі №...

Кобзар: Ти ба... Дивина якась. А які різні діти! Тож давайте знайомитись. Оце моя (показує на бандуру (кобзу)) вірна подруга, що мене втішає й годує. Та чи знаєте ви її? Як вона називається?

Учні: Бандура (кобза).

Кобзар: Вірно. Хутко відповіли. А може ви й пісню про неї знаєте?

Учні: Знаємо.

Кобзар: То ж заспівайте, а моя бандура вам розповість багато цікавого.

(Діти хором співають пісню “Взяв би я бандуру”. Під час співів на дошці розвішуються репродукції полотен Д.Безперечного “Бандуристи”, О.Сластіона “Гайдамаки слухають кобзаря”).

Кобзар: Український народ з давніх давен мав своїх співаків. Вже з XI ст. на Україні існували кобзарі, лірники, бандуристи. Про це ми дізнаємось з фресок Київської Софії. З бандурою українець не розлучався ні в поході, ні в тяжкі чи веселі хвилини життя.

В козацькому війську завжди були свої бандуристи, а в народі мандрівні бандуристи (перебедні), лірники.

В державних музеях українського образотворчого мистецтва зберігається чимало свідчень того, як народ шанував своїх музик. Ми сьогодні неодноразово будемо звертатись до цих свідчень.

III частина.

Ведуча: Діти, до нас завітали сравні знавці музики: вчителі та учні школи мистецтва.

(На дошці з’являється репродукція полотна Пимоненка “Гопак”. Ансамбль школи виконує танцювальні мелодії “Гопак”, “Аркан”).

Ведуча і кобзар запрошують дітей до танців. Діти повинні застосовувати знання рухів, характерних для українських народних танців. Водночасно проводиться конкурс на краще виконання танцю).

Гості: Як збирались до вас в гості, то довго радились, якого гостинця вам принести, адже в гості не ходять з пустими руками. Відгадайте, що ми вам принесли. А річ ця була в кожній хаті.

Учні: (відгадують).

Гості: Не відгадали! Тоді дивіться! (Виносять скриню або макет). Знаєте, що це?

Учні: Знаємо! Це бабусина скриня! Скільки цікавих речей ми знайшли в ній раніше.

Учень: Протягом століть скриня на Україні була у великій пошані. В неї складали одяг, рушники, прикраси, музичні інструменти. Скриню господарі ставили на видному місці.

Гості: А хто хоче заглянути в нашу скриню? Хто допоможе нам її відкрити? (Виходять учні, відкривають, а там хлопець, який грає роль козака Мамай).

Козак Мамай: Струни мої золотії,
Заграйте мені стиха,
А цей козак
Позбудеться лиха.

(Звучить фонограма з записом української народної пісні в обробці М.Леонтовича “Козака несуть”. Після прослуховування йде розповідь вчителя).

Учитель образотворчого мистецтва: Не було такої хати, чи просто козацької, чи шляхетської, та, навіть, гетьманської, де б не бриліла кобза. Кобза, або бандура, це музичний дерев'яний інструмент, який виготовляється з верби або клена. Кобза має різну кількість струн, але здебільшого від 20-30, хоч були колись кобзи тільки на 12 струн. Любов до кобзи ми бачимо з пісень, в яких вона оспівується.

- 1 учень: Кобзо ж моя, дружина вірна,
Бандуро ж моя мальованая!
Де ж мені тебе діти?
А чи у чистому степу спалити,
А потім по вітрі розпустили?
- 2 учень: А чи на могилі тебе положити?
Нехай буйний вітер по степах літає,
Струни твої зачіпає,
Сумненько, жалібненько
Грає, виграває.
- 3 учень: То, може подорожні козаки
Бігтимуть близенько,
Почують, що ти граєш
Жалібненько,
Приведуть до могили...

Козак Мамай: Як відомо, в козацький період нашої історії кобза була загально уживана. На кобзі грали навіть дівчата, а вже козак, то не розлучався з нею ні в чистім полі, ні на смертній дорозі.

Полковник Семен Палій, засланий на Сибір, розлучився з усім для себе дорогим, але не покинув кобзу, він узяв її з собою на заслання і там серед страшних снігів та морозів, граючи на ній, розважав свою тугу козацьку. Були у Запорозькій Січі й спеціальні військові кобзарі, що складали полкову музику. Ще на початку нашого століття були живі старі традиції малювати козака-кобзаря не лише на скринях, а й по стінах чи дверях світлиць, по вуликах. На стінах сільських хат малювали кобзаря, але вже не вояка, а сліпця.

(Звучить грамзапис “Думи мої, думи”. На дошці з’являються репродукції полотен І.Жакевича “Перебендя”, К.Трутовського “Сліпий бандурист”, Т.Шевченка “Автопортрет”).

Учитель образотворчого мистецтва: Сліпий кобзар чи бандурист – втілення ідеалів народу, збитого з шляху, що зневірився в своїх надіях на краще. Старець кобзар – вчитель правди. Він був носієм народних прагнень та сподівань на краще майбутнє.

Кобзарі жили дуже бідно. Вони не могли займатися лише кобзарською справою, а вимушені були, аби не вмерти з голоду, шукати якогось побічного заробітку, плели сітки, займалися теслярством. Особливо бідували кобзарі взимку, коли в драній, або залатаній-перелатаній свитині далеко не підеш.

Кобзар: Та це саме по собі важке кобзарське життя погіршувалося ще тим, що московський уряд занадто вже “підкувався” і то не лише долею кобзарів, але й інших народних співців. Вважаючи кобзу за “кромольний” інструмент, а кобзарів за “бродяг”, “блюстителі” порядку завдавали горя нещасним калікам.

1 учень: Перебендя-старий, сліпий,
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.

2 учень: Попідтинню сіромаха
І днює й ночує,
Нема йому в світі хати,
Недоля жартує,
Над старою головою.

(Учні виконують пісню “По діброві вітер віє”).

Ведуча: Сьогодні ми з вами познайомилися з душею українського народу – бандурою. Як ви дізнались, предком бандури була кобза. Музикантів, які грають на бандурі, називають бандуристами, або кобзарями. Т.Шевченко, випускаючи у світ збірку своїх творів, назвав її “Кобзарем”, а Пантелеймон Куліш українську літературу назвав “кобзою”, звернувшись до неї з такими словами.

1 учень: Кобзо, ти наша вірада єдина,
Поки прокинеться сонна країна,
Поки діждеться своєї вини –
Ти нам по хатах убогих дзвени!

2 учень: Стиха дзвони...
Давні пригоди нам спом’яни.
Хай братнє серце до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

Ведуча: Закінчується наше свято. Але нескінченною залишається українська пісня. Хай її чарівні звуки сповнюють ваші молоді серця добротою і любов’ю до своєї країни, до її славного народу.

(Під звуки “Кобзарського маршу” (фонограма) учні виходять, маршируючи з класу).

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ НАРОДНИХ ІГОР.

(Т. А. Гаркуша).

У народній творчості, як у краплі води, відбивається мудрість і духовний світ народу, його мораль, краса рідної мови. Видатні педагоги і письменники надавали великого значення використанню усної народної творчості у виховній роботі з дітьми. К.Д.Ушинський неодноразово вказував на те, що саме фольклор

дає високохудожні зразки рідної мови, ознайомлює з життям народу, його культурою. Зрозумілість і доступність народної творчості насамперед зумовлюється тим, що її образи зв'язані з усім укладом життя, з рідною природою.

У скарбниці народної творчості можна знайти багато зразків для використання у виховній роботі з учнями молодших класів. Це колискові пісні, потішки, пісеньки-небеліці, ігри, загадки та казки. Естетичне виховання сьогодні не можна уявити без глибокої народно-поетичної спадщини національної культури, без використання скарбниць народної творчості, розмаїття її невичерпних джерел. Розвиток фольклорного руху в Україні, який дедалі набуває все більшого поширення, відродження національної самосвідомості спонукають до оновлення змісту і форм організації педагогічної діяльності.

З найменшого віку дитина вступає в контакт з середовищем, реагує на різноманітні збудники – предмети, кольори, звуки. Кожен день несе нові враження, образи, події. Так починається знайомство з цікавим, новим, невідомим. Дитина пізнає світ. Для молодшого шкільного віку провідним видом діяльності є гра.

“Дитина, граючи, живе і, живучи, грає”. У процесі ігор, у дітей розвивається самостійність у мисленні, творчі задатки, такі життєво необхідні психічні якості, як кмітливість і винахідливість.

Вказуючи на те, що “гра має велике значення в житті людини”, А.С.Макаренко радив проводити гру не заради гри, а щоб у процесі її у дітей виховувались і розвивались необхідні риси, особливості.

Дітям слід давати, говорив він, такі ігри, в яких вони активно проявляють свої зусилля, проймаються почуттям відповідальності і серйозності у виконанні правил гри. Народні музичні ігри мають свою специфіку. Завдання музичної гри – сприяти активному розвитку ладового, мелодійного, гармонійного, внутрішнього, ритмічного слуху, музичної пам'яті, засвоєнню теоретичного матеріалу. Музичні ігри можуть бути суто слухові, основані на сприйманні і відтворенні, без предметного, графічного зображення. Їм бажано давати цікаві, образні назви, близькі до дитячої уяви.

Згадаємо дитячі ігри. Пісенний фольклор є чудовим матеріалом для їх педагогічної організації. Звертаючись до збірки українських пісень М.Лисенка “Молодощі”, збірки Я.Степового “Проліски” та ін. ми знаходимо не лише народні мелодії, а й детальний опис ігор, якими супроводжуються відомі пісні “Женчик”, “Ягілочка”, “Подоланочка”, “Ходить гарбуз по городі” тощо. Імпровізаційна основа фольклору дозволяє вчителю творчо підійти до його опанування. Кожне виконання народної гри зі співом не тільки передбачає збереження традиції виконання, а й завжди породжує щось нове, варіаційне, що виникає на основі творчого обігрування фольклорного зразка.

Ця чудова властивість народних пісень розкриває широкі можливості для розвитку творчої самостійності школярів: від виконання готової гри зі співом до безосередньої інтерпретації всієї сюжетно-рухової композиції.

Імітація дій, про які йдеться в текстах пісень, пантомімічне відтворення музично-поетичних текстів, рельєфні танцювальні рухи допомагають школярам краще зрозуміти та емоційно відчутти багату палітру образів народного мистецтва, з їх естетичним осівуванням явищ природи, казковими, фантастичними персонажами, ліризмом, гумором та комізмом деяких ситуацій народного побуту.

Пристаючи до роботи над пісенним супроводом народної гри, слід пам'ятати про співацькі можливості дітей молодшого шкільного віку, які досить обмежені і тому нетреба вимагати від них неможливого. На кращих прикладах народних пісень ми виховуємо вокально-хорові навички: не допускаємо форсування звука, вчимо дітей співати м'яко, постійно нагадуючи дітям про дихання, яке є основою співу. Знову ж таки нагадуємо про це в ігровому руслі, пов'язуючи дихання з нюханням ароматної квіточки, насолоджуємось її подихом повільно, спокійно, не піднімаючи плечі. Роботу над дикцією порівнюємо з грою на духовому музичному інструментові, тобто працюють лише губи, кінчик язика, нижньої щелепи та м'якого піднебіння. Це ігрові моменти подобаються дітям і запам'ятовуються на все життя.

Отак граючись з дітьми ми виховуємо у них естетичний смак, любов до народної пісні, вчимо співати по вокальному правильно.

Вивчаючи пісні, звертаємо увагу дітей на ладову особливість українських народних пісень. Серед них трапляються такі мелодії, які розспівують на двох-трьох ладово-організованих звуках ("Дударик", "Котик" та ін.). Маючи точну ладову визначеність (мажор чи мінор), їх лад, як ми його трактуємо тепер, відбиває початкову стадію розвитку. Характер розспівування мелодій в народних піснях з вузьким діапазоном, на прикладі у межах чистої кварта, показує, що вони вже мають специфічні ладові властивості, які підкреслюють стильові ознаки лише обрядових пісень. Отож, обрядові пісні, як найдавніші за своїм походженням, створили ті ладові основи, які знайшли свій подальший розвиток у пісенній творчості нашого народу. Отже саме на це слід звернути увагу учнів говорячі про ладову основу українських народних пісень, які супроводжують дитячу гру. Граючись діти дізнаються і про багатство та різноманітність ритмічної структури пісень, її особливості насамперед визначаються приналежністю пісні до того чи іншого обряду або звичаю, так наприклад, веснянки, які співають без рухів, мають мішані розміри і досить складний ритмічний малюнок з багатьма прикрасами – переважно це форшлагі, морденти.

Однак значна частина обрядових пісень відзначаються чіткими одноплановими розмірами, головним чином 2/4 і досить простим ритмічним малюнком, така ритміка зумовлена тим, що хороводи виконуються в рухові. Рухи, жести та міміка – основа танцю – вимагають чіткого метроритму.

Таким чином за допомогою народної гри, пісні, ми виховуємо у дітей вокально-хорові навички, музично-теоретичні знання, впливаємо на естетичні погляди та смаки дітей.

Спостереження переконують, що спів є природною потребою дитини, особливо молодшого шкільного віку. Саме в процесі співу дитина безпосередніше

передає свій настрій, почуття, емоційний стан. Це добре розуміли українські композитори, фольклористи та етнографи О.О.Потебня, М.Леонтович, Л.Ревуцький, Я.Степовий та багато інших.

Вони радили в роботі з дітьми широко використовувати надбання талановитого українського народу.

Література:

1. Дитячий фольклор /Упор., вст. стаття та примітки Г.В.Довженюк. – К.: Дніпро, 1986.
2. Жартівливі та сатиричні пісні. – К.: Дніпро, 1986.
3. Ігри та пісні: Весняно-літня поезія трудового народу /Відп. ред. М.Т.Рильський. – К.: АН УРСР, 1963.
4. Колядки та щедрівки: Зимова обрядова поезія трудового народу /Відп. ред. М.Т.Рильський. – К.: АН УРСР, 1965.
5. Купальські пісні. – К.: Музична Україна, 1989.
6. Перлини української народної пісні. – К.: Музична Україна, 1989.

БЕЗСМЕРТНИЙ РІД КОЗАЦЬКИЙ:

Свято прийому молодших школярів у козачата.

(Г. М. Мартянова).

ТЕМА: Посвята в козачата.

МЕТА: 1. Ознайомити з історією посвяти в запорозькі козаки і їхні помічники – джури.

2. Показати безцінну скарбницю сили козацького єднання, його виховного впливу.

3. Прилучити школярів до безсмертного духовного братства славних прадідів.

Завдання: 1. Навчити школярів співати та розуміти козацькі пісні.

2. Пробудити у школярів національну самосвідомість, гордість за приналежність до героїчного народу.

3. Виховати почуття поваги до козацьких символів, атрибутики, ритуалів.

4. Організаційно об'єднати молодших школярів в гурт юних козачат.

Обладнання: 1. Записи мелодії “Козацького маршу”.

2. Козацькі прапори, емблеми і штандарти козацького війська.

3. Плакати з висловами про козацьку славу та велич.

Гості: вчителі, батьки, старшокласники, представники козацького осередку, учні паралельних класів.

Місце проведення: актовий зал, прибраний копіями козацьких бойових штандартів, емблеми, тощо. На сцені – Герб Війська Запорозького Козацтва і малий Герб України (Тризуб); на авансцені – Державний прапор України.

У вестибюлі, перед входом до залу – галерея портретів славнозвісних козаків Семена Палія, Лукіяна Кобилиці, Устима Кармалюка, Івана Сірка, Северина Наливайка, Івана Богуна, Максима Кривоноса, Петра Дорошенка, Богдана Хмельницького та інших. Тут же тематична виставка учнівських малюнків на теми козацького життя.

Учасники заходу: двійко ведучих хлопчиків у національному вбранні, Кобзар, вокальний ансамбль “Джерельце”, члени театру інсценізації фольклорних творів.

На сцені двоє ведучих.

I ведучий: Дорогі друзі! Шановні гості, батьки, вчителі та учні! Ми ради вітати вас на нашому святі урочистого присвячення учнів у козацата, які понесуть крізь життя славу наших предків, нашої землі – рідної України.

II ведучий: Ми – українці! І наше коріння тут, в нашій землі, в її історії, в її піснях. І як дерево не може без коріння, так і людина не може жити без своєї рідної землі, рідної мови, родини і ріднокраю.

I ведучий: Любіть у коханні, в труді, у бою

Як пісню, що лине зорею...

Всім серцем любіть Україну свою,

І вічні ви будете з нею...

II ведучий: Коли я був дитиною малою,

Красу твою повсюди я вбачав,

Здавалась ти веселою, ясною,

Мене твій вид щасливий гартував.

I ведучий: І барвінком, і рутою,

І рястом квітчає

Весна землю, мов дівчину

В зеленому гаї.

(Танцювальна група дівчаток ансамблю “Джерельце” виконує танок “Березнянка”).

II ведучий: А в неділю на вигоні

Дівчата гуляли,

Жартували з парубками,

Сміялись, співали.

(Вокальна група ансамблю “Джерельце” виконує жартівливу пісню епохи козацтва “Ой лопнув обруч коло барила”).

“Ой лонув обруч коло барила”.

Allegro

Ой лопнув обруч коло барила, дівчина козака та й одурила.

Ой думалося, передумалося, одур голову бере, що далеко він живе.

Ой лопнув обруч коло барила,
Дівчина козака та й одурила.

Приспів:

Ой думалося, передумалося,
Одур голову бере, що далеко він живе.

Ой чия ж це хата незаметена,
Ой чия ж це дівчина незаплетена?

Приспів:

Ой чия ж це хата незарублена,
Ой чия ж це дівчина незаручена?

Приспів:

Ой лопнув обруч біля діжечки,
Дівчата мої сиротіжечки!

Приспів:

Ой лопнув обруч біля мазниці,
Дівчина козака вдарила по пиці.

Приспів:

І ведучий: Гей, давно, за літ хлоп’ячих,
Був наш гурт метких, гарячих.
Ми горнулись у громаду
І була в нас мрія – рада:
За Україну сміло стати,
Її з лиха рятувати.

(“Джерельце” виконує давню козацьку пісню “Ой, на горі та й женці жнуть”).

“Ой на горі та женці жнуть”.

Moderato

Ой на го-рі та жен-ці жнуть, ой на го-рі та ося-ці
 жнуть, а по-ліг го-ро-ю, я-ром-до-ли-но-ю по-за-ки ідуть.
 Гей, до-ли-но-ю, гей, ши-ро-ко-ю. по-за-ки ідуть.

Попереду Дорошенко (2)
 Веде своє військо,
 Військо запорізьке
 Хорошенько.
 Гей, долиною,
 Гей, широкою,
 Хорошенько.

А позаду Сагайдачний (2),
 Що проміняв жінку
 На тютюн та люльку,
 Необачний.
 Гей, долиною,
 Гей, широкою,
 Необачний.

“Мені з жінкою не возиться” (2),
 А тютюн та люлька
 Козаку в дорозі
 Знадобиться!
 Гей, долиною,
 Гей, широкою,
 Знадобиться!

II ведучий: Було колись в Україні
 Ревіли гармати,
 Було колись – запорожці
 Вміли панувати.

Панували, добували і славу і волю.
 І любили, й шанували дівочьку долю.
 Боронили, як ворог завітає до хати.
 І раділи, коли малих прийшлося рятувати.

(Юні актори театру інсценізації фольклорних творів виконують сценку “Созак і розбійник” за українськими історичними піснями).

I ведучий: Росли сини і веселили
 Старії скорбнії літа,
 Аж оки іменем Христа
 Прийшли ксьбондзи і запалили

Наш тихий рай і розлили
Щироче море сльоз і крові.

II ведучий: Гірко було й до відчаю нестерпно
Орди, навали, ... ще й розбій і гніт.
Та гомоніла і воленька степом,
Пути рвав дух непоборний і гнів.

(Вокальний ансамбль запрошує весь зал виконати пісню “Силою духу”).

Силою духу ламайте кайдани,
Силою слова гартуйтеся в бою.
Хай вам допоможе минулая слава
Щастя шукати у ріднім краю!

Хоч нас гнобили монголи й татари,
Хоч нас ділили Варшава й Москва.
Але назло ми виживали,
Мужньо боролись за волю й права.

Де ж тая сила, що нас підіймала,
Де ж та любов, що наснагу дала?
Треба шукати, не відступати
Поки надія у серці жива.

Хоч на чужині є воленька-воля,
Хоч на чужині розрада п’янка,
Але без роду, дому й народу
В краю далекім і воля гірка.

I ведучий: Україна! Україна!
Серце моє, ненько!
Як згадаю твою долю –
Заплаче серденько.
Де поділась доля – воля,
Бунчуки, гетьмани?
Де поділись?

(На сцені з’являються кобзар з хлопчиками і дівчатками).

II ведучий: На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі крас,
Кругом хлопці та дівчата
Як мак процвітають.
Грає кобзар, виспіває,
Вимовля словами
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками...

(Кобзар виконує одну з історичних козацьких дум про визвольну війну українського народу).

I ведучий: Україна! Ти моя молитва,

Ти – моя розлука вікова...
Тримотить над світом люта битва
За своє життя, твої права.

(Вокальна група вчителів та співаків ансамблю “Джерельце” співають
“Боже, великий, єдиний, нам Україну храни!”)

І ведучий: Кличе юних слухний час

Сюди завітати,
До загонів козачат
Будем вас приймати.
Молоді козачата,
Ваш час наступає
Вся шановна громада
Із святом вітає.
Поведуть вас отамани,
Щоб ви стали козаками.

І ведучий: розповідає про давню традицію дружити з козаками, адже в кожного козака було багато друзів, а найвірнішого звали джурую...

ІІ ведучий: розповідає, хто такі були джури, якими вірними і відданими юними друзями козаків вони були, чому варто створити (поповнити) шкільний гурт юних клзачат.

(Звучить “Козацький марш”. На сцену підводяться учні початкових класів, за ними старші козаки несуть прапор козацького осередку (гурту) юних козачат).

Ведучі: зачитують прізвища, хлопці б”ють чолом отаманові.

Отаман: Чи готові ви, панове – молодці, служити меті нашої великій, берегти і плекати волю та захищати Україну, відновити дух її і славу? Чи готові завжди і всюди чинити за неписаними законами лицарської честі? А чи готові тримати відповідь перед старшими за вчинки свої? На тому присягайте товариству на зброї козацькій.

(Юні козачата по черзі присягають).

Козачата: Ми єсть народ, якого правди сила
Ніким звойована ще не була,
Яка біда, нас і чума косила,
А сила знову розцвіла.

Всі разом: О, Україна, о, рідна ньенько!
Тобі присягнемо вірненько!
Віддамо в боротьбі!

Юних козачат із вступом до гурту вітають представники загону козаків Криворізького козацького полку і Інгульської паланки, педагог-організатор школи, голова бітьківської ради, представники шефів-спонсорів школи.

Фольклорний ансамбль “Джерельце” виконує пісню “Джури”.

І ведучий: Визнання і права здобувають народ і народи,

І складають церкви небесам молитовний уклін.

Синьо-жовтий, мов клич, наче правди і пам”яті подих

України, краса! Ти розкуто встаєш із колін.

* Прапороносці проносять по сцені і по залу державний синьо-жовтий прапор.

Юним козачатам гості вручають “Пам”ятку Джури”, “Словарик січовика”, сувеніри, квіти.

Під звуки “Козацького маршу” герої свята – юні козачата першими виходять на сцену, а потім крізь залу.

Прощання і проводи гостей. Підведення підсумків заходу. Аналіз вдалих місць і недоліків.

Примітка: В сценарії використано поетичні твори Т.Г.Шевченка, П.Г.Тичини, В.М.Сосюри та інших українських поетів.

ФАНТАЗІЯ ТА ЇЇ РОЗВИТОК В ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ ДІТЕЙ.

(С. Л. Кучер).

Сучасна педагогіка обирає своєю метою розвиток творчої особистості, тобто такої особистості, яка в своїй діяльності вільна від стереотипів, не обмежена рамками звичного, повсякденного і здатна на перетворення оточуючого середовища. Творча людина відрізняється від людини-виконавця вільністю мислення, ініціативністю, сильною волею, прагненням до оновлення, покращення життя людства, що є якостями великої цінності. Для того, щоб створити щось нове у будь-якій галузі людського життя окрім глибоких, фундаментальних знань потрібна творча уява, фантазія. Без уяви не був би можливим прогрес ні в науці, ні в техніці, ні в мистецтві.

Уява потрібна людині і в повсякденному житті. Але це вже інший вид – уява відтворююча. Жоден шкільний предмет не може повноцінно засвоюватися без діяльності уяви. Захоплююче, цікаве викладання викликає яскраву мимовільну уяву в учня. Слухаючи розповідь вчителя або читаючи книжку, учень довільно створює образи в уяві.

У порівнянні з відтворюючою, творча уява сприяє самостійному створенню нових образів, які реалізуються в оригінальних і цінних продуктах діяльності. В залежності від того, який вид уяви переважає в структурі особистості, знаходиться цінність самої особистості. Наявність творчої уяви, яка реалізується в конкретній діяльності, має перевагу над пасивним, марним мрійництвом, свідчить про високий рівень розвитку особистості.

Діяльність уяви залежить від досвіду, комбінаторних здібностей, потреб та інтересів особистості (Л.С.Виготський). Природно, що досвід дитини помітно бідніший, ніж досвід дорослої людини, поступається характер комбінаций, уявлень, якими володіє дитина. Своєрідність комбінаций, що виникають у дітей,

багатство фантазії пояснюється деякими психологами як прояв слабкості критичного мислення дитини.

Інтенсивно розвиваються уявлення фантазії у дітей молодшого шкільного віку. Цьому сприяє процес навчання і виховання, в ході якого дитина знайомиться з дуже широким колом предметів та явищ. Однак серед молодших школярів є діти з дуже бідними уявленнями, є діти, що не вміють довільно викликати уявлення та оперувати ними. З такими дітьми потрібно багато працювати, збагачувати їх реальні уявлення, тренувати їх в умінні робити вольові зусилля для того, щоб довільно викликати те чи інше уявлення. Вчитель повинен проводити спеціальну роботу з дітьми по формуванню у них уяви систематично. Молодший шкільний вік вважається сензитивним для розвитку цього пізнавального процесу.

Щоб розвивати уяву, треба знати рівень її у дітей на даному етапі. Існує діагностика рівня розвиненості уяви і дітей молодшого віку, розроблена О.М.Д'яченко. Слідуючи їй, можна виявити п'ять ступенів сформованості уяви. Методика проведення дослідження спирається на такий прийом: дитині пропонується малюнок-фігурка (зображення елемента предмету чи простої геометричної фігури) і завдання вигадати і домалювати деталі, яких не вистачає. Перший рівень характеризується тим, що дитина або зовсім відмовляється від зображення (мотивуючи, що не вміє придумувати), або не домальовує заданий елемент, а малює поруч щось своє. Цей рівень вважається найнижчим. Другий рівень – дитина домальовує фігурки, але малюнки носять схематичний характер, контурні, позбавлені деталей. На третьому рівні діти теж домальовують фігурку, але вже з окремими деталями. Четвертому рівню відповідає зображення досліджуваним окремим предметів, але вже включених в який-небудь уявний сюжет. Діти, яких можна віднести до п'ятого рівня, використовують фігурку якісно по-іншому. Якщо у дітей I-IV рівнів вона виступала як основна частина малюнку, то в цьому випадку фігурка включена як один із другорядних елементів у втіленому образі.

Роботу по формуванню уяви вести треба і з учнями нижчих рівнів її розвиненості через навчання спостережливості, розвиток волі, і з сильними дітьми, які повинні реалізувати свої здібності і творчі сили, прагнення до нових яскравих вражень. Велике значення має включення школяра в роботу творчих гуртків (образотворчих, літературних, технічної творчості). В цьому сенсі заслуговує уваги образотворчий гурток або студія, заняття в якій мають великі резерви для розвитку уяви творчої. Враховуючи вікові особливості учнів, рівень їх вмінь, гурток образотворчого мистецтва слід комплектувати по групах: в один гурток зараховувати учнів першого-третього класів, у другий – четвертого-шостого класів, не більше 10-15 чоловік в кожному групі. Змістом занять гуртка дітей початкових класів може бути окрім малювання і ліплення, і паперова пластика, й народні промисли, розпис тканин, предметів побуту, виготовлення ляльок для шкільного театру; те, що виготовляється дітьми в студії, може бути корисним і в якості оформлення шкільного приміщення, і як подарунок близьким чи друзям. В такій діяльності розвивається не тільки ява, а й здібності,

майстерність руки. Дуже важливо, щоб вже з дитячих років кожна людина мала змогу здійснювати руками свої задуми. Дитячі пальці – джерело здібностей і обдарованості дітей, від них ніби йдуть тонесенькі струмочки, що живлять творчу думку.

Вік від 7 до 11 характерний тим, що дітям подобається малювати. Завдяки малюванню реалізуються найважливіші потреби людини: потреба в активному освоєнні світу, потреба в діалозі, взаємодії з іншими людьми. Дитячий малюнок примітивний, тому що діти малюють предмет так, як вони собі його уявляють, а не так, як бачуть, але він не позбавлений емоційності і деколи навіть символічності. Доки дитина виявляє цікавість і бажання малювати, потрібно її вчити. Без цього розвиток творчих сил неможливий. Вчити в тій послідовності, “яку підказують здібності дитини, на такому змісті і тими способами малювання, які природно, не пропускаючи необхідних сходинок оволодіння дітьми малюванням, ведуть їх до “зони найближчого розвитку” (С.Левін).

Найважливіша особливість уяви, що сприймає участь у творчій діяльності художника – її значна емоційність. Навчання дітей в образотворчій студії повинно бути наповнене емоційним та пізнавальним змістом. Керівник повинен організувати заняття так, щоб вони були святково цікавими. Для цього в плануванні своєї роботи вчитель ґрунтується на ведучій діяльності молодшого шкільного віку – грі.

Чи варто придумувати щось нове, коли у нас є казки – невичерпне джерело народної мудрості і простір для фантазії. Краще не придумася для роботи з малюками, ніж казка. Прочитавши казку в студії, вчитель обговорює з дітьми їх враження, чому повчає твір, які сцени найбільш яскраві і підійдуть для зображення. Таким чином учні готуються до створення ілюстрації.

Казку діти можуть створювати і самі, і не тільки розповісти, а й намалювати. Вчитель звертає увагу дітей, що головне у казці – боротьба добрих сил з лихими, конфлікт, і, звичайно ж, перемога добра. Ілюстрацію до казки можна виконувати в будь-якій техніці: живопису (акварель, гуаш, монотипія (графіки), чорна туш, продрапування по воску), змішаній техніці, аплікації, мозаїки.

Не тільки фантазію, а й мовлення, акторські здібності розвиває постановка вистав, інсценізація казок, мініатюр. Для вистави декорації, костюми готуються самими дітьми. Звичайно, потрібна буде допомога старших учнів і майстерне керівництво вчителя. Діти 9-10 років можуть створити дуже оригінальні об’ємні маски-голови для персонажів в техніці паперової пластики (в основі маски – куля або циліндр з паперу, склесений і розмальований фарбами чи оздоблений аплікацією).

Заняття гуртка, як правило, починаються восени. Осінь прекрасна своїми барвами, яскравими днями бабиного літа і сумом дощів. Цей стан природи надихав і надихає поетів та художників, і тільки сліпий не може помітити цього дива. Прогулянка в сад чи до парку для самих юних художників дасть багато вражень, які стануть поштовхом для творчої роботи, якщо їх активізувати.

Вчитель має навчити дітей спостерігати, помічати, і в той же час не збити природного порядку розвитку учнів, визначеного віком. Щоб зацікавити, активізувати дітей, можна провести змагання: хто більше, точніше, цікавіше запам'ятає те, що побачив; погратися в ката-мишки, пробігтися наперегін. Під час прогулянки таким чином діти бачитимуть не тільки пейзаж, а й людину в русі, треба тільки звернути їхню увагу. Учні подоросліше можуть зробити накидки з натури, по пам'яті. А потім в студії вже створити композицію на тему прогулянки.

Тематичне малювання повинно заторкнути емоційний досвід, справжнє переживання дітей. Допоможе бесіда про враження від походу в парк, садок.

Звичайно, лише прогулянкою не варто обмежуватися. Походи, багаття, ночівлі під відкритим небом, поїздки до інших міст, екскурсії в музей чи на виробництво – все це поповнює емоційний та життєвий досвід учнів, збагачує їх зорові уявлення новими образами. Без цього неможливий розвиток уяви, бо вона не розгортається на порожньому місці. Для того, щоб почати фантазувати, людина повинна побачити, почути, отримати враження і утримати їх в пам'яті.

Розвиток уяви в навчанні малюванню відбуватиметься ефективніше, якщо застосовувати деякі прийоми, спрямовані на загальний розвиток пізнавальних процесів. Можна використати образну передачу фарбами почуттів, навіяних музичним твором (після безпосереднього прослуховування), різних звуків (оркестру, гудка, свисту). Фантазію дітей в потрібне русло спрямовують творчі завдання та ігри. Наприклад, творча гра “змішування ознак різних предметів” базується на найпростішому способі створення образів – аглютинації, яка передбачає “склеювання” різних якостей, властивостей, частин, які в житті не з'єднують. Учні зображують вигаданий предмет, описують результат і проводять колективне обговорення кожної комбінації. Такі вправи, як домалювання картини на основі трьох різнокольорових смужок паперу, домислення з уяви образів на основі схематичного зображення предметів, зміна конструкції вже існуючих предметів таким чином, щоб вони виконували принципово нові функції – ці та подібні завдання запропоновані педагогами О.С.Ніколенко, Л.А.Онищук, С.О.Сисоевою в спеціальній програмі “Творчість”, адресованій вчителю для розвитку творчих можливостей молодших школярів.

Цікавим і корисним для юних художників може стати ознайомлення з творами відомих митців живопису. Демонструючи репродукцію, наприклад, портрету, керівник в бесіді з'ясує, хто зображений, характер персонажу, звертає увагу на позу, вираз обличчя, а учні висловлюють здогадки, зображена людина сучасна, чи картина написана давно. Далі дітям пропонується за бажанням прийняти на себе роль зображеного на картині, “вжитися” в його образ, прийняти ту ж позу, вираз обличчя, відчувати в собі ті ж риси характеру і коротко розповісти про себе від імені свого героя, домисливши, що з ним було до і після миті, яка відтворена на картині. Розвивається пізнавальний інтерес і працює фантазія.

Постійна, цілеспрямована робота над розширенням можливостей творчої уяви школярів обов'язково дасть позитивні результати для всього суспільства.

Сьогодні можна вважати доведеним, що люди, підготовлені до творчості, набагато швидше адаптуються не тільки в мистецтві чи науці, але й на виробництві, краще освоюють та виконують свою роботу, приносять більше користі.

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ РУЧНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРАЦІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.

(А. С. Чума к).

Державна національна програма "Освіта" Україна ХХІ століття", ставить вимогу до національної спрямованості освіти, яка повинна бути тісно пов'язана з національною історією і народними традиціями, про збагачення культури українського народу і необхідності введення в навчальний процес вивчення народних ремесел та залучення підростаючого покоління до національної культури.

Звертаючи увагу на розвиток суспільства, доцільно наголосити, що трудова діяльність дітей розпочинається в сім'ї. Народна педагогіка акумулювала в собі досвід трудового виховання підростаючого покоління, готуючи молодь до майбутньої праці, при цьому надаючи фах, за яким в майбутньому буде працювати молода людина. В своєму дослідженні Т.А.Стефановська наголошує на тому, що: "Сім'я основний інститут соціалізації особистості школяра" (4, с. 187), тому доля молоді залежить від попиту на ринку праці, відповідно до якого і готує сім'я дитину.

Загальновідомо, що з давніх давен суспільство засуджувало неробство, а праця вважалася першоосновою життя і матеріального забезпечення сім'ї. Дітей з раннього віку залучали до прекрасного, збуджуючи потяг до праці, як психологічно так і морально. В своїх дослідженнях М.Г.Стельмахович, розглядаючи залучення підростаючого покоління з раннього віку до прекрасного зауважував, що: "... залучення до прекрасного починається дуже рано, з колискової пісні, ..., любові, ніжності, людяності та добра, а також з дитячої іграшки..." (3, с. 213). Таким чином ми маємо можливість дослідити потребу суспільства в ранньому залученні підростаючого покоління до розвитку особистості та впливу на неї ручної художньої праці.

В своїй основі ручна художня праця спрямована не тільки на формування у дітей естетичного смаку та розуміння прекрасного, емоційних почуттів, любові до навколишнього середовища, вона перш за все активізує думку, фантазію, розвиває здібності до трудової діяльності, творчості, відповідає вимогам програм з трудового навчання, формує вміння необхідні в подальшому житті та практичній діяльності, розвиває певні вміння та навички при виконанні виробів декоративно-прикладного характеру.

В.О.Сухомлинський, Л.Д.Ронделлі, Г.В.Дворецька та інші провідні педагоги-дослідники звертали увагу на зв'язок між функцією руки та розумовим розвитком особистості. Зокрема В.О.Сухомлинський звертає увагу на те, що: "Руки мовби дисциплінують розум, виховують самоконтроль і почуття думки до точності, тонкості, краси..." (5, с. 343).

Заняття з ручної художньої праці – клопітна, інтенсивна праця, яка вимагає не стільки фізичних зусиль учня, а перш за все розумових здібностей, вміння абстрагувати, конструювати, відпрацьовувати тонкі, точні рухи, добре розвинутий окомір, координацію рухів, художній смак. Наголошуючи на доцільності праці з раннього віку, доцільно звернути увагу на дослідження Г.В.Дворецької, яка стверджує, що: "Людина зобов'язана праці в розподілі функцій між верхніми та нижніми кінцівками, в розвитку мови, поступовому перетворенню мозку тварин в розвинутий мозок людини (1, с. 52). В процесі занять з ручної художньої праці формуються і удосконалюються фізичні та духовні сили особистості, її інтереси, нахили та здібності, а також проходить розвиток дивергентного мислення. Діючи на предмет праці, використовуючи відповідні знаряддя праці, з метою змін якості та властивості предмету, учень встановлює зв'язок з іншими, усвідомлює причини зміни, складає уяву про їх сутність. В процесі дії на предмет він розкриває нові властивості та якості, отримує широку уяву про природу, розширює знання про різноманітні явища, знаходить відповідні закономірності. Перетворення звичайних предметів: скалок посуду, скла, кісточок плодів, паперових коробок, шматків дроту та інших матеріалів, художньо осмисленні образи, твори мистецтва – створює умови забезпечення загального розвитку особистості. Трудова діяльність, в процесі ручної художньої праці, допомагає удосконалювати та розвивати багатобразні здібності суб'єкта: сенсорно-чуттєву сферу, механізм емоцій, уяву та інше.

Розглядаючи розвиток емоцій та мислення В.І.Додонов в своїх дослідженнях звертає увагу на те, що: "...стародавні емоції були проформою мислення, виконуючи самі прості і самі необхідні функції (2, с. 30). В процесі занять ручною художньою працею школярі усвідомлюють, що емоції, пізнання і практична робота не відокремлені одне від одного, а являють собою цілу, неподільну одиницю діяльності людей. Оволодіння учнями знаннями, вміннями та навичками, в процесі роботи над виробами, не тільки підвищує їх рівень політехнічної підготовки, але й формує та розкриває зв'язок процесу пізнання в процесі праці. При цьому проходить розвиток бачення, сприймання сутності процесу творення нового, розвивається вміння відокремити і виділити головне, створюються умови для самостійної розробки орнаменту, форми виробу та інше.

Звертаючи увагу на ранній вік дітей, доцільно залучати їх до колективної роботи. Створювати умови для колективної праці над розробками орнаментальних композицій, виробів. Ручна художня праця формує комплекс соціальних якостей особистості. Тому трудова діяльність виступає не як певна предметно-практична діяльність, але і як взаємодія школяра з своїми товаришами, вчителем.

З досвіду відомо, що при роботі в колективі, в учнів відпрацьовуються певні оціночні критерії їхньої діяльності при виконанні певної роботи. Якість виробу оцінює весь колектив, тому робота в колективі має вагомe значення, особливо для учнів початкової школи, при цьому колективна думка відіграє не останню роль в формуванні моральних та трудових якостей молодших школярів. Одним з важливих чинників, визначаючих формування особистості – є результат праці. Вироби не обов'язково повинні мати певну споживчу вартість, але художнє оформлення повинно бути на достойному рівні, що буде визначати професійний нахил та здібності юного школяра. Оцінка виробу товаришами, вчителем, особливо коли вона позитивна, викликають відповідні емоції в учня, які в подальшому стають мотивом удосконалення фахового рівня та творчого потягу до праці.

Ручна художня праця створює умови евристичної діяльності школяра. Це позитивно впливає на розвиток творчих здібностей. Для виготовлення виробів, учням не достатньо знань та умінь, які вони отримали при дошкільній підготовці. Відповідно до цього, доцільно створювати умови самостійного пошуку рішень, знайомства з новими інструментами, які доцільно використовувати при виготовленні тої чи іншої роботи. Тому для творчого евристичного пошуку необхідно готувати учням завдання, які будуть вимагати від них певних знань, умінь та навичок. Створення проблемних ситуацій, не повинно виходити за рамки відомого тому, що в перших, других класах без допомоги дорослих учні користуватись допоміжною літературою ще невзможі, а відповідно відповіді не знайдуть. Ставлячи свідомо складне для дітей даного віку завдання, вчитель повинен дати пораду де знайти відповідь за допомогою батьків.

Розглядаючи питання про доступність видів художньої праці та придбання матеріалів і інструментів, доцільно звернути увагу на оточуюче нас середовище. Перш за все, в навчальний процес потрібно вводити такі види художньої праці, які не вимагають великих матеріальних затрат, як з боку батьків, так і безпосередньо школи. Загально відомо, що матеріальна база кабінетів ручної праці потребує поповнення інструментами та матеріалами, для проведення традиційних занять з праці. Проте, наволишнє середовище є постачальником різноманітного матеріалу, який за певної обробки та придання йому відповідної форми, може стати художнім твором, який не потребує великих фінансових затрат. Різні клеї є в споживчій мережі, а для виконання виробів з паперу, тирси, жолудів, шишок та інших природніх матеріалів достатньо мати в наявності звичайний канцелярський клей або ПВА. Сюжети для творів можуть вибирати з казок, мультфільмів. Крім того, як ми говорили попередньо, широкий асортимент матеріалу для заняття ручною художньою працею дає нам природа. Під час екскурсій на природу доцільно готувати з дітьми матеріал для роботи на уроках з праці.

Заслуговує уваги робота з використанням лісних матеріалів. Це шлях залучення дітей до любові, поваги та бачення краси в природі. Так збираючи жолуді, насіння різних рослин, можна запропонувати учням поміркувати над

використанням їх в своїх роботах. Надати можливість розглянути форму плоду, попередньо поставивши питання: що нагадує даний матеріал? Де його можна використати? Бажано, щоб діти самостійно вирішували проблеми поставлені вчителем перед ними. У випадку коли учні мають затруднення при відповідях, доцільно в усній формі створити майбутній портрет, орнамент, сюжет, а учні в подальшій своїй роботі повинні розкрити своє бачення створеного образу. При цьому, ні в якому випадку не потрібно спрямовувати дітей до шляху конвергентного мислення. Учні повинні розробити максимальну кількість варіантів використання знайденого матеріалу. Вони повинні мати можливість розкрити власний інтелект, встановивши зв'язок між поставленим завданням і елементами власного життєвого досвіду. Тобто, їх думки повинні бути спрямовані по шляху дивергентного мислення. Більшість з дітей, безперечно, буде звертатись за допомогою до викладача при розробці майбутнього виробу. Вчитель повинен допомогти, дати відповідь на питання, спрямувати думку свого підопічного, але основна ідея майбутнього твору повинна бути розроблена учнем. В кожній своїй роботі, учень повинен бачити не іграшку, не забавку, на яку витрачається дорогий час, а виріб який має матеріальну цінність і який повинен носити в собі побутове значення. Використовуючи лісові матеріали, розкривається можливість при мінімальних фінансових затратах створити умови продуктивної, творчої праці, яка в свою чергу впливає на загальний розвиток особистості. Праця з природними матеріалами – це творчий процес. Робота не повинна носити механічного копіювання загальновідомих зразків. Діти повинні самостійно розробляти для себе види поробок, розвивати фан азій, інтелектуальні здібності, розум.

Доцільно звернути увагу на роботу з стружкою деревини. Її завтки можна використовувати при створенні шторму на морі, хвоста птаха та ін. Саму тирсу, як відходи виробництва, можна використати при розробці відповідного фону. При цьому для створення кольорової гами використоуються різноманітні барвники не шкідливі для здоров'я. Для виготовлення природних барвників використовують різноманітні відвари рослин. Так для отримання коричневого тону можна використати відвар лушпиння цибулі, дубової кори. Крім цих традиційних барвників використовують відвари бруньок, плодів різних не отруйних дерев, коріння та стебла трав, пелюстки квіток. Розглядаючи ліплення з глини, доцільно зауважити, що це більш трудомістка робота ніж з пластиліном. Глина потребує сушіння по закінченні ліплення. Лише після цієї операції приступати до фарбування виліпленого виробу. Фарбування в основному виконують акварельними фарбами або за допомогою гуаші. В процесі ліплення доцільно використовувати оригінали овочей, фруктів, та інших зразків, які вибрали за власним бажанням учні. В першому класі, робота не повинна вимагати надмірних зусиль, вона повинна бути простою, посильною і зрозумілою для кожної дитини.

Доцільно з раннього віку залучати дітей до флоромозаїки. Цей вид декоративно прикладного мистецтва доступний для дітей з раннього віку. Він потребує походів за матеріалами, а матеріали використовуюемі в процесі роботи

знаходяться поряд. До них відносять: скалки посуду, скла, річкові та морські черепашки, пісок, кісточки плодів вишні, абрикоси, персика та інших рослин. За допомогою цих матеріалів створюються учнями чудові мозаїчні пано.

Література:

1. Дворецкая Г. В., Махнарылов В. П. Социология труда. – К.: Выща школа, 1990. – 352 с.
2. Додонов Б. И. Эмоции как ценность. – М., 1976.
3. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. школа, 1985. – 311 с.
4. Стефановская Т. А. Педагогика: наука и искусство. Курс лекций. Учебное пособие для студентов, преподавателей, аспирантов. – М.: Совершенство, 1998. – 368 с.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – К.: Рад. школа, 1974. – 287 с.

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИШИВКИ НА УРОКАХ РУЧНОЇ ПРАЦІ.

(Л. В. Гура).

Наші часи позначені небувалим зростанням інтересу до проблем вітчизняної історії, витоків національної культури, до непересічних досягнень минулого. Знання свого родоводу, історичних та культурних надбань предків необхідні не лише для піднесення національної гідності, а й для використання кращих традицій у практиці сьогодення.

Тому теоретичне навчання з ручного вишивання передбачає ознайомлення учнів із загальною теорією української народної вишивки, її історією й розвитком, з художніми особливостями вишивки різних регіонів України; з основами матеріалознавства, екологічних знань, державними стандартами, технологічною документацією тощо.

Практичні вміння з вишивання учні закріплюють під час ручної праці.

Трудова підготовка у кожному класі завершується екскурсіями до музеїв декоративно-прикладного мистецтва, виставки робіт учнів, зустріч з майстринями ручного вишивання, відвідування шкільної світлиці.

Під час виконання ручного вишивання якість вишитих виробів великою мірою залежатиме від правильної організації робочого місця.

Робоче місце і прийоми роботи під час вишивання:

1. Працювати треба в чистій світлій кімнаті, при денному світлі.
2. Світло повинно падати з лівого боку.

3. Кімнату треба провітрити.

4. Одягнути для роботи чистий білий халат або білий фартушок і наруківники.

5. Перед початком вишивання необхідно руки старанно вимити з милом і робити це регулярно в процесі роботи.

6. Через кожну годину треба відпочивати протягом 5-10 хвилин.

7. Вишивку слід тримати на відстанні 30-40 см від очей.

8. Сидіти на зручному стільці. Під ноги бажано ставити стільчик 20-25 см заввишки.

Особлива увага звертається на оволодіння та дотримання безпечних прийомів праці, дотримання правил санітарії й гігієни, технологічної та виконавчої дисципліни.

Виконуючи практичні роботи з ручного вишивання учні розвивають художній смак, удосконалюють нахили до образотворчої діяльності, здобувають дані про основні закони художньої композиції, сполучення різних кольорів спектру, про кольорові відтінки і т. д.

Учні знайомляться із зразками творів художньо-прикладного мистецтва, з особливостями праць народних умільців. Учні намагаються самі створити свої власні візерунки для оформлення виробів з вишивання, підбирати тканину і кольорові нитки потрібних кольорів, виконувати різні вишивальні шви, мережки, орнаменти, складати візерунки. Особливу увагу звертають на постійний ріст складності і трудоемкості візерунків.

Одним із головних принципів організації занять з ручного вишивання є чергування різноманітних видів діяльності учениць і практична діяльність з теоретичною. Демонстрація різних видів швів, готових вишитих виробів, додаткової літератури.

Головною задачею занять є формування доброго смаку, культури в одязі і вишивках інтер'єрного призначення.

В процесі занять важливо привчити учнів до акуратності в роботі, пояснити, що шиття і вишивання не терплять швидкості, неряшливості і навіть невеликі дефекти можуть зіпсувати зовнішній вигляд і якість вишитого виробу.

“Адже вишивка дозволяє простими, доступними всім засобами внести в дім красу, звеселити повсякденні речі. Оздоблений нею одіг набуває індивідуальності, підкреслює самобутність власника. Сам процес вишивання сприяє виробленню таких рис вдачі, як працьовитість, врівноваженість, художній смак” (1, с. 18-19).

На уроках ручної праці з національного ручного вишивання неможливе засвоєння програми без практичного виконання.

Наприклад, вивчаючи тему “Кольорові сполучення”, учні вчать практично відтворювати геометричні, рослинні та тваринні орнаменти, поєднуючи кольори, при чому, кожен колір буде створювати враження основного.

На практичних заняттях з теми: “Переведення малюнка на тканину” учні вчать переводити малюнки за допомогою копіювального паперу, за допомогою скла, а також алюмінієвої ложки і т. д.

А які цікаві практичні уроки, яке поживлення можна помітити в очах учнів коли вони самостійно починають вишивати свій перший самостійний виріб, підбираючи візерунки, кольори, тканину, нитки, застосовуючи різні вишивальні шви.

Учні вчать також правильно доглядати за вишитими виробами. Як правильно їх прати та прасувати.

Ооов"язково кожного року пропонується в школі проводити тиждень ручної праці, коли проводиться "Свято народної вишивки" або "Виставки народних умільців нашої школи, класу".

На уроках з ручної вишивки обов"язково використовуються дидактичні засоби навчання і таблиці, роздатковий матеріал готових вишитих виробів, додаткова література, ілюстрації вишивок, орнаментів, картки завдання і т. д.

Уроки ручної праці викладають інтерес до народної творчості школярів, зокрема до вишивання, через колективну та індивідуальну роботу, безпосередньо обираючи для цього різні форми, методи і прийоми роботи, бо: "Дитяча творчість найкраще розвивається на основі проникнення у зміст і характер різноманітних видів народної творчості" (2, с. 149).

Література:

1. Дмигурда – Литвинець Е. Вишивання //Українська культура, 1991. - № 3, 4. – С. 18-19.

2. Основи національного виховання /Під ред. В. Г. Кузя та інших. – К.:Інформаційно-видавничий центр "Київ", 1993. – 149 с.

ВЗАЄМОЗВ"ЯЗОК ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА З ФІЗИЧНИМ ВИХОВАННЯМ.

(Т. В. Андріанов, В. Є. Андріанов).

Кожний урок образотворчого мистецтва чи фізичного виховання це своєрідний процес, який має духовну основу, характеризується неповторністю та багатогранною системою виховання.

На зміст і структуру уроків образотворчого мистецтва та фізичного виховання впливають також культурні, освітні, політичні й економічні фактори.

Важко уявити собі вивчення впливу образотворчого мистецтва на формування тіловиховання школярів, чи фізичного виховання на пробудження творчих можливостей учнів без духовних та загально культурних питань.

Надзвичайно важливим напрямком слід відзначити взаємозв"язок "людина – природа – культура".

Інтегрований взаємозв'язок образотворчого мистецтва і фізичного виховання можна уявити собі у таких напрямках:

- природне використання художнього дизайну в спортивній діяльності (а саме: художні елементи, форми; художній дизайн місця тренування і змагань; високо художні кубки, призи, грамоти тощо);
- вдосконалення фізичної статури тіла спортсмена є ніщо інше як досягнення художньої довершеності його;
- високо моральне, духовне проведення тренувань і змагань забезпечує формування гармонійно доведеної особистості тощо.

Можно стверджувати, що найпоширенішим і найрезультативнішим засобом на уроках образотворчого мистецтва та фізичного виховання вважається сама природа – сонячні промені, чисте повітря та прозора вода. Тому взаємозв'язок образотворчого мистецтва з фізичним вихованням має мету спрямувати не лише на зміну зовнішніх параметрів людського тіла, а й на поєднання духовного та морального виховання учня.

У спорті є художня гімнастика, але ж будь-які спортивні ігри можуть бути як художніми, так і не дуже, кожен вид спорту, кожен рух може осягати естетикою насолоди, а може викликати невідомо які скособачення чи навіть негативні, неестетичні риси. Тому важливо, щоб учитель фізичної культури і спорту мав дуже високий рівень естетичної культури, володів усіма методами й прийомами формування усіх сторін людської натури і постави на законах прекрасного.

До того ж, коли художник звертається до створення картин чи моментів спорту, він мусить знати основні закони і закономірності спорту, формування атлетичної (спортивної) статури, фіксації найкращих, надзвичайних моментів фізкультури і спорту.

У цьому плані вигідно виділяється спортивна художня фотографія, що може зафіксувати чарівність вільного, невимушеного польоту, паріння, приземлення тіла, естетики рухів майстрів художніх дій (фіксацій) у спорті і спортивних іграх.

Таким чином, варто ставити питання про злиття естетичних, спортивних та мистецьких начал у фізичному вихованні, спорті і образотворчому мистецтві.

Отже, мова йде не про наповнення учнів знаннями з малюнку та кількості фізичних вправ, а про оволодіння поняттям “природа”, що дозволяє визначити рівновагу розумових та фізичних задатків, рівноцінність розуму та волі, які складають вихідні позиції при навчанні її напрямків, змісту, форм.

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ.

(І.А.Одинока).

Вчені вважають, що названа проблема належить до важливіших функцій економічної науки, і в ній можна виділити, зокрема, на нашу думку, такі питання:

По-перше, слід виходити з того, що поняття «людська особистість» – явище багатозмістове.

І все ж, якщо за відповідний критерій взяти гуманність, людяність, то все їх розмаїття можна розділити на дві групи: позитивні якості, які спрямовуються, так би мовити, на «любов до ближнього» і негативні – егоїстичні.

Прагнення творити добро для інших (або хоча б бажати цього), для своєї вітчизни, висловлювати співчуття, надавати допомогу, не перешкоджати іншим в здійсненні добрих намірів, дотримуватись заповідей Христа і т. п. прийнято відносити до позитивних якостей людини. Вони, як правило, притаманні визначним історичним постатям, таким, скажімо, як Т.Г.Шевченко, який згоден і здатний був за любов до України свою «душу погубити»; І.Я.Франко, кредом соціальної і політичної діяльності якого, як і його однодумців, був ним же сформульований вислів: «Наша ціль – людське щастя і воля».

«Скуті в одну громаду» такою «святою думкою» вони готові були самі й закликали інших знести заради добра і «труд, і спрагу й голод». І хоча не заради «слави людської» вони так діяли – їх імена назавжди в пам'яті народній залишились величними, позитивними.

Тих же, хто в грудях, як беркут, «ховали серце люте», «кров пили», «на низьких і слабких з погордою дивилися», хто запускає їм «пазурі в печінку», народ або взагалі набував, або висловлював свою ненависть і презирство.

Наукою доведено, що і ті, й інші пристрасті людської особистості передаються як негативно, так і формуються у процесі життя, зокрема у студентської молоді – в процесі вивчення економічної теорії. І тут виникає друге питання: чому економічній науці належить одна з провідних ролей в формуванні позитивної людської особистості. Це, звичайно, обумовлюється, перш за все, тим, що, як відомо, в центрі уваги економічної науки знаходяться соціально-економічні стосунки між людьми, відносини власності, економічні процеси і явища, які в кінцевому рахунку спричиняють всі інші соціальні і політичні процеси і події.

Багато вчених вважає, що панування (саме п а н у в а н н я, а не існування) приватної власності, особливо не трудової, об'єктивно обумовлює існування суспільства, проникнутого духом індивідуалізму, де «у сильного завжди безсилий винен». Вони доводять, що українському народу, як і всьому слов'янському люду, генетично притаманний колективізм. Колективізм у протилежність індивідуалізму – це його національна віками відшліфована риса.

В зв'язку з цим виникає третє питання щодо деяких особливостей соціально-економічних і політичних процесів в Україні на сучасному етапі.

Наукові дослідження свідчать, що соціально-економічні і політичні процеси, що відбуваються в останні вісім років в Україні, суб'єктивне насильницьке зміщення нетрудової приватної власності, яке супроводжується значним майновим розшаруванням населення, самодурством багатіїв, приниження і образами і без того пограбованої людини праці, мучать українську особистість, руйнують її новоявлені хазяїни – пузирі, бички, глитаї-пауки. Спостерігається своєрідний духовний параліч, втрачаються моральні норми: швидкими темпами зростають злочинність, розбої, грабежі, вбивства на замовлення і т. п.

Під тягарем злиденного життя люди доходять до розпочу і відчаю: не поодинокі випадки, коли навіть віруючі “переступають” через заповіді Христа розбавляючи життя себе і своїх близьких. Не “новиною” стають уже події, які саме так у свій час назвав Василь Стефаник.

Народ України стурбований, зокрема, тим, що сучасні владні структури мають намір законодавчо оформити товаром землю – “матір суспільного багатства” як її назвав Вільям Петті. І, звичайно, це не збагатить, не прикрасить людську сутність, її душу, і відродить низькі пристрасті, суспільні події, факти, з великим болем відтворені, наприклад, О.Кобилянською в повісті “Земля”, М.Коцюбинським в “Fata Morgana” та іншими класиками української і світової літератури.

Приватні видавництва породжують багато друкованого сміття на газетному й книжковому ринку. Ці газети й газетки, книжки і книжечки розважальної, бульварної, еротичної і т. п. спрямованості, які в умовах відсутності цензури друкують все що приносить п р и б у т о к - від порнографії до брутальних висловів, відіграють неабияку роль у формуванні найогидніших пристрастей в людях, в інтелектуальній і моральній деградації українського суспільства. І що особливо прикро, що це все відбувається після того, як безліч разів уже перед всім світом розкривався український менталітет, українська душа – ніжна, чуйна до краси, цнотлива, сором'язлива, здорова, горда, емоційна, добра, лірична й сентиментальна.

Зміцнення приватної власності в Україні супроводжується холуйським преклонінням перед Заходом і очорненням свого національного, вітчизняного, тобто сіється в людських душах хамство, заклеювана ще в біблейській легенді про Ноя.

Знецінюються такі поняття, як патріотизм, послідовність політичних поглядів й інші позитивні риси людини. Чітко й влучно сказав про таких всесвітньо відомий поет – академік Борис Олійник в поемі “Трубить Трубіж”:

“Вони при кожній владі – на посту:

Їм байдуже, яку доїть державу,

Яку продати корогву з держалом

Червону чи блакитно-золоту,

Їм головне: напхати калиту”.

І четверте. Це завдання. Викорінення “духовного бур'яну” в свідомості молоді, формування творчої людської особистості набуває першочергового

значення, провідна роль в якому належить, на думку багатьох вчених, освіті і науці взагалі, економічній науці – зокрема, Т.Г.Шевченко велику надію покладав на “Апостола правди і науки”, призивав “вчитись так, як треба”.

Автор безсмертної поеми “Енеїда” І.П.Котляревський на струни високої поезії положив прагнення, потяг молоді до знань.

І, звичайно, для того, щоб і на цьому тривожному історичному етапі України її народу “правди сила” “ніким зруйнованою не була”, щоб не “пливла у сірій безвісті нудьга, ... безнадія...”, особливо серед молоді, потрібне творче володіння економічною теорією.

Між іншим, це означає, що економічна теорія повинна бути не тільки наукою, але й мистецтвом, а економічний фахівець – не тільки спеціалістом, але й мистцем.

Дослідження І.Богача (Схід, 1960, № 7) показує, що 75 % студентів економічних факультетів українських університетів, які вступили до навчання в 1957 році, були жінками, а в 1958 році – 80 %.

Порівняно з іншими країнами в Україні розвивається економіка швидше, ніж в інших країнах. Це означає, що економіка України розвивається швидше, ніж в інших країнах.

Це означає, що економіка України розвивається швидше, ніж в інших країнах. Це означає, що економіка України розвивається швидше, ніж в інших країнах.

Економіка України розвивається швидше, ніж в інших країнах. Це означає, що економіка України розвивається швидше, ніж в інших країнах.

Економіка України розвивається швидше, ніж в інших країнах. Це означає, що економіка України розвивається швидше, ніж в інших країнах.

Економіка України розвивається швидше, ніж в інших країнах. Це означає, що економіка України розвивається швидше, ніж в інших країнах.

1. Богач І. Економіка України. Київ, 1960. № 7.

2. Богач І. Економіка України. Київ, 1960. № 7.

3. Богач І. Економіка України. Київ, 1960. № 7.

і Письм. Завданням вчителя є не тільки навчати, а й виховувати, формувати ціннісні орієнтації, розвивати особисті якості учнів. Це досягається шляхом використання різних методів навчання, які допомагають учням розвинути свої здібності, навчитися самостійно мислити, приймати рішення, працювати в команді. Важливо також створювати сприятливе навчальне середовище, де кожен учень відчуває свою цінність і відповідальність за власні дії. Вчитель повинен бути прикладом для наслідування, демонструючи високий рівень професійної майстерності, етичні якості та любов до своєї справи.

**РОЗДІЛ 4: ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ТА ПІДГОТОВКИ
ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ**

В Україні ситуація з підготовкою вчителів є складною. Проблема полягає в тому, що багато вчителів не мають необхідних знань та навичок, які потрібні для виконання своїх обов'язків. Це пов'язано з низьким рівнем освіти, який отримують вчителі-стажери, а також з недостатнім професійним розвитком. Крім того, вчителі часто стикаються з проблемами мотивації та емоційного вигорання. Для покращення ситуації необхідно впровадити комплексні заходи, які включають як підвищення кваліфікації, так і психологічну підтримку.

Найважливішим аспектом є потреба в системній підтримці вчителів на всіх етапах їхньої професійної діяльності. Це включає не тільки навчання, а й психологічну допомогу, консультування та інші форми підтримки. Важливо також створити сприятливе середовище, де вчителі можуть обмінюватися досвідом, підтримувати один одного та брати участь у професійному розвитку. Крім того, необхідно підвищити статус вчителя в суспільстві, що сприятиме збільшенню кількості кандидатів на цю професію та підвищенню мотивації тих, хто вже працює в школі.

Забезпечення професійної діяльності в Україні супроводжується холодними числами: понад 10 тисяч вчителів залишили роботу в останні роки. Це свідчить про те, що вчителі не відчувають себе цінними членами суспільства, а їхній професійний розвиток не отримав належної підтримки. Для зупинення цієї тенденції необхідно вжити радикальних заходів, які будуть спрямовані на покращення умов роботи вчителів та підвищення їхнього статусу.

Важливим аспектом є потреба в системній підтримці вчителів на всіх етапах їхньої професійної діяльності. Це включає не тільки навчання, а й психологічну допомогу, консультування та інші форми підтримки. Крім того, необхідно підвищити статус вчителя в суспільстві, що сприятиме збільшенню кількості кандидатів на цю професію та підвищенню мотивації тих, хто вже працює в школі.

Тому при важкій праці — на носту,
 І владує, гну долі державу,
 Як просять королю з державом
 Завести на блакитно-білосту,
 Як владує і владує казну

Важливо також створити сприятливе навчальне середовище, де кожен учень відчуває свою цінність і відповідальність за власні дії. Вчитель повинен бути прикладом для наслідування, демонструючи високий рівень професійної майстерності, етичні якості та любов до своєї справи.

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ.

(Р. О. Осипець).

Дослідження українських вчених свідчать про те, що значна частина молоді зростає національно безликою, не ідентифікує себе з народом, українською державою, не має суспільно-корисних ідеалів і не вважає за потрібне їх мати.

Так за матеріалами дослідження О.Киричука, 60 % старшокласників Східних регіонів не ідентифікують себе з Українською державою. Деяко менший відсоток таких громадянських нігілістів у школах Західної, Центральної України, але й він красномовний.¹

Ми сьогодні зустрічаємо випускників шкіл, вищих навчальних закладів, які не тільки не досягли державно-патріотичного усвідомлення, але й не мають елементарного етнічного.

Дослідженням І.Бешти (Сімферополь) встановлено, що 76 % опитаних студентів не мають ніяких ідеїлів, 60 % з них вважають за потрібне їх мати, але не знаходять їх у сучасному житті 16 %.

Подібне зафіксоване й у галузі родинознавства. Дослідження В.Безродного та В.Максименко (Донецьк) свідчать про те, що понад 36 % опитаних навіть не знають, де проживали й чим займалися їхні діди.²

Це стосується не тільки учнівської й студентської молоді, а всього народу й навіть його національної еліти, куди відноситься управлінський клас, наукова, творча інтелігенція тощо.

Більшість нашої наукової й технічної інтелігенції в Україні в силу відомих причин - освітньої, кадрової, ідеологічної політики в Російській імперії і СРСР - є денационалізованою й зрусифікованою. Це не означає, що ці люди геть позбавлені національної самосвідомості, але те, що вона принаймні значно деформована, є однозначним.³

Таким чином, у виправленні національної свідомості, вірніше в знятті з неї нашарувань, здійснених в умовах колоніальних режимів, мають потребу більшість українців всіх поколінь. Це є особливо актуальним щодо студентської молоді і, в першу чергу, майбутніх учителів, від діяльності яких задежить остаточне утвердження України як держави, повноцінний розвиток культури, інтелекту нації.

Для виявлення ефективності роботи, спрямованої на формування національної самосвідомості особистості та її власних зусиль щодо створення такого утворення, пропонується оригінальна система критеріїв ефективності, багатомірність яких забезпечує повноту і об'єктивність виміру ефекта.

¹ Киричук О. В. Виховний ідеал у контексті української ментальності //Нові технології навчання. - К., 1997. - № 5. - С. 33-40.

² Петрунько О. В. Мотиви відлучення сучасної молоді України від активної політичної діяльності //Педагогіка і психологія, 1996. - № 1. - С. 98-102.

³ Програма комплексної соціально-економічної реформи України //Розбудова держави, 1992. - № 4. - С. 61-62.

Визначаючи основні критерії ефективності, ми керувалися природою явища самосвідомості, яке полягає в самоусвідомленні особистістю своєї причетності до етносу, нації, народу, Батьківщини та спонуканні її до національного самовиповнення. Отже, сутність національної самосвідомості, при об'єктивному її вимірі, виражається чи в ставленні особистості до національних цінностей, якими є любов до рідної культури, мови, національних свят, традицій тощо, так і активною участю щодо опанування ними та їх пропаганди, відстоювання, розвитку.

Основним орієнтиром при розробці критеріїв визначення рівня сформованості утворення було те, що його ступені «діагностуються у нормальній людині по її самозвітах і по характеру орієнтації в навколишній дійсності». Тому нами були розроблені опитувальні листи студентів для з'ясування рівня розвитку їхньої національної самосвідомості, а також велися бесіди та спостереження за їхнім навчанням, вивчалися всі види їхньої студентської діяльності й поведінки, що давало можливість повно й об'єктивно визначити зрушення в свідомості кожної особистості.

Визначаючи основні критерії ефективності, ми враховували специфіку вищої школи, особливості навчально-виховного процесу, спеціальності, контингенту студентів, року навчання, регіону, в якому знаходиться навчальний заклад тощо.

При розробці системи критеріїв сформованості національної свідомості студентської молоді ми взяли за основу наявність рис про трьохетапність цього складного утворення, що характеризують відповідно етнічне, національно-патріотичне та державно-патріотичне усвідомлення.

Адекватно цьому ми розробили критерії виявлення ефекту за ставленням особистості до національних цінностей, які нами були згруповані в шість груп: ставлення особистості до рідної землі, рідного краю; до етносу, нації, народу; його культури, зокрема пісенного фольклору; до України та розбудови української незалежної держави; до суспільства й людей; до самої себе.

Визначення цих критеріїв допомогло нам установити рівень сформованості тієї чи іншої якості й риси самосвідомості. Нами розроблено три рівні: високий, середній і низький, значення яких таке:

Рівень сформованості національної самосвідомості	Критерії оцінки рівня національної самосвідомості

Ставлення особистості до рідної землі, ріднокраю.

Високий.	Щира любов до батьківщини, батьків, рідних, роду має дієвий характер. Повага до старших, допомога близьким. Наявність бажання наслідувати родинно-побутові традиції. Сповідування культу рідного села чи міста. Любов до рідної природи, активна турбота про охорону довкілля. Після закінчення навчання має намір повернутися додому і працювати в рідній школі.
Середній.	Любов до батьків, рідних, близьких родичів. Родинні традиції дотримуються епізодично. Наявне відчуття рідних. Любить природу своєї місцевості, але ця любов має споглядальний характер. Любов до рідної землі, краю явно виражена. Після закінчення навчання не визначився (ла) над місцем майбутньої роботи.
Низький.	Проявлення любові до батьків, близьких не завжди має дієвий характер. Відсутній культ предків, бажання наслідувати батьків. Родинних традицій не дотримується. До рідної місцевості байдужий (а). Після закінчення навчання хотів (ла) би (б) змінити місце проживання.

Ставлення до етносу, нації, українського народу.

Високий.	Ідентифікує себе з українським народом, розділяє його долю. Сповідує національну ідею, підтримує зусилля демократичних сил на об'єднання суспільства в ім'я економічного й духовного зростання українського суспільства. Дорожить моральними цінностями свого народу, намагається їх наслідувати. Оптимістично дивиться на майбутнє свого народу, вірить, що він займе гідне місце у цивілізованому світі. Відсутній комплекс національної неповноцінності. Розвинене почуття національної гідності, гордості за свій народ. Засуджує ті сили, які ведуть антиукраїнську, антиконституційну діяльність.

Середній.	Усвідомлює свою належність до українського народу, виявляє зацікавленість і повагу до його історії. Хотів (ла) працювати в ім'я розвою свого народу, його майбутнього. Національні інтереси українського народу сприймає з розумінням і вболіває за їх втілення. Властиве почуття національної меншовартності, неповноцінності.
Низький.	Почуття національної гідності не відоме. Вважає себе причетним (ною) до української нації, але гордості від цього не відчуває. Відсутні патріотичні почуття, характеризує себе інтернаціоналістом. Байдуже ставиться до фактів наруги над гідністю рідного народу. Наявний «хохлацький синдром». Не сприймає і засуджує національну ідею. Майбутнє свого народу бачить в союзі з іншими народами.
Ставлення до культури українського народу, його пісенного фольклору, поширення його та примноження.	
Високий.	Має глибокі знання з освітньої й культурно-історичної спадщини українського народу. Любить і знає надбання культури свого народу. Пишається українською мовою, володіє нею вільно, користується постійно. Вважає рідну мову, українську народну пісню світовим явищем. Українська пісенна культура стимулює й задовольняє потреби особистості. Має достатні знання в галузі української народної пісенної культури. Дотримується народних традицій, звичаїв, обрядів. Виявлена готовність працювати над розвитком освіти й культури рідного народу.
Середній.	Обсяг знань з освітньої й культурно-історичної спадщини українського народу обмежений, але наявне прагнення його поглибити. Українською мовою володіє, але соромиться говорити нею у громадських місцях, користується вимушено як державною. Послугується рідною мовою тоді, коли цього вимагають обставини. Знання в галузі української народної пісенної культури обмежені, виявляється готовність їх поглибити. Народних традицій та звичаїв дотримується вибірково.

Низький.	Обсяг знань з освітньої й культурно-історичної спадщини українського народу незадовільний. Не володіє українською мовою, вважає її недосконалою, меншовартною в порівнянні з іншими. Не послуговується рідною мовою зовсім. Знання в галузі української народної пісенної культури незадовільні, відсутні прагнення до оволодіння ними. Народних традицій, звичаїв не дотримується.
Ставлення до України, розбудови української незалежної держави.	
Високий.	Активне, наступальне, зацікавлене. Має місце орієнтація власних зусиль на розбудову української держави й української національної школи, підтримку народів, які борються проти колоніальних режимів. Підтримує ідею національної консолідації суспільства в ім'я побудови демократичної, заможної, сильної української держави. Характерна непримиренна протидія антиукраїнським, антидержавним проявам. Вважає щастям, що навчається у педагогічному навчальному закладі й одержані в ньому знання присвятить рідній Україні.
Середній.	Позитивне. Сприймається незалежність України, але готовності докласти власних зусиль до її становлення не виявляється. Не сприймається національна ідея розбудови України. Не підтримує зусилля національно-демократичних сил до злагоди в суспільстві. Національно-патріотична активність відсутня. Трохи жалкує, що вчиться у педагогічному навчальному закладі.
Низький.	Байдуже, а то й ненависне. Неприйняття української національної ідеї, державної незалежності України, а разом з цим і атрибутів держави (Конституції України, символів тощо). Примиренне ставлення до антиукраїнських, антидержавних проявів. Вважає, що кризовий стан в Україні викликаний розвалом СРСР, існуванням незалежної України. Дуже жалкує, що вчиться у педагогічному навчальному закладі. Готовий (ва) змінити громадянство, виїхати до іншої країни.

Ставлення до суспільства, людей.	
Високий.	Сповідує культ обов'язку перед суспільством, громадою, людством. Найбільше цінує у людей та своїх товаришів почуття людської національної гідності, патріотизм, моральні принципи, правдивість, справедливість, надійність, діловитість, доброту, щиросердність, працелюбство, повагу до батьків, щирість, чесність, толерантність, гостинність, великодушність, терпеливість, оптимізм та інші. Поважає старших, безкорисно допомагає рідним, близьким.
Середній.	Наявне почуття обов'язку перед суспільством, людьми. Цінує в людях та своїх товаришів ті ж риси, що характерні для високого рівня за винятком почуття національної гідності, патріотизму. Сповідування моральних принципів, а також таких рис, як лагідність, великодушність, добродійність, щиросердність вважається дургородним, не визначальним у поведінці.
Низький.	Слабо розвинене почуття обов'язку перед суспільством. Особисті інтереси ставляться вище громадських. Відсутнє почуття національної гідності. З-поміж багатьох рис у людей і своїх товаришів найбільше цінує діловитість, ощадливість, підприємність, пристосовництво, уміння «робити гроші», уміння організувати й проводити відпочинок. Характерні утриманські настрої у ставленні до рідних, близьких людей, суспільства.
Ставлення до себе.	
Високий.	Переважає звичка бути критичним (ною) до власного досвіду, свого характеру, вчинків. Вбачає сенс свого життя в людському спілкуванні, дружбі, добрих відносинах з іншими; в служінні народу та інтересам України, відродженню культури, освіти й школи України; в чесній повсякденній праці, яка б приносила особисте задоволення та користь суспільству, розбудові України; в дружній сім'ї та вихованні дітей; у творчості, ствердженні ідеалів краси, добра, злагоди. Свої успіхи, свій добробут пов'язує з поступом і

	розвоєм свого народу, держави. Відсутність згубних звичок.
Середній.	Вбачає сенс свого життя в людському спілкуванні, дружбі, добрих відносинах з іншими; в дружній сім'ї та вихованні дітей; в творчості, ствердженні ідеалів краси, добра, злагоди, в особистому добробуті, спокої, відсутності проблем. Егоїстичні почуття є вагомим регулятором поведінки. У ставленні до національних цінностей, проявляється непослідовність й обережність, з них засвоюється те, що є вигідним або диктується обставинами. Проявляється непослідовність у ставленні до згубних звичок. Характерна завищена самооцінка своїх вчинків, рис характеру.
Низький.	Сенс життя вбачає у пізнанні реалізації своїх здібностей, в дружній сім'ї та вихованні дітей; в особистову добробуті, спокої, відсутності проблем; житті заради грошей. Діяльність спрямовується в ім'я бізнесу. Ігнорується все національне. Особистість штучно ізольовує себе від національної культури. Некритично ставиться до своєї поведінки. Характерна зарозумілість, хворобливо переносить критичні зауваження на свою адресу. Має схильність до згубних звичок.

Застосовуючи ці критерії, можна встановити, наскільки сформувалася в студента національна самосвідомість, що проявляється через почуття любові до народу, України, ціннісні орієнтації, спрямовані на розбудову України, розвій освіти й культури ріднокраю.

При визначенні критеріїв оцінки рівня сформованості національної самосвідомості особистості треба дотримуватися того, що головним є не її слова, заяви, наміри, декларації, а справи, реальні вчинки патріота-громадянина.

Ці критерії були використані нами для цілеспрямованого коректування системи педагогічних вчинків з метою цілеспрямованого коректування системи педагогічних вчинків з метою посилення чи ослаблення та зникнення окремих рис самосвідомості, що призвело б до формування повноцінної самосвідомості.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТЬ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПО ФОРМУВАННЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ.

(О. М. Драшко).

Однією з найхарактерніших ознак сучасного суспільства життя в Україні є відродження національної культури населення. Позивами такого відродження є поглиблення інтересу дорослих, молодого покоління до історії свого народу, до старовинних національних традицій, до багатючих видів декоративно-прикладного мистецтва.

Не стоять осторонь до цих процесів і вищі навчальні заклади. На заняттях студенти поглиблено вивчають історію рідного краю, знайомляться з роботами педагогів, психологів, філософів, які розглядали питання культури. Так, аспекти розвитку культури досліджували Ю.В.Арутюнов, І.Нечуй-Левицький, І.Удріс та інші.

Кращі зразки створені майстрами минулого й сучасності, несуть в собі могутній потенціал духовності, вони благотворно впливають на почуття студентів, привчають їх до поєднання красивого й корисного в практичній діяльності, спрямовують на повноцінне прилучення до національної культури.

Повноцінний національно-культурний розвиток студентів не може забезпечуватися введенням однієї-двох спеціальних дисциплін, наприклад - народознавства. Бажано щоб в цей процес включалися всі без винятку навчальні дисципліни, як гуманітарного так і природничого циклу.

Особливо великий потенціал у національно-культурному розвитку студентів мають заняття трудового навчання, на яких можна поєднати пізнавально-розвиваючу і практичну діяльність.

Основою для прилучення студентів до надбань національної культури на заняттях є організація занять декоративно-прикладним мистецтвом.

Психолого-педагогічні дослідження доводять, що взаємодія трудової і мистецької діяльності створюють добрі умови для загального розвитку людини. Вони знайомляться з новими трудовими процесами, інструментами, матеріалами, а це значно розширює їх кругозір.

Серед позитивних особливостей даного виду роботи можна визначити відсутність проблем з матеріально-технічного забезпечення, високу можливість оздоблення виробів (вишивкою), придатність до практичного використання, можливість індивідуалізації творчих завдань.

Студенти знайомляться з технічними прийомами і художніми можливостями що до оздоблення виробів враховуючи регіональні особливості вишивки, символіку, самостійно створюють малюнки композицій. Теоретичні знання поєднуються з практичною роботою, оволодівають уміннями та навичками.

Щоб навчальний матеріал більш повно сприймався необхідно враховувати основні принципи:

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ЗДІЙСНЕННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ УЧНІВ.

(Н. В. Г н і л у ш а).

Включення основ екологічних знань в навчання школярів, їх екологічне виховання є необхідністю нашого часу, обумовлену, з одного боку, сучасним рівнем екології як комплексної науки, а з другого боку соціальними задачами - підготовкою високоосвічених людей, уміючих екологічно грамотно мислити і вирішувати складні проблеми, виникаючі в результаті взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Цим перспективним напрямком оновлення змісту та виховання в початковій школі відповідають цілі екологічної освіти. Саме в початкових класах, які являються фундаментом всієї подальшої освіти, закладаються основи загального розвитку школяра, чому в значній мірі будуть сприяти екологічна освіта і виховання дитини 6-10 років.

Формування та розвиток екологічних знань і умінь в початкових класах - процес складний і його основою є прагнення до знання по схемі: «сприйняття - уявлення - поняття - знання - система знань»; кінцевим етапом якої є накопичення і систематизація елементарних екологічних знань, являючихся опорними для подальшого формування та розвитку понять в старших класах.

Методика формування екологічних знань і стосунків у початковій школі здійснюється поетапно:

1. Визначення стартового рівня екологічних знань і сформованості екологічних відношень.
2. Розробка і впровадження технології з урахуванням реалізації педагогічних умов екологічної освіти.
3. Визначення нового рівня екологічних знань і сформованості екологічних стосунків.
4. Корекція загальних і індивідуальних екологічних знань і екологічних стосунків учнів.

Успішне здійснення задач екологічного виховання і освіти молодших школярів в значній мірі залежить від ступеню підготовки до цієї роботи майбутніх вчителів початкових класів. Готовність вчителя до екологічного виховання складається з двох компонентів: науково-теоретичної і практичної.

Науково-теоретична готовність вчителя до екологічної освіти і виховання молодших школярів характеризується необхідним об'ємом знань: знання сутності та змісту категорій загальної і соціальної екології; знання закономірностей взаємодії суспільства і навколишнього середовища, знання логіки і етапів розвитку процесу засвоєння молодшими школярами ведучих екологічних понять, знання сутності, змісту і задач екологічного виховання молодших школярів, знання основних шляхів і засобів формування екологічної свідомості і поведінки учнів.

Практична готовність учителя до екологічної освіти і виховання учнів початкових класів у нього обумовлена наявністю сформованих на потребуемому рівні умінь: уміння виявити у дітей вихідний стан екологічної свідомості і поведінки, уміння обґрунтовано висувати задачі їх подальшого розвитку; уміння планувати роботу по екологічному вихованню учнів; уміння відбирати матеріал і види діяльності молодших школярів для вирішення поставлених задач; уміння виміряти, аналізувати і прогнозувати підсумки екологічної освіти і виховання учнів.

Враховуючи специфіку факультета, нами розроблено спецкурс «Основи екологічної освіти». Програма розробленого нами курсу для студентів всіх спеціальностей вмікає слідуєчі розділи:

- 1) природничонаукові поняття екології;
- 2) природа як фактор виховання;
- 3) екологічна освіта як компонент змісту загальної освіти в підготовці фахівця-педагога;
- 4) формування екологічної культури у студентів педвузів всіх спеціальностей.

В задачу даного спецкурсу входить не тільки повідомлення основних екологічних знань, необхідних для розвитку екологічного мислення, але і сформувати у них практичні уміння прводити еколого-природоохоронну роботу з учнями. Тому спецкурс акцентує особливу увагу на відбір екологічних понять і відпрацювання методики їх формування і розвитку в різних організаційних формах учбово-виховної роботи (уроках, позаурочних і позакласних заняттях).

З цієї метою плануються заняття, на яких проводиться аналітичний огляд еколого-природоохоронного матеріалу в підручниках природознавства III, I, IV кл. А.А.Плешакова; II, III, IV кл. З.А.Клепіної (останні роки видавництва). Вичленивши ведучі екологічні та природоохоронні поняття, визначається система уроків, на яких планується широке застосування в учбовому процесі природних і зображальних засобів навчання.

Складність проводжуваної роботи заключається в тому, що в текстах підручників учні, частіше всього можуть прочитати факти, указуючі на забруднення, знищення або заборонну міру. В кращому випадку даються правила поведінки учнів на природі. Але одних фактів недостатньо для розуміння складних питань взаємозв'язку між живими організмами у визначеному середовищі проживання. Тому майбутньому вчителю необхідно показати варіанти роботи з текстом підручників, з яких давались би прийоми пояснення сутності причин порушень рівноваги в природі, причини і наслідки і розумовій і нерозумовій діяльності людини. Свою роботу вчитель повинен будувати таким чином, щоб «екологічні страхиття» не ставились на перший план, а були відправною крапкою до творіння, до розуміння раціонального природокористування.

Торкаючи природоохоронну тему слід помітити, що практично у всіх підручниках є можливість не просто читати про охорону природи, а направити думку учнів на раціональне природокористування.

Центральним питанням являються педагогічні проблеми екології. В цьому плані вивчається вплив екологічних умов школи, її природного і виробничого оточення не тільки на загальний розвиток учнів, але і на пізнавальні процеси в навчанні. Останнє визначає прикладну сторону нового напрямку, яке можна назвати педагогічною екологією. Адже ефективність мислячих процесів в навчанні знаходиться в прямій залежності від екологічних умов, в яких знаходиться школа, а також від комфортних умов класу, лабораторії, спортивного комплексу, де проходить навчальний процес.

Питання екології людини розглядаються з позиції вирішення, перш за все педагогічних проблем. Тому присвячується і семінарське заняття на тему «Екологічні фактори, впливаючі на навчання і здоров'я дітей шкільного віку». Студентам пропонується установити причинно-наслідкові зв'язки навчання і здоров'я дітей з екологічними умовами оточуючого школу природного середовища.

Друге питання спрямоване на вивчення шкільного класу, який є місцем дослідження локальних екологічних умов, в яких відбувається навчання дітей. Цьому передують практичне заняття по складенню екологічного паспорту школи або іншого навчального закладу. Без наявності такого паспорту важко проводити моніторинг оточуючого школу природного середовища і попередження критичних ситуацій, які в визначеному ступені можуть бути небезпечними для здоров'я школярів. Важлива частина екологічного паспорту - характеристика самого навчального закладу: матеріал, із якого побудована будівля, внутрішнє розташування навчальних класів (по відношенню до природних джерел освітлення), їх квадратура і кубатура. На стільки це відповідає санітарно-гігієнічним нормам, в розрахуванні на кількість учнів, навчаючихся в класі.

В паспортні данні входить і вид опалення, система вентиляції, вологість повітря, види забруднень, внутрішнє і зовнішнє озеленіння школи, а також режим використання теле-, радіо- і комп'ютерної апаратури в навчальних цілях.

Всі ці фактори при значному наповненні класів нерідко являються причиною хворобливого стану багатьох учнів школи.

Слід звернути увагу і на шумові забруднення. Шум веде не тільки до ослаблення слуху, але і викликає неприємні зміни функціонального стану центральної нервової системи. Все це в значному ступені відбивається і на процесі засвоєння учнями навчального матеріалу. Про це необхідно знати студентам, щоб вони могли б створити комфортні умови для проведення навчальних занять.

Окремою темою спецкурсу відокремлена природоохоронна діяльність молодших школярів, яка будується на основі екологічних знань. Студенти навчаються прийомам вивчення об'єктів природи, потребуючих охорони або відновлення. На основі отриманих знань їм пропонується розробити методику проведення практичних занять з учнями по різній природоохоронній тематиці.

Практичні заняття проводяться в різних формах роботи зі студентами: вирішення екологічних задач, рольових ігор, проведення екологічних екскурсій та інше.

Особливу роль віграють пізнавально-практичні задачі, пристосування яких доцільно по темі: «Формування екологічної культури студентів». Такі задачі будуються на основі розглядання екологічної проблеми з позицій відповідних дисциплін. Вирішуючи її, студенти повинні обдумати методичну цінність, пристосування цього прийому для практики в школі. Студенти самі повинні пропонувати варіанти подібних задач для учнів у вигляді усного завдання, практичної роботи, маючої елементи проблем екології.

Наприклад, «Відомо чи Вам, що 50 тис. т макулатури економлять 120 тис. м³ деревини і таким чином зберігається 500 га лісу?»

В процесі проведення семінарських занять по темі «Природничо-наукові основи екології» ми використовуємо також рольові ігри. Гра виступає як форма навчання і виховання учнів і як засіб творчого розвитку студентів, так як потребує пошуку нестандартного рішення. До числа ефективних форм організації екологічного виховання можна віднести ігри учнів, наповнені екологічним змістом. Джерелом самостійності та ініціативності в цих іграх стає пізнавальна задача ігрового змісту, ігрове співробітництво та змагання, ігрова пізнавальна творчість. Для успішного проведення гри і досягнення мети потребується підготовча робота. Заздалегідь відпрацьовується вид гри, прогадують основних учасників. Одним із прикладів такої гри може бути розроблена нами блок-схема «Екосистема-дубрава».

Недостатньо вивчаються питання методичної підготовки студентів педвузів всіх спеціальностей до проведення музейних екскурсій з екологічною спрямованістю в методичній періодичній пресі, посібниках.

На лабораторному занятті розділу курсу «Природа як фактор виховання» ми наділяємо час для підготовки студентів до проведення занять з учнями в цьому напрямку. При цьому необхідно навчитися складувати розробки екскурсій по визначенню тематики, визначити об'єкти для вивчення, методи і прийоми роботи з учнями. Така попередня підготовка студентів до проведення екскурсій сприяє формуванню професійних умінь, привчає їх до творчого вирішення учбових задач.

Після ознайомлення студентів з плануванням екскурсії пропонуються їм наступні завдання:

1. Сформулювати задачі екскурсій по одній із конкретних тем розділу «Багатообразність і охорона птахів рідного краю», «Рідкісні зникаючі ссавці Дніпропетровщини» і таке інше.

2. Показати, які екологічні поняття формуються, розвиваються, закріплюються на екскурсії.

3. Обгрунтувати методи та прийоми, які необхідні використовувати при проведенні даної екскурсії.

4. Продумати і визначити завдання для самостійної роботи учнів під час екскурсії.

Після виконання самостійної роботи обговорюються її результати.

В нашому досвіді даний спецкурс дає кращі результати при читанні його на четвертому курсі факультету підготовки вчителів початкових класів педагогічних вузів.

СТВОРЕННЯ ВПРАВ ДЛЯ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ВЕДЕННЯ ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНОЇ БЕСІДИ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ.

(Л. Ф. Манякіна)

Відомо, що усномовленневу комунікацію складають 10 основних сфер спілкування (В.Л.Скалкін). Загальною для спілкування спеціалістів різних профілів є професійно-виробнича або професійно-трудова. Профіль трудової діяльності зумовлює специфіку самої діяльності фахівців та своєрідність їхнього спілкування, яке реалізується у професійно спрямованій бесіді (ПСБ).

Релевантними для спілкування спеціалістів педагогічного профілю є:

1) сфера навчання і 2) професійно-виробнича, тобто професійно-педагогічна. Предметами обговорення студентами факультетів початкової освіти - майбутніх вчителів початкових класів - з їхніми зарубіжними колегами можуть бути проблеми: 1) зміст програм початкової школи; 2) реалізація міжпредметних зв'язків у процесі викладання різних дисциплін - спеціальних або профілюючих і загальноосвітніх; 3) використання новітніх навчальних англійських посібників, дидактичних матеріалів, різноманітних технічних засобів навчання на практичних і лабораторних заняттях; 4) використання загальних положень та пропозицій методики, запропонованої М.Монтесорі; 5) запровадження новітніх зарубіжних та вітчизняних технологій у навчальному процесі з різних дисциплін тощо.

Встановлено, що перераховані нами предмети обговорення реалізуються у навчальних комунікативних ситуаціях (НКС) трьох рівнів. Цей фактор зумовив створення трирівневої системи вправ для навчання ведення ПСБ. Типи й види вправ, включені до цієї системи, повинні відповідати конкретним вимогам, класифікуватися за основними критеріями, які подано в таблиці 1.

Таблиця 1.

Класифікація вправ для навчання ведення ПСБ.

Критерії	Типи та види вправ
1. Спрямованість навчальної дії на отримання та видачу інформації;	- рецептивні - рецептивно-продуктивні - продуктивні
2. Вмотивованість;	- вмотивовані - невмотивовані
3. Комунікативність;	- комунікативні (мовленнєві) - умовно-комунікативні (умовно-мовлен.) - некомунікативні (мовні)
4. Керування МД учнів;	- з повним керуванням - з частковим керуванням - з мінімальним керуванням
5. Використання опор;	- з використанням опор - без використання опор
6. Використання ТЗН;	- з використанням ТЗН - без використання ТЗН
7. Професіоналізація;	- з нульовою професіоналізацією - з частковою професіоналізацією - з повною професіоналізацією

Аналіз лінгвістичних особливостей професійного спілкування фахівців педагогічного профілю дав можливість встановити типи діалогів: для сфери навчання (діалог - довідка - розпитування - з'ясування - уточнення - обмін інформацією - обмін судженнями (при співпаданні чи неспівпаданні думок), - обговорення - пояснення) і для професійно-педагогічної (діалог - з'ясування - пояснення - обмін діловою інформацією - обмін судженнями (при збігові чи розбіжності думок або поглядів комунікантів) - планування спільних дій - договір - обговорення - переконання тощо, та характерні для ДС.

Враховуючи поетапність формування й розвитку мовленнєвих навичок і умінь, до системи необхідно включити три групи вправ, з яких кожна має свою конкретну мету. Метою I групи, в основі якої лежить навчальна КС нижчого рівня (НКС I), є оволодіння різними видами діалогічних едностей (ДС). Метою II групи вправ, в основі якої лежить НКС середнього рівня, є оволодіння мікродіалогами, а мета III групи, в основі якої знаходиться НКС вищого рівня, - оволодіння різними функціональними типами діалогів, включаючи ПСБ.

Розроблена система вправ повинна бути реалізована в різноманітних ситуативно-тематичних циклах (СТЦ). Типовий СТЦ має три етапи: введення мовного та мовленнєвого матеріалу, тренування в спілкуванні, практику в

спілкуванні і включає два типи занять: керовані викладачем аудиторні заняття і керовані викладачем лабораторні заняття.

Якщо дозволяє матеріальна база певного навчального закладу, передбачається проведення третього типу заняття - некерованого викладачем лабораторного заняття.

Тематичний рівень СТЦ зумовлюється сучасними навчальними програмами. Ситуативний рівень корегує викладач на основі відбору типів та видів ситуацій реального спілкування фахівців і їх адекватного моделювання в процесі навчання ПСБ.

ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПІСНІ.

(О. Г. Рябошапка).

Питання професійної майстерності учителів музики - актуальні проблеми педагогічної науки. Проблеми, пов'язані з удосконаленням методичної та практичної підготовки майбутнього вчителя до самовираження у роботі над народною піснею, посідають особливе місце, адже використання українського фольклору в системі художньо-естетичного виховання, в професійній майстерності учителя має вирішальне значення.

Проте досвід свідчить, що серйозним недоліком в процесі виконання студентами художніх творів є неправильний підхід до творчого процесу самовираження, що переконує у необхідності підняти на більш вищий рівень професійної майстерності учителів.

Вдосконалення професійних навичок роботи над народною піснею формується на індивідуальних заняттях з музичних дисциплін, при використанні таких форм роботи, які передбачають поетапну роботу над народною піснею.

Перший етап - активізація учбово-пізнавальної діяльності студентів, а саме:

- аналіз вокально-хорових жанрів, пов'язаних з епохою та народно-національними традиціями, поетикою, музичним колоритом, стильовими характеристиками, гармонійною різнобарвністю;

- бесіди, побудовані за історико-хронологічним принципом;

- використання ТЗН, зокрема платівок з записами народних пісень у виконанні відомих професійних співаків та хорових колективів;

- написання рефератів, курсових робіт з народно-пісенної творчості;

- лекції, академічні та підсумкові концерти, тощо.

На другому етапі - творча діяльність студентів - майбутніх учителів, в якому слід виділяти формування виконавських якостей студента та репертуарі, що складається з різних обробок народних українських пісень, тому що саме вивчення творів музичного фольклору сприяє формуванню ціннісно-емоційного

відношення до народної пісні. Саме пізнавальна діяльність, репрезентована в різних формах роботи, несе позитивний вплив почуття, уявлення та інтелектуальний потенціал студентів - майбутніх учителів.

Виключно важливим моментом у вихованні студента слід вважати майстерність сценічної інтерпретації пісні, що включає роботу над мімікою, декламацією, чіткими виразними диригентськими жестами, вміння користуватися тембровими барвами голосу, при створенні художнього образу передавати складні почуття, а також формує особистий темперамент виконавця.

Так, працюючи над українською народною піснею «Чуєш, брате мій» в обробці К. Стеценка, студент поступово проникає в емоційно-смыслову суть пісні, усвідомлює свої почуття і ставлення до неї, відмічає характер звуковедення, логічні наголоси, фразировку, темброві забарвлення, тощо. Таке серйозне ставлення до якості виконання української хорової музики більш складного репертуару дає можливість на практиці вибирати хорові твори із шкільної програми, які потребують менше виконавських зусиль, чим потенційні можливості самого студента.

В процесі вивчення шкільного народно-пісенного репертуару майбутні учителі складають анотації, в яких дається не тільки певний історико-теоретичний розбір твору, але виконавський план, включаючий загальні питання трактовки та інтерпретації пісні і таке інше.

Третій етап - практична діяльність студента. Кожному учителю, незалежно від стажу і досвіду, слід усвідомлювати велику роль художнього виконання української народної пісні як на уроці, так і у позакласній діяльності. Учителю і студент виступає як музикант-художник, творець, який спроможний своїм емоційним виконанням пробудити інтерес учнів до народної пісні, вплинути на розвиток їх художньо-естетичних уявлень та смаків.

Таким чином, вдосконалення методичної підготовки майбутніх вчителів музики будується на послідовній, поетапній роботі над народною піснею, що у свою чергу сприяє формуванню їх професійних умінь та навичок, навіртає молоде покоління на етнокультуру, на відновлення найкращих рис українських співацьких традицій, повернення художньо бездоганних народних пісень до повсякденного життя в умовах національної розбудови.

ПРАВОВІ ЗНАННЯ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ.

(В. І. Влад имирова).

В умовах переходу нашої країни до нових форм господарювання особливого значення набуває правове регулювання трудових відносин, які є основною ланкою суспільних відносин. Правове регулювання праці виникло порівняно недавно - з розвитком капіталістичного способу виробництва.

Обумовлено це тим, що попередні суспільно-економічні формації (первіснообщинна, рабовласницька, феодална) не потребували правового регулювання трудових відносин.

Лише тоді, коли пануючою формою організації праці стала наймана праця, коли робітничий клас організовано став вимагати від держави регулювання трудових відносин, держава змушена була приступити до їх регулювання.

Початкова система норм, які були прийняті державою для улагодження трудових відносин, спрямовувалася на регулювання праці фабричних робітників. Тому ці норми одержали назву «фабричне законодавство». Пізніше почав застосовуватись термін «промислове законодавство», хоч приписи цих норм охоплювали значно ширше коло відносин, ніж їх регулювання щодо робітників у промисловості.

В 20-х роках ХХ століття Джоржем Шеллом був застосований термін «робітниче право», значно ширший за змістом, тому що охоплював працю не тільки робітників, а й працівників розумової сфери.

В ХХ столітті широкого вжитку набуває термін «соціальне право». До нього спочатку відносилось законодавство про соціальне страхування та забезпечення, яке поступово поширилося на інші категорії громадян і почало охоплювати всю сукупність правових норм, що регулюють трудові відносини в суспільному виробництві.

Найбільш повно сутність цієї галузі права відображає термін «трудове право», який виявився досить вдалим тому, що в ньому відбивається його зміст - регулювання праці. Однак предмет трудового права не тотожний з трудовими відносинами. Трудове право регулює й інші види відносин, що безпосередньо пов'язані з працею.

В період переходу України до ринкових відносин значною мірою поширилися відносини по працевлаштуванню, що передують трудовим. В їх рамках громадянин вступає у відносини з іншими працівниками. Виникають колективні правовідносини, які є похідними від трудових. Такі відносини створюються з участі працюючих в управлінні виробництвом, при встановленні умов праці, при застосуванні цих умов і законодавства про працю.

Саме через трудові відносини реалізуються подолаття соціально-економічної кризи та підвищення суспільного виробництва. Забезпечення належного рівня управління трудовим процесом вимагає відповідних правових знань. Вхід до ринку - це складний етап розвитку нашого суспільства. Особливо важко адаптуватися в цих умовах молоді. З метою озброєння правовими знаннями з питань управління трудовим процесом доцільно ввести у вищих навчальних закладах (особливо в педагогічних) спецкурс «Управління трудовим процесом».

При підготовці студентів із правових питань необхідно спрямувати увагу на вивчення законів та розуміння правових принципів і норм.

Знання норм трудового права допоможуть визначити порядок виникнення, зміни, припинення трудових правовідносин, режим праці і відпочинку, міру праці та розмір винагороди за неї, відносини по матеріальному забезпеченню

робітників (трудівників) за рахунок коштів державного соціального страхування, порядок розгляду трудових спорів тощо.

Майбутнім вчителям бажано оволодіти змістом таких правових тем: правове регулювання праці, порядок укладання колективного договору, особливості укладання окремих видів трудових договорів, правові засоби охорони праці, трудова дисципліна.

Вивчення правових норм сприятиме не тільки розширенню світогляду та розумового розвитку студентів, але й сприятиме вмінню бачити взаємозв'язок і взаємозалежність різноманітних явищ, а також за допомогою закону захистити себе від протиправних дій і відстояти свої законні права.

Знання правових приписів, конкретні правові уявлення можуть служити основою для усвідомлення всього комплексу правовідносин. Загальними принципами цієї підготовки студентів має бути науковий підхід, зв'язок із життям, доступність і конкретизація.

Теоретичні знання дадуть можливість правильно інтерпретувати факти, зводити їх у фактичні сполучення, об'єднати певними зв'язками і відносинами, відшукувати належну до виконання правову норму і ефективно їх використати. Вивчаючи спеціальні питання діючого законодавства, ми закладаємо основи правових знань та переконань.

Сьогоднішній стан суспільства характеризується юридичним вакуумом, який властивий як для громадян в цілому, так і для студентів. Знання законів на належному рівні та вміння їх застосовувати з метою своїх прав є елементом суспільних відносин цивілізованої держави, але складаються вони несамоплинно, а формуються через добре відлагоджені механізми правової підготовки.

АКТУАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОЇ РОБОТИ ШКОЛИ З БАТЬКАМИ.

(На основі педагогічних теорій К.Д.Ушинського і А.С.Макаренка).

(Ю. О. А ш у р к о).

Доведеним і незаперечним фактом є те, що при вихованні підростаючого покоління повинен бути добре налагоджений зв'язок між школою і батьками учнів початкових класів, адже саме досвідчені педагоги є носіями тих основних здобутків, які накопичувалися в педагогічній теорії та практиці виховання протягом історичного часу розвитку людства. Звичайно, у деяких сучасних батьків (а то й педагогів) можуть виникнути сумніви у тому, що теорія родинного виховання того чи іншого педагога, яка розроблялася не одне десятиліття, можливо на сьогодні і застаріла. Таке критичне ставлення до традиційних положень родинної педагогіки не означає, що ми повинні відкинути передові здобутки таких відомих учених, як Костянтин Дмитрович Ушинський (1824-1870) та Антон Семенович Макаренко (1888-1939). Так і нині досить актуальним у виховному процесі залишається теза К.Д.Ушинського про те, що головним у

вихованні підростаючого покоління є особистий приклад батьків та інших членів родини. Тож щоб виховання носило справді корисний характер, педагог усім дорослим членам сім'ї радив бути передусім у всьому щирими. Якщо дорослі будуть хитрувати, то дитина враз це помітить, сама почне хитрувати, обдурювати себе і наставника, а в результаті її душа роздвоїться. Вчений нагадував батькам, що вони завжди повинні пам'ятати, що «щирість викликається завжди тільки щирістю; ось чому не тільки у вихованця, а й вихователя цілковита щирість душі є єдиною міцною запорукою справжнього, а не примарного виховання» (1, с. 50).

З поглядами К.Д.Ушинського збігаються і думки А.С.Макаренка, який також у родинному вихованні звертає особливу увагу на особистий приклад батьків, стверджуючи, що їх поведінка, дії, відношення до своїх робочих обов'язків, ставлення до людей, їх стосунки між собою - все це впливає на дітей, формує їх як особистість. Він писав: «Ваша власна поведінка - сама вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, або повчаєте її, або наказуєте її. Ви виховуєте її у кожную хвилину вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома» (2, с. 108). Про це, підкреслює педагог, батьки повинні постійно пам'ятати. Тому вони мають весь час слідкувати за своєю мовою, вчинками, щоб не допускати негарних життєвих чинників, які можуть негативно вплинути на виховання дітей. «Батьківські вимоги до себе, батьківська повага до своєї сім'ї, батьківський контроль над кожним своїм кроком - ось перший і самий головний метод виховання» (2, с. 108).

Багато уваги у своїх працях вчені приділяли ролі трудового виховання в сімейній педагогіці. Так, К.Д.Ушинський вважав, що найкращий спадок, який можуть залишити батьки своїм дітям - це навчити їх працювати. У повазі до праці батьки самі повинні подавати зразок. Без праці, на думку педагога, ніяке сімейне життя чоловіка і жінки не може бути щасливим, тож добре чинять ті батьки, які прилучають дітей до праці із самого малечку. Ті діти, які з малечку не звикли працювати ні фізично, ні розумово, не будуть повністю щасливими у своєму майбутньому сімейному житті. Праця, на його думку, є одним із чинників, який зміцнює цілісність сім'ї. Коли чоловік і дружина завантажені роботою, то у них не залишається часу на непотрібні сварки та різноманітні колізії. Їх об'єднує щоденна праця, без якої «сімейне щастя є не що інше, як романічна химера» (1, с. 71).

А.С.Макаренко, звертаючись до цієї проблеми, стверджував, що правильне виховання не можна собі уявити як виховання не трудове, адже праця завжди була основою для людського життя. Саме про це, говорив він, батьки і повинні завжди пам'ятати, наскільки «якісно» вона буде підготовлена до праці, від чого, також, залежатиме її добробут, матеріальний життєвий рівень. Всі ці позитивні трудові якості, стверджував педагог, не даються від природи, вони виховуються протягом життя людини, особливо в молоді роки, адже «трудова підготовка, виховання трудових якостей - це підготовка і виховання не тільки майбутнього хорошого чи поганого громадянина, але і виховання його майбутнього життєвого рівня, його добробуту» (2, с. 129).

А.С.Макаренко зазначав, що дітей треба привчати не просто до праці, а до творчої праці, яка можлива тільки тоді, коли до неї ставляться з любов'ю, коли виконувана робота приносить задоволення, натхнення. Крім цього, трудове зусилля виховує правильне, доброзичливе ставлення колег по роботі, а значить і до людей в цілому.

Педагог відмічав також і те, що трудове виховання розвиває людину не тільки фізично, а й психологічно, духовно.

Щоб досягти усіх вищеперерахованих параметрів, А.С.Макаренко, як і К.Д.Ушинський, радив трудове виховання дітей в сім'ї починати дуже рано. Звичайно, у ранньому віці дитині ще треба показувати і підказувати, що і як краще зробити, але бажано, щоб вона вже сама починала помічати необхідність виконати ту чи іншу роботу, тим більше, якщо батьки зайняті важливими справами. Бажання дитини прийти на допомогу рідним, є, на думку вченого, важливим виховним моментом. «Дитині треба пояснити, що вона відповідає за збереження іграшок, за чистоту у порядку у тому місці, де стоять іграшки і де вона грається. І цю роботу треба поставити перед нею у самих загальних рисах: повинно бути чисто, не повинно бути накидано, на іграшках не повинно бути пороху» (2, с. 131). Зрозуміло, що батьки девчому дитині допоможуть, щось підкажуть, але буде дуже добре, якщо в цілому дитина намагатиметься до всього дійти сама.

А.С.Макаренко говорив також, що батьки повинні виховувати у дитини спроможність виконувати і ту роботу, яка їй нецікава і неприємна. Цього найкраще досягти не наказами чи погрозами, а проханням, адже прохання - це один із наймякших і найкращих способів звернення.

Особливу увагу педагог звертав на такий важливий виховний момент, як трудова нерівність у сім'ї. Тобто, він мав на увазі, що старші брати ні в якому разі не повинні експлуатувати менших, користуватися їхнім трудом, крім випадків взаємодопомоги.

Отже, і нині є актуальними у родинній педагогіці думки К.Д.Ушинського і А.С.Макаренка про те, що у вихованні підростаючого покоління важливе місце займає особистий приклад батьків; їхня щирість та порядність, а також трудове виховання у всій своїй широті. Звичайно, із позиціями та теоріями К.Д.Ушинського і А.С.Макаренка батькам молодших школярів достаменно допоможуть ознайомитися і розібратися довідчені, педагогічно добре підковані вчителі загальноосвітніх шкіл.

Література:

1. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання. - К., 1974. - 150 с.
2. Макаренко А. С. О воспитании. - М., 1988. - 256 с.

СПІВЕЦЬ РІДНОЇ ЗЕМЛІ

(До 90-річчя з дня народження А.Й.Кос-Анатольського).

(Л. В. Фролова).

Багата талантами українська земля. На протязі багатомілітирої історії наш народ подарував людству величезну кількість високообдарованих митців.

Всьому світу відома творчість композиторів С.Гулака-Артемовського, М.Лисенка, М.Леонтовича, К.Стеценка, Я.Степового, С.Людкевича, Л.Ревуцького. Серед цих імен гідне місце займає ім'я композитора Анатолія Йосиповича Кос-Анатольського.

Чимало випробувань випало на долю цієї талановитої людини. Виріс А.Й.Кос-Анатольський в мальовничому, співучому карпатському краї і почуття любові до народної музики проніс через всі життєві негоди. До того ж композитор відновив давню народно-пісенну традицію сучасним звучанням.

Народився композитор 1 грудня 1909 року. Дитинство та юність А.Й.Кос-Анатольського пройшли в західноукраїнських містах Львові, Коломиї, Станіславі, які в ті роки знаходилися під гнітом Австро-Угорщини, потім Польщі, що мало негативний вплив на розвиток національної культури. Юнакові дуже важко було здійснити свою мрію - служити справі розвитку української музичної культури. Він поєднав навчання у Львівському вищому музичному інституті з вивченням юриспруденції в університеті і потім працював адвокатом в маленьких містах на Тернопільщині. Але ніколи не забував своєї мрії стати професійним музикантом.

Активною творчою діяльністю А.Й.Кос-Анатольський почав займатися після 1939 р. - він пише музику, викладає в музичній школі та музичному училищі. Повністю творчий потенціал композитора розкрився в післявоєнні роки.

М.В.Лисенко говорив своїм учням¹:

"-Народу зобов'язані ми всім. Народ - справжній найталановитіший творець усього кращого, що є в музиці, і, несучи свою творчість в народ, ми лише частково повертаємо йому свій борг".

Ця історична фраза має безпосереднє відношення до головних принципів композиторської діяльності А.Й.Кос-Анатольського.

Щедра українська земля та її талановитий народ зачарували композитора розмаїттям народних мелодій - лемківських, гуцульських, бойковських пісень, запальним ритмом коломийки. Все багатство народної музики Кос-Анатольський органічно вплітає в різнобарвну музичну тканину сучасної пісні, балету, опери, інструментальної музики. В палітрі музичних фарб композитора переважають світлі, соковиті тона. Найпопулярнішу частину творчої спадщини Кос-Анатольського складають хоріві та сольні пісні. Всім аматорам хорового співу відомі хори: "Коліскова", "Моя гуцулочка", "Коломия - місто", "Летіла ластівка", "Волинь моя". Глибоке знання таємниці вокалу виявляється в цих творах.

¹ Лисенко Остап. Спогади про М.В.Лисенка. - К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1959. - С. 183.

Дуже різноманітні за жанровими ознаками романси композитора та його ж обробки народних пісень. Тут і пісні-романси, що відроджують й продовжують традиції українського побутового романсу на новій основі інтонацій і ритмів масової пісні, і використання побутових танцювальних жанрів, особливо вальса, і сатирично-гумористична мініатюра, і драматичний монолог, балада, ода, романси-сцени.

Згадаємо деякі з них.

Письменник Я.Гоян сказав про один з романсів Кос-Анатольського (на слова І.Франка) – “Якби композитор не написав нічого, крім романса “Ой ти, дівчина”..., ім’я його все одно зайняло б місце серед класиків української музики. Мелодія його облетіла всю планету”.¹

Дійсно, ніхто не залишається байдужим, коли звучить романс “Ой ти, дівчина” у виконанні Анатолія Солов’яненка.²

Соло баритон

1 Ой ти, дівчи-но,
2 Ой ти, І о чі

з го-рі-ка зер-ня, чом тво-є сер-день-ко — ко-лю-ча тер-ня!
тем-ні-ші но-чі, хто в них за-ди-вля-є-ся, я сон-ця не хо-чеш!

Чом тво-ї ус-тонь-ка-ти ха-мо-лят-ва, а тво-є сло-во —
І чом твої у-сміх-для ме-не скру-та, сер-це бен-те-жеть.

ос-тре, як брїт-ва! Чом тво-ї о-чі ся-ють тїм жа-ром,
як бу-ря лю-та! Ой ти, дівчи-но, яс-на-я зо-ре,

що то за-па-лю-є сер-це по-жа-ром!
ти мо-я ра-дість, ти мо-є го-

Всі українці святкують День Матері. Цей день, коли ми ще більше повинні піднести повагу до мами в родині, ще більше з’єднати родину навколо наймилішої, зміцнити любов і злагоду у кожній сім’ї. Мама є першим учителем, першим садівником, який в молоду душу рад би посадити найкращі зернятка. З якою любов’ю і повагою до Матері написаний романс “Найдорожча” на слова В.Данилейка.

¹ Довідковий посібник. — М.: Музика, 1988. — С. 121.

² Кос-Анатольський А. Вокальні твори. — К.: Музична Україна, 1969. — С. 82.

I. Дн- та підвопо ся на но- ги, впе ред простягло ру че-
 чи ла ти нас го во-ри- ти, по- вік рід на мо- ва із
 ня- тв. Да- ле- ка до му ще до ро- га, щоб
 на- ми. Ска- за- да Вкра-ї- ну лю- би- ти, пас-
 ма- тин ку рід- ну об- ня- ти. І- ще го во-ри- ти не
 вк- во зва-мо І- І вма- мор. Ми йдем у жит-те- ві до-
 влі- є І тіль- ки пе- пе- че ус-
 ро- ги, а ро- ки пли- вуть за ро-
 -тв- ми, в ма- ти за ко- ха- но
 -кв- ми, І смать- ся нам рід- ні по-
 мрі- є про сло- во од- но дов- го-
 ро- ги, а ду- ду- ми злі- та- ють до-
 жд- не: Ма- мо,
 ти найдорож- ча на сві- ті! Ма- мо,
 мо- я лю- бов прав- ди- ва!
 Скіль- ки б ми не зна-ли сві- та, ти є од-на- є-
 -дн- на, ма- мо. Скіль- ки б ми не знали
 сві- та, ти є од-на- ти є од-на- є-
 ти є од-на, є- дн- на, од-на!

allargando

Не можна не згадати мабуть найпопулярніший романс Кос-Анатольського "Солов'їний романс", слова якого написані самим композитором. Чарівна і в одночас складна мелодія, потребує високої вокальної майстерності, ліричність та драматизм твору дозволяють йому міцно утримувати почесне місце в виконавчих репертуару співачок всього світу на протязі багатьох років.

rall. *Andantino amabile*

I. В ку-щі троянд вес-ко-ю бі-ля х-ти со-
На ро-зе под мо-ім о-ком ком в ма-е свил-
(2) -му до па-ри лю-бо ще-бе-та-ла Йо-
вет е-му по-дру-га ще-бе-та-ла, сре-

бі гніз-деч-ко со-ловей-ко зва, і кож-ну ніч-ку
гнез-дись-ко ве-се-лий со-ловей, м-пе-сен-ку о
-го дру-жю-на вір-на мж буз-кві, і я всю ніч-ку
-ди це-тов си-ра-ни при-та-ясь, м-я всю ніч-ку

став-ме-ні спі-ва-ти про щас-тя пі-сень-
сча-стьє на-пе-ва-я, он серд-це ра-до-
з ми-лям про-сто-я-ла і слу-ха-ла той
с ми-лям про-сто-я-ла м-лю-бо-ва-лась

-ку на свій мо-тив, про щас-тя пі-сень-
-вал в ти-ши но-чєй, он серд-це ра-до-
со-ло-в'ї-ний спів, і слу-ха-ла той
пач-ем-со-ло-вьє м-лю-бо-ва-лась

-ку на свій мо-тив.
-вал в ти-ши но-чєй.
со-ло-в'ї-ний спів.

Творчості композитора притаманна також багатожанровість, орієнтація на великі музичні форми. Музично-театральні твори Кос-Анатольський присвятив значним подіям історії українського народу – балет "Платок Довбуша" (1951 рік), "Сойчине крило" (1956 рік). Історія XX століття відображена в опері "Назустріч сонцю" та балеті "Орися".

Кос-Анатольський плідно працював в галузі інструментальної музики. В його творчому доробку є такі твори: Концерт для ф-но з оркестром; концерт для арфи з оркестром; рапсодія і поема для скрипки з оркестром; п'єси для камерного ансамблю.

Концерт для ф-но з оркестром.

Тема:

За творчі заслуги А.Й.Кос-Анатольський одержав звання народного артиста УРСР та Лауреата Державної премії.

Творча спадщина композитора відома всьому світові, його музика є дорогішим надбанням української музичної культури.

РОЗДІЛ 5: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ ТОПОНІМІКИ

Це знову не випадок, а результат творчої роботи Косяківського.
"Саме цей роман", як він часто називав свою композицію. Чармита і в
основі, складає мелодичну лінійку, яка привносить майстерність, приносить
та дивиться, та й дивлячись, бачиш, як він працює, як він працює, як він працює

Творчість композитора проявляється також багатогранністю, орієнтацією на
всюду, на всі сфери. Музично-театральні твори Косяківського присвячені
мелодичній історії українського народу – опери "Ілляко Довбуш" (1951 рік),
"Сонячне коло" (1956 рік) історія XX століття, зображення в опері "Навстріч
сонцю" і балет "Орфей".

Косяківський плідно працював в галузі інструментальної музики. Й
вона творчою дорогою з усіх творів. Концерт для фортепіано і оркестру, концерт для
аути і оркестру, реліквія і вірші для скрипки і оркестру, і для камерного
ансамблю.

НАВЧАННЯ ОСНОВНИХ ПРАВИЛ НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ ТА ЇХ ФОРМ

(Ф. З. Я л о в и й).

У статті робиться спроба охарактеризувати основні правила наголошування слів та їх форм, основні ознаки українського наголосу, його роль у розрізненні лексичного й граматичного значень слів.

В українській мові при наявності в слові двох і більше складів один з них вимовляється з більшою силою голосу. Таке виділення одного із складів за допомогою різноманітних артикуляційних засобів, властивих нашій мові, прийнято називати **наголосом**.

Наголос знаходить свій вияв у слові, тому його прийнято, як відомо, називати словесним. Склад же, на який падає наголос, або вимовляється з більшою силою видихуваного повітря, називається **наголошенням**.

В українській мові кожне самостійне слово має свій наголос.

Таким чином, наголос, як і фонема, є однією з основних зовнішніх ознак самостійного слова. Правда, повної аналогії ролі наголосу й фонем немає, бо значення слова в українській мові зв'язане з його фонемним складом.

Коли ж фонема стає виконувати роль морфеми або слова, то вона є головним виразником як лексичного, так і граматичного значень слова. Тому слова, в тому числі і їх граматичні форми відрізняються одне від одного перш за все фонемами. Наголос же у вираженні значень виконує другорядну, додаткову роль.

Термін “наголос” в українській граматичній термінології починає вживатися приблизно з другої половини XIX століття (у працях Є.Тимченка зустрічаються, крім того, ще й такі назви, як “н а т и с к” і “п р и т и с к”. Пор.: у білоруській – націск, у польській – пшитіск.

Розділ мовознавства, що вивчає природу й функціонування наголосу, а також зв'язаних з наголосом морфонологічних явищ, морфонологічної функції при творенні відойконімних дериватів, зокрема ад”ектонімів і катойконімів, називається **акцентологією**.

Історія наголосу належить до найменш досліджених ділянок як українського, так і взагалі слов”янського мовознавства, хоч актуальність і необхідність дослідження цієї проблеми не викликає сумніву, вона диктується настійними потребами культури мови.

Основи для наукового вивчення історії українського наголосу були закладені академіком Л.А.Булаховським у таких працях, як: “Порівняльно-історичні розвідки в ділянці слов”янського наголосу”, “Порівняльно-історичні коментарі до східнослов”янського наголосу”, “Нариси східнослов”янського наголосу” та інших дослідженнях. Значний внесок в історію українського наголосу зробили такі мовознавці: Веселовська З.М., Наконечний М.Ф., Білоштан А.П., Скляренко В.Г., Винницький В.М.

Цим в основному й вичерпується досить скромний список дослідників історії українського наголосу. Сучасна акцентуаційна система української мови витворилася внаслідок історичного розвитку праслов'янської акцентуаційної системи.

Український наголос своїм характером є силовим, різномісним і рухомим. **Силовий** наголос характеризується тим, що він залежить від сили видиху складу, тобто наголошений склад, особливо голосний у ньому виділяється посиленням натиску струменя видихуваного повітря, що збільшує силу голосу.

Характерною особливістю українського наголосу є й та, що він різномісний, а не фіксований, тобто не прикріплений до певного складу, як у деяких інших мовах.

Крім двох перших ознак, український наголос характеризується також рухомістю. **Рухомий** наголос наявний при словозміні й словотворенні, в тому числі й відойконімних дериватів, наприклад, ад'ектонімів і катойконімів, наприклад, іменники: земля – зе́млю; числівники: п'ять – п'я́ті; займенники: ме́нє – до ме́не, тебе́ – до те́бе.

Су́ми – сумський – сумча́ни.

Ума́нь – уманський – уманча́ни.

Раду́шне – радуша́нський – радуша́ни.

Бра́тське – братча́ни.

У багатьох словах нашої мови наголос широко використовується для вираження лексичних і граматичних значень слова. Наприклад, у деяких випадках наголос може виступати єдиним показником різних значень слів, зокрема при творенні омографів він виконує роль основного виразника смислового розрізнення.

а) іменники:

а́тлас – книга   атла́с – матеріал

при́клад – взірець   замо́к – предмет

за́мок – фортеця   прикла́д – част. гвинтівки.

б) Порівняйте також назви по батькові й прізвища – Макси́мович і Макси́мович; Пробо́пович і Проко́пович;

в) прикметники:

ва́рений   діспри́кметники:

уче́ний   ва́рений

пече́ний   уче́ний

                                                  пече́ний

Крім розрізнення лексичного значення, наголос може впливати й на зміну граматичних значень.

Наприклад, при відмінюванні частини іменників наголос впливає на зміну граматичних значень відмінка й числа:

Пор.:

а) Р. одн.:

(наголос на закінченні)

вікна́

Н. мн.:

(наголос на основі)

вікна

числа́
сестри́

б) наголос на основі:

думки́
книжки́
казки́

числа́
се́стри.

наголос на закінченні:

думкі́
книжкі́
казкі́

Зміна місця наголосу часто впливає на граматичні значення видів дієслів:

Недоконаний вид:

склика́ти
засипа́ти
виріза́ти

Доконаний вид:

скли́кати
заси́пати
вирі́зати

Ще частіше наголос виступає допоміжним засобом вираження граматичних значень.

Н. одн.

се́рце
сло́во
пра́во

Н. мн.

се́рця
сло́ва
пра́ва

Таким чином, в українській мові кожне самостійне слово має наголос. Український наголос – силовий, або динамічний, різномісний або вільний і рухомий. Завдяки тісному органічному зв'язку наголосу із значенням слова, він широко використовується для вираження лексичних і граматичних значень.

ФОНЕТИЧНІ ЯВИЩА, ВНАСЛІДОК ЯКИХ МОЖЛИВІ УТВОРЕННЯ ВІДОЙКОНІМНИХ ДЕРИВАТИВ ТА ІНШИХ СЛОВОФОРМ.

(Ф. З. Яловий).

Чергування фонем – це постійні й закономірні відповідності їх в одній і тій же морфемі, наприклад: наука – учити, Наталка – Наталчин, стежка – стежці.

Чергування приголосних фонем, поширені в сучасній українській мові, виникли не одночасно, бо всяка мова є продуктом багатьох епох, на протязі яких вона розвивається, удосконалюється, збагачується, поступово втрачаючи елементи старої якості, набуваючи нових ознак.

Чергування фонем, пов'язані з умовами, які в сучасній мові відсутні, називаються **історичними**.

Майже всі чергування приголосних, що є в сучасній українській мові, належать до історичних чергувань.

Як уже зазначалося, такі випадки, де зміни в фонемному складі морфем, що мають характер чергування певних фонем, виконують формотворчі та словотворчі функції, становлять суміжну ділянку між фонологією і морфологією.

Розділ мовознавства, в якому досліджуються явища, що стоять на межі між

фонологією й морфологією, прийнято називати морфонологією.

I. Якщо від основ іменників, які закінчуються на приголосні фонemi /г/, /ж/, /з/ утворювати основи прикметників морфологічним афіксальним способом за допомогою суфікса -ськ, який у спільнослов'янській мові мав форму -ьськ, то виникають основи із сполученням фонем /з'к/ - (орфографічно -зьк) внаслідок таких фонетичних змін:

1. /г/ + ськ /ьськ/ = жьськ – зьськ – з'с'к - /з'к/ (орф. зьк). Наприклад: Прага + ськ = Празьська – /праз'с'ка/ - /праз'с'ка/ - /праз'ка/ (орф. Празька).

Як бачимо,

а) кінцева тверда фарингальна приголосна фонема /г/ іменникової основи перед голосною фонемою переднього ряду /ь/ суфікса -ьськ чергується з приголосною шиплячою /ж/, тобто відбувається перехідне пом'якшення;

б) коротка фонема переднього ряду /ь/ після припинення дії закону відкритості складів редукується, тобто занепадає, внаслідок чого утворюється форма слова /праз'с'ка/, в якій дві фонemi /ж'/ і /с'/ стають поруч, а вони відрізняються способом творення /ж'/ - шипляча, а /с'/ - свистяча, тому:

в) наступна фонема /с'/ своєю вимовою впливає на вимову попередньої фонemi /ж'/ і частково її уподібнює, тобто відбувається регресивна часткова асиміляція за способом творення - /праз'с'ка/;

г) виникла словоформа із сполученням трьох приголосних фонем, у якому відбувається спрощення, після чого й залишається форма слова /праз'ка/ - /орф. праська/;

2. /ж/ + ськ /ьськ/ = жьськ – ж'с'к – з'с'к – з'к /орф. зьк/. Наприклад: Париж + ськ = парижська – париж'с'ка – париз'с'ка – париз'ка /орф. паризька/. Цієї прикметникової форми творення починається:

а) з редукції голосної фонemi переднього ряду /ь/, внаслідок чого утворюється словоформа /париж'с'ка/ з різними суміжними за способом творення фонemi /ж'/ і /с'/;

б) тому наступна свистяча фонема /с'/ своєю вимовою впливає на вимову попередньої шиплячої фонemi /ж'/ і частково її асимілює, тобто попередня фонема уподібнюється в фонему /з'/ і виникає словоформа /париз'с'ка/ з трьома суміжними приголосними, з яких одна спрощується, і утворюється слово /париз'ка/ /орф. паризька/.

3. /з/ + ськ /ьськ/ = з'с'к – з'к /орф. зьк/. Наприклад: кавказ + ськ = /кавказька/ - /кавказьська/ - /кавказ'с'ка/ - /кавказ'ка/ /орф. кавказька/. Ця прикметникова форма, як бачимо, утворилася тільки внаслідок занепаду редукованої голосної фонemi переднього ряду /ь/ і спрощення приголосної фонemi /с'/ в сполученні фонем /з'с'к/.

II. Якщо від основ іменників з кінцевими приголосними фонемами /г/ і /з/ утворюватимемо основи збірних іменників морфологічним афіксальним способом додаванням суфікса -ств, який у давній мові мав вигляд -ьств, то утворяться основи із сполученням фонем /зтв/ внаслідок таких явищ:

1. убог /а/ + ств /ьств/ - убожество – убожество – убозство – убозтво. Отже,

основа збірного іменника утворилася:

- а) внаслідок першого перехідного пом'якшення (убожество);
- б) внаслідок занепаду редукованої голосної фонему /ь/ після припинення дії закону відкритості складів (убожество/;
- в) внаслідок регресивної асиміляції /ж/ в /з/ (убозество/;
- г) внаслідок спрощення фонему /с/ у сполученні чотирьох суміжних фонем /зств/ - /убозество/;

2. боягуз + ств /ьств/ - боягузство - боягузтво - боягузтво. Отже, основа збірного іменника утворювалася внаслідок занепаду редукованої голосної фонему /ь/ у слабкій позиції після припинення дії відкритості складів і внаслідок спрощення фонему /с/ у сполученні чотирьох фонем /зств/ - /боягузтво/.

III. Якщо від основ іменників, які закінчуються на приголосні фонему /к/, /ч/, /ц/ утворюватимемо основи прикметників додаванням суфікса -ськ, яким у спільнослов'янській мові мав форму -ьськ, то утвориться прикметникова основа із сполученням фонем /ц'к/ /орф. цьк/ внаслідок таких явищ:

1. /к/ + ськ /ьськ/ = чьськ - ч'с'к - ц'с'к - ц'к /орф. цьк/. Наприклад: Кременчук + ськ /а/ = Кременчучьська - Кременчуч'с'ка - Кременчуц'с'ка - Кременчуц'ка /орф. Кременчуцька).

а) як бачимо, кінцева іменникової основи задньоязикова тверда приголосна фонема /к/ перед голосною фонемою переднього ряду /ь/ чергується з приголосною шиплячою /ч/, тобто відбувається перше перехідне пом'якшення і утворюється форма слова /Кременчучьська/;

б) коротка або неповного творення фонема голосна переднього ряду /ь/ після припинення дії закону відкритості складів редукувалася, тобто занепадала, і утворюється форма слова /Кременчуч'с'ка/, в якій дві фонему /ч'/ і /с'/, стають поруч, а вони відрізняються способом творення, адже /ч'/ - шипляча, а /с'/ - свистяча, тому:

в) наступна фонему /с'/ своєю вимовою впливає на вимову попередньої /ч'/ і частково її уподібнює, тобто відбувається часткова асиміляція за способом творення /Кременчуц'с'ка/;

г) виникла словоформа із сполученням трьох приголосних /к/, /ц'/, /с'/, у якому для зручності вимови відбувається спрощення, після чого й залишається форма слова /Кременчуц'ка/ /орф. Кременчуцька/;

2. /ч'/ + ськ /ьськ/ = чьськ - ч'с'к - ц'с'к - /ц'к/ /орф. цьк/. Наприклад: Бахмачьська - Бахмачьська - Бахмач'с'ка - Бахмац'с'ка - Бахмац'ка - /орф. Бахмацька/. Творення цієї прикметникової форми починається:

а) з редукції і голосної переднього ряду /ь/, внаслідок чого утворюється словоформа /Бахмач'с'ка/, з різними за способом творення суміжними фонемами /ч'/ і /с'/;

б) тому наступна свистяча фонему /с'/ своєю вимовою впливає на вимову попередньої фонему /ч'/ і частково уподібнює її, тобто відбувається регресивна часткова асиміляція за способом творення в фонему /ц'/, /с'/, /к/, що створює незручність для вимови, і одна з них спрощується, і виникає словоформа

/Бахмац'ка/ /орф. Бахмацька/.

3. /ц'/ + ськ /ьськ/ = цьськ – ц'с'к = ц'к /орф. цьк/. Наприклад: Донець+ськ-Донец'с'ка – донец'ка /орф. Донецька/. Утворення цієї прикметникової форми починається:

а) з занепаду редукованої голосної переднього ряду /ь/, внаслідок чого утворюється форма слова /донец'с'ка/ з трьома суміжними приголосними, у якій для зручності її вимови відбувається спрощення фонем /с'/, після чого й залишається форма слова /донец'ка/ /орф. Донецька/.

IV. Якщо від основ іменників з кінцевими приголосними фонемами /к/ і /ч/ утворюватимемо основи збірних іменників морфологічним афіксальним способом, додаванням суфікса –ств, який у спільнослов'янській мові мав вигляд -ьств, то утворяться основи із сполученням фонем -/цств/ внаслідок таких змін:

1. козак + ств /ьств/ -козачство – козачство – козацтво – козацтво. Таким чином, основа збірного іменника утворилася:

а) внаслідок першого перехідного пом'якшення фонем /к/ в /ч/ козачство;

б) внаслідок занепаду редукованої голосної фонем /ь/ після припинення дії закону відкритості складів /козачство/;

в) внаслідок регресивної часткової асиміляції шиплячої африкати /ч/ у свистячу /ц/ - /козацтво/;

г) внаслідок спрощення фонем /с/ у сполученні чотирьох суміжних приголосних /цств/ - /козацтво/;

2. ткач + ств /ьств/ ткачство – ткачство – ткацтво – ткацтво.

Отже, основа збірного іменника утворилася:

а) внаслідок занепаду редукованої голосної фонем /ь/ в слабкій позиції після припинення дії закону відкритості складів - /ткачство/;

б) внаслідок регресивної часткової асиміляції шиплячої африкати /ч/ у свистячу африкату /ц/ - /ткацтво/;

в) внаслідок спрощення фонем /с/ у сполученні чотирьох фонем /цств/ - ткацтво.

V. Якщо від основ іменників, які закінчуються на приголосні фонем /х/, /ш/, /с/ утворюватимемо основи прикметників морфологічним афіксальним способом додаванням суфікса –ськ, який у спільнослов'янській мові мав форму –ьськ, то утвориться основа прикметника із сполученням фонем –с'к /орф. ськ/ внаслідок таких явищ:

1. /х/ + ськ /ьськ/ - шьськ – щ'с'к – с'с'к - /с'к/ - /орф. ськ/. Наприклад: Карабах + ськ /ьськ/ - Карабашьська – Карабаш'с'ка – Карабас'с'ка – Карабас'ка - /орф. Карабаська/. Як бачимо, основа прикметника утворилася:

а) внаслідок першого перехідного пом'якшення фонем /х/ в /ш/ перед голосною переднього ряду /ь/ суфікса /ьськ/ - /Карабашьська/;

б) внаслідок редукації голосної неповного творення переднього ряду /ь/ - /Карабаш'с'ка/;

в) внаслідок регресивної часткової асиміляції за способом творення фонем /ш'/ в /с'/ - /Карабас'с'ка/;

г) внаслідок спрощення приголосної фонему /с'/ у сполученні трьох фонем /с'с'к/ - /Карабас'ка/ - /орф. Карабаська/.

2. /ш/ + ськ /ьськ/ - шьськ - ш'с'к - с'с'к - с'к /орф. ськ). Наприклад: Павлиш + ськ /ьськ/ - павлишьська - павлиш'с'ка - павлис'с'ка - павлис'ка /орф. Павлиська/.

У цьому випадку основа прикметника утворилася:

а) внаслідок занепаду короткої голосної фонему переднього ряду /ь/ - /Павлиш'с'ка/;

б) внаслідок регресивної часткової асиміляції вимови попередньої шиплячої фонему /ш'/ до вимови наступної свистячої фонему /с'/ - /Павлис'с'ка/;

в) внаслідок спрощення однієї фонему /с'/ у сполученні трьох фонем /с'с'к/ - /павлис'ка/ - /орф. Павлиська/.

3. /с/ + ськ /ьськ - сьськ - с'с'к - с'к - /орф. ськ/. Наприклад: Одес/а/ + ськ /ьськ/ - /одесьська/ - /одес'с'к /а// - /одес'к /а// - /орф. Одеська/. Прикметникова основа з сполученням фонем /с'к/, як бачимо, утворюється:

а) внаслідок занепаду короткої фонему переднього ряду в слабкій позиції /ь/ - /одес'с'ка/;

б) внаслідок спрощення фонему /с'/ у сполученні трьох суміжних фонем /с'с'к/ - /с'к/ - /орф. ськ/ - /одес'ка/ - /одеська/.

ЗМІСТ

	Стор.
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ	3
Джон Локк про трудове виховання. (П. І. Шевченко).	4
Сіяч освіти і духовності. До 180-річчя з дня народження П.О.Куліша. (О. О. Люба р).	8
Формування елементів державницької ідеології в початковій школі України. (Ю. І. Чирва).	12
Гуманізація національної освіти. (О. В. Ковшар).	15
Диференціація навчально-виховного процесу в початковій школі, як раціональний засіб розкриття можливостей кожного учня. (В. А. Яковлева).	18
Розвиток педагогічної думки про господарсько-трудоу підготовку учнівської молоді. (М.П.Трофанова, А.Волошина).	22
Формування почуттів у молодших школярів засобами казок В.О.Сухомлинського. (З. М. Мірошник).	25
Експертна оцінка рівня знань, умінь і навичок учнів. (Л. М. Петренко).	28
Формування творчих здібностей молодших школярів у навчально-виховному процесі. (Ж. С. Лук'яненко).	35
Основи пізнання особливостей українського менталітету. (Т. Й. Рейзенкінд).	37
РОЗДІЛ 2. ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ	40
Збагачення словника школярів-під час написання переказів. (В. П. Савицька).	41
Робота над попередженням мовленнєвих помилок молодших школярів. (Н. І. Білоконна).	44
Творчі роботи в початковій школі. (М. Я. Будник).	46
Формування навичок культури мовлення в початковій школі. (Г. А. Костенко).	48
Перекладний термінологічний словник. (Л. В. Живицька, Л. Ф. Могильник, Л. І. Потеха).	54
Ефективний засіб формування навичок виразного читання. (О. О. Горська).	57
Підготовка учнів початкових класів до вивчення геометричного матеріалу в V-VI класах. (Н.В.Богатинська, Н.І.Лемешенко)	58

Відчуття єдності особистості з природою – найважливіша риса української ментальності. (І. Г. Люба р).	61
Використання системи УДО при вивченні математики в початкових класах. (Л. Л. Ба ж и е в с ь к а).	63
Засади ефективного використання рисунка для формування пізнавальної активності молодшого школяра. (О. Ч. Ч и р в а).	66
Шляхи використання в навчально-виховному процесі аплікації як виду декоративно-прикладного мистецтва. (Н. Б. А н д р о н о в а).	73
Музично-виконавська діяльність студента у відтворенні музичного образу. (В. В. Б е л і к о в а).	75
Громадсько-патріотичні теми при вивченні німецької мови. (І. Г. К о п а н ь).	79
Вдосконалення ігрового методу на уроках фізичної культури. (В. А. К о м і р н а).	80
Особливості організації уроків з позакласного читання. (Л. В. Ж и в и ц ь к а).	83
Приречена на безсмертя, або Сторінки історії славетної пісні, якій судилося стати гімном незалежної України. Вечір-свято. (Д. Т. Ф е д о р е н к о).	85
РОЗДІЛ 3. ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ	93
Розробка етнографічно-фольклорного свята “І прадіди і струнах бандури живуть”. (А. Г. Ш а п о в а л).	94
Естетичне виховання дітей молодшого шкільного віку в процесі народних ігор. (Т. А. Г а р к у ш а).	98
Безсмертний рід козацький. Свято прийому молодших школярів у козачата. (Г. М. М а р т ь я н о в а).	101
Фантазія та її розвиток в художній творчості дітей. (С. Л. К у ч е р).	107
Розвиток особистості засобами ручної художньої праці в початковій школі. (А. С. Ч у м а к).	111
Досвід використання національної вишивки на уроках художньої праці. (Л. В. Г у р а).	115
Взаємозв’язок образотворчого мистецтва з фізичним вихованням. (Т. В. А н д р і а н о в, В. Є. А н д р і а н о в).	117
До проблеми формування людської особистості в процесі вивчення студентами економічної теорії. (І. А. О д и н о к а).	119

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ТА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ

Визначення рівня сформованості національної самосвідомості особистості. (Р. О. О с и п е ц ь).	122
Організація занять майбутніх вчителів по формуванню національної культури. (О. М. Д р а ш к о).	130
Вимоги до підготовки майбутнього вчителя початкових класів в здійсненні екологічної освіти учнів. (Н. В. Г н і л у ш а).	132
Створення вправ для навчання студентів ведення професійно спрямованої бесіди англійською мовою. (Л. Ф. М а н я к і н а).	136
Підвищення професійної майстерності учителів музики засобами народної пісні. (О. Г. Р я б о ш а п к а).	138
Правові знання в системі підготовки спеціалістів. (В. І. В л а – д и м и р о в а).	139
Актуальність сучасної роботи школи з батьками. (На основі педагогічних теорій К.Д.Ушинського і А.С.Макаренка). (Ю.О.А ш у р к о).	141
Співець рідної землі: до 90-річчя з дня народження А.Й.Кос-Анатольського. (Л. В. Ф р о л о в а).	144

РОЗДІЛ 5. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТОПОНІМІКИ

Навчання основних правил наголошування слів та їх форм (Ф. З. Я л о в и й).	151
Фонетичні явища, внаслідок яких можливі утворення відойконімних дериватів та інших словоформ. (Ф. З. Я л о в и й).	153

Навчальний посібник

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ШКОЛИ**

під редакцією О. О. Любара і Д. Т. Федоренко

Підписано до друку з оригінал-макету 15.10.99. Формат 60x84 1/16. Папір газетний. Гарнітура «Таймс». Друк офсетний. Ум. друк.арк. 10,46. Тираж 100 екз. Замовне. Замовлення 4575.

Криворізька міська друкарня, 50050, м. Кривий Ріг, ГСП-3, пр. Металургів, 28.